

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «УКООПСІЛКИ»
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ**

Кафедра правознавства

«ПРАВО (ПРАВознавство)»

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення навчальної дисципліни**

для студентів напрямів підготовки

- 6.030601 «Менеджмент» (програма професійного спрямування «Менеджмент організацій»)
- 6.030601. «Менеджмент» (програма професійного спрямування «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»)
- 6.030601.. «Менеджмент» (програма професійного спрямування «Менеджмент туристичного бізнесу»)
- 6.140101 «Готельно-ресторанна справа»
- 6.140103 «Туризм»

Полтава - 2016

Автор: Харченко Т.О., к.і.н., доцент кафедри правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Рецензенти:

Скрильник О.О. – к. ю. н., доцент кафедри державного управління і права Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка.

Осташова В.О. – к. ю. н., доцент кафедри бізнес-адміністрування та права Полтавської державної аграрної академії.

Обговорено та схвалено на засіданні кафедри
правознавства
29 січня 2015 р., протокол № 6
Зав. кафедри _____ проф. Лаврик Г. В.

«УЗГОДЖЕНО»

Начальник НМЦ управління якістю
діяльності

« ____ » _____ 2016 р.
_____ доц. Огуй Н. І.

«УЗГОДЖЕНО»

Директор науково-навчального центру

« ____ » _____ 2016 р.
_____ доц. Герман Н. В.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Навчальна програма дисципліни.....	7
Тематичний план з дисципліни.....	14
Методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни.....	20
Змістовий модуль 1.....	27
Тема 1: Теорія держави і права.....	27
Тема 2: Конституційне право України.....	55
Тема 3: Судові та правоохоронні органи України.....	85
Тема 4: Адміністративне право України.....	102
Тема 5: Кримінальне право України.....	127
Тема 6: Фінансове право України.....	153
Змістовий модуль 2.....	169
Тема 7: Цивільне право України.....	169
Тема 8: Житлове право України.....	203
Тема 9: Сімейне право України.....	217
Тема 10: Господарське право України.....	235
Тема 11: Трудове право і право соціального захисту України.....	253
Тема 12: Екологічне та земельне право України.....	271
Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	289
Перелік питань для підготовки до поточного та підсумкового модульного контролю.....	292
Порядок і критерії оцінювання знань студентів.....	296
Порядок нарахування балів (за темами) за результатами вивчення дисципліни.....	301
Список рекомендованих інформаційних джерел.....	305

ВСТУП

На початку XXI століття важливого значення набуває необхідність правової освіти в усіх сферах суспільних відносин. В Україні становлення демократичної правової держави потребує суттєвого підвищення правової культури всіх верств населення, а особливо — підростаючого покоління й молоді.

Сучасна національна правова освіта має виконувати важливе соціальне замовлення держави: формувати правовий інтелектуальний потенціал України, забезпечуючи висококваліфікованими фахівцями галузі народного господарства, науки, культури. Загальні шляхи вирішення цього завдання визначені у Програмі правової освіти населення України, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. й Указі Президента України від 18 жовтня 2001 р. (№ 992/2001) «Про національну програму правової освіти населення».

Навчальна дисципліна «Право (Правознавство)» є одним із напрямків реалізації загальнодержавної політики. У ході його вивчення відбувається формування основних правових знань, ознайомлення з правовою системою України, аналіз джерельної бази, розгляд правових ситуацій.

Вивчення студентами вищих навчальних закладів правових дисциплін є важливою складовою їх професійної підготовки і умовою формування правової культури. «Право (Правознавство)» відповідно до освітньо-професійних програм підготовки бакалавра є гуманітарною навчальною дисципліною, що дає базові знання для вивчення студентами в подальшому й інших правових дисциплін. Він спрямований на формування інформаційно-правового фундаменту та найнеобхідніших навичок і вмінь роботи з правовим матеріалом.

Мета вивчення дисципліни «Право (Правознавство)» – надання широких теоретичних і практичних правових знань студентам, засвоєння найважливіших положень провідних галузей права України, формування правової свідомості та правової культури.

Предмет: правові відносини у суспільстві.

Завдання курсу:

- засвоєння основних понять теорії держави і права;
- формування чіткого уявлення про структуру національної системи права;
- з'ясування особливостей предмета і метода правового регулювання провідних галузей права України;
- ознайомлення з найважливішими правовими джерелами України та засвоєння їх фундаментальних положень;
- формування вмінь і навичок самостійного пошуку необхідних нормативно-правових актів та правильного їх використання.

Студенти повинні знати:

- визначення понять і категорій, що характеризують базові елементи механізму правового регулювання (норма права, формальні джерела права, правові відносини, юридична відповідальність тощо);
- форми, функції держави і структурні елементи її механізму;
- перелік профільюючих, спеціальних і комплексних галузей права України, їх ідентифікуючі ознаки (предмет і метод правового регулювання);
- назви, структуру і зміст основних положень найважливіших законодавчих актів України;
- види юридичної відповідальності, їх юридичну природу та відмінності;
- складові системи судових і правоохоронних органів, їх призначення;
- основний зміст стадій цивільного, господарського і кримінального процесу.

Студенти повинні вміти:

- знаходити в системі законодавства необхідний для вирішення конкретної юридичної ситуації нормативно-правовий акт;
- виокремлювати елементи структури окремої норми права (гіпотезу, диспозицію і санкцію);
- тлумачити зміст норми права, використовуючи базові поняття правознавства;
- аналізувати поведінку суб'єкта права під кутом зору наявності в ній елементів складу правопорушення.

У змісті курсу особлива увага приділяється питанням теорії права, де розкриваються базові поняття і категорії правознавства. Серед тем, присвячених окремим галузям права, значна увага приділяється цивільному, і трудовому праву, що мають винятково важливе значення для професійної діяльності майбутніх фахівців.

Вивчення студентами дисципліни «Право (Правознавство)» ґрунтується на зумовленій особливостями правової системи України логіці викладення навчального матеріалу, що передбачає декілька етапів: 1) засвоєння базових положень теорії держави і права; 2) вивчення правових галузей, що мають переважно публічно-правову природу; 3) вивчення правових галузей, що мають переважно приватно-правову природу; 4) вивчення комплексних галузей права; 5) ознайомлення з судовою системою та системою правоохоронних органів України, діяльність яких покликана забезпечити правопорядок у суспільстві та захист прав фізичних і юридичних осіб.

Вивчення дисципліни «Право (Правознавство)» здійснюється в рамках двох змістових модулів, що дозволяє систематизувати теоретичний матеріал згідно зі структурою програми навчальної дисципліни, затвердженої на засіданні Президії НМК зі сфери обслуговування (2010 р.) для напряму підготовки «Туризм» та схваленої Вченою радою Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» 27 вересня 2010 р. для напряму підготовки «Готельно-ресторанна справа» і 28 листопада 2012 р. для напряму

підготовки «Менеджмент» (див.: «Тематичний план вивчення навчальної дисципліни «Право (Правознавство)»). Засвоєння змісту цих модулів допомагає формуванню знань, умінь і навичок, поліпшенню якості правової підготовки фахівців на рівні сучасних вимог, підвищенню загального рівня правової культури.

Міждисциплінарні зв'язки. Курс «Право (Правознавство)» тісно пов'язаний з низкою навчальних дисциплін (політологія, історія України, філософія, іншими), знання яких є корисним, а інколи й необхідним для розуміння та глибокого засвоєння принципів і норм національної системи права. З іншого боку, набуття студентами знань сприятиме якіснішому засвоєнню ними неюридичних дисциплін, передбачених навчальними планами, оскільки дає основу для розуміння правового механізму регулювання різних сфер суспільних відносин.

Для більш досконалого і поглибленого засвоєння навчального матеріалу, більш раціональної організації самостійної роботи з нормативно-правовими актами, літературою, а також розвитку практичних умінь і навичок застосування теоретичних і науково-прикладних знань студентам пропонується навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни «Право (Правознавство)» за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Він містить програму і тематичний план курсу, методичні рекомендації до кожної теми (вказівки, поради, логічні схеми розгляду питань; навчально-пізнавальні завдання для самопідготовки до семінарських та індивідуальних занять студента під керівництвом викладача із зазначенням проблемних питань курсу, питань для самостійного опрацювання, ситуаційних задач, тем презентацій, рефератів; завдання для самоконтролю знань; список рекомендованих джерел та літератури), індивідуальні завдання для самостійної роботи та методичні рекомендації до їх виконання, порядок і критерії оцінювання знань, перелік питань до проміжного (модульного) та підсумкового контролю.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Теорія держави і права та галузі публічного права

Тема 1. Теорія держави і права

Виникнення держави і права. Теорії походження держави і права. Шляхи та форми походження держави і права. Історичні типи держави.

Поняття, ознаки і сутність держави. Функції держави та їх види. Форма держави. Форма правління. Поняття монархії та республіки. Президентська республіка. Парламентська республіка. Змішана республіка. Форма державного устрою. Форма політичного режиму.

Механізм держави. Державний апарат. Державний орган: поняття, ознаки, види. Органи законодавчої влади. Органи виконавчої влади. Місце управління (самоврядування). Судова влада. Правоохоронні органи.

Поняття права, його ознаки, функції та принципи. Місце і роль права в системі соціальних норм. Правова система: поняття й структура. Система права як внутрішня організація права. Норма права, її структура та види. Інститут права. Поняття та загальна характеристика галузей права.

Джерела права як зовнішня форма його виразу та їх види. Нормативно-правовий акт як основне джерело права України. Закони та підзаконні нормативно-правові акти. Система законодавства. Поняття та форми систематизації законодавства. Правотворення як процес самоорганізації права.

Правові відносини, їх ознаки та види. Система правовідносин. Поняття правосуб'єктності суб'єктів правовідносин. Юридичні факти, їх види. Правопорушення: поняття, причини, види. Склад правопорушення та його ознаки. Поняття, ознаки, принципи, функції, мета й види юридичної відповідальності. Підстави для притягнення до юридичної відповідальності та для звільнення від неї.

Правосвідомість та правова культура. Правове виховання як засіб підвищення правосвідомості та правової культури. Форми правового виховання.

Поняття та ознаки громадянського суспільства та правової держави. Співвідношення громадянського суспільства і правової держави. Основні напрямки формування громадянського суспільства і правової держави в Україні.

Тема 2. Конституційне право України

Конституційне право – провідна галузь національного права України. Конституційно-правові відносини та їх зміст. Принципи конституційно-правового регулювання. Норми й інститути конституційного права. Конституція України – Основний Закон держави. Порядок вве-

дення в дію Конституції України і внесення змін до неї. Зміни до Конституції України від 8.12.2004 року.

Загальні засади конституційного ладу України. Форма правління України. Форма територіального устрою України. Статус Автономної Республіки Крим. Форма політичного режиму України. Державна символіка України.

Громадянство України як інститут конституційного права. Принципи громадянства України. Порядок та підстави набуття і припинення громадянства України. Органи і посадові особи, уповноважені розглядати питання про громадянство України. Правовий статус іноземців і осіб без громадянства в Україні. Статус біженців в Україні.

Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Співвідношення понять «людина», «особа», «громадянин». Поняття конституційно-правового статусу, його зміст і структура. Конституційні громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні та культурні (духовні) права і свободи людини і громадянина. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Гарантії забезпечення конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Інститути безпосередньої і представницької демократії. Референдум та його види. Виборче право, його принципи. Види виборчих систем. Виборча система України. Виборчий процес в Україні.

Загальна характеристика системи органів державної влади в Україні. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади. Порядок формування, склад, повноваження Верховної Ради України та їх припинення. Основна організаційна форма роботи і процес законотворчої діяльності Верховної Ради України. Конституційно-правовий статус Президента України. Порядок обрання Президента України, його повноваження та їх припинення. Система органів державної виконавчої влади. Порядок утворення, склад і повноваження Кабінету Міністрів України. Центральні та місцеві органи виконавчої влади: склад, структура, завдання, повноваження. Судова влада в Україні. Конституційний суд – єдиний орган конституційної юрисдикції. Загальна характеристика системи судів загальної юрисдикції.

Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні: поняття, принципи здійснення. Система місцевого самоврядування, повноваження, порядок формування й організація функціонування.

Тема 3. Судові та правоохоронні органи України

Судова система України. Поняття й основні принципи судоустрою та судочинства в Україні. Правовий статус суддів. Правові гарантії діяльності суддів.

Конституційний суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Порядок формування складу Конституційного суду України.

Повноваження та принципи діяльності Конституційного суду України. Конституційне судочинство. Суб'єкти конституційного подання та конституційного звернення.

Характеристика системи судів загальної юрисдикції, порядок їх утворення та ліквідації. Принципи спеціалізації та територіальності. Місцеві суди. Система та повноваження апеляційних судів. Вищі судові органи спеціалізованих судів та їх повноваження. Верховний суд України – найвищий орган у системі судів загальної юрисдикції: склад і повноваження. Цивільне, кримінальне та адміністративне судочинство.

Поняття, система і функції правоохоронних органів України. Поняття, система і завдання органів прокуратури України. Поняття, система, завдання і функції органів внутрішніх справ України. Органи державної податкової служби. Служба безпеки України. Митні органи України та інші правоохоронні органи.

Поняття і предмет правозахисної діяльності. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та сфера його компетенції. Система органів юстиції України. Принципи діяльності нотаріату та система нотаріальних органів України. Адвокатура в Україні: поняття, форми та види адвокатської діяльності.

Тема 4. Адміністративне право України

Поняття і предмет адміністративного права. Адміністративне право і державне управління. Адміністративні правовідносини. Джерела адміністративного права України.

Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки, склад.

Адміністративна відповідальність суб'єктів адміністративного права. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Підстави звільнення від адміністративної відповідальності. Обставини, що пом'якшують і обтяжують адміністративну відповідальність.

Адміністративне стягнення: поняття і види. Порядок накладення адміністративного стягнення. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. Проведення у справах про адміністративні правопорушення.

Тема 5. Кримінальне право України

Поняття, завдання і функції кримінального права. Загальна характеристика Кримінального кодексу України. Дія кримінального закону у просторі, часі, відносно певних осіб. Структура Кримінального кодексу України. Загальна характеристика розділів Особливої частини Кримінального кодексу України. Диспозиція і санкція кримінально-правової норми.

Злочин: поняття, ознаки, склад, види. Стадії вчинення злочину. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця. Співучасть у злочині, її форми; види співучасників, їх відповідальність. Повторність, сукупність та рецидив злочинів. Обставини, що виключають злочинність діяння.

Кримінальна відповідальність: поняття і підстави. Обставини, що викликають відповідальність. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Покарання: поняття, мета, види. Призначення покарання. Обставини, що обтяжують і пом'якшують покарання. Звільнення від покарання та його відбування. Судимість. Примусове лікування. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Тема 6. Фінансове право України

Поняття і предмет правового регулювання фінансового права України.

Бюджет і бюджетна система України. Бюджетний процес і його стадії. Державний бюджет України. Формування місцевих бюджетів.

Правові засади податкової політики в Україні. Податкове законодавство України. Система оподаткування. Поняття та види податків. Прибутковий податок з фізичних осіб. Поняття зборів та мита. Платники податків та об'єкти оподаткування. Відповідальність за порушення податкового законодавства.

Законодавство України про банки і банківську діяльність. Правовий статус банків. Банківські об'єднання. Національний банк України, його функції.

Змістовий модуль 2. Галузі публічного і приватного права

Тема 7. Цивільне право України

Поняття, принципи, функції і система цивільного права України. Предмет цивільного права. Зміст і види майнових та особистих немайнових відносин. Загальна характеристика джерел цивільного законодавства України. Цивільний кодекс України.

Система цивільних правовідносин. Поняття суб'єкта цивільних правовідносин та їх цивільної правосуб'єктності. Цивільна правоздатність і дієздатність фізичної особи. Особисті немайнові права фізичної особи. Ознаки, види, порядок утворення та припинення діяльності юридичної особи. Об'єкти цивільних правовідносин. Зміст цивільно-правових відносин.

Поняття правочину та їх видів. Умови укладення правочину. Форми правочину та вимоги до їх укладення. Правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону. Поняття та підстави представництва. Представництво за довіреністю.

Поняття, суб'єкти та зміст права власності в Україні. Загальна характеристика форм власності. Право інтелектуальної власності в Україні. Захист авторських прав. Захист прав споживачів. Цивільно-правові засоби захисту прав покупців. Правила торгівельного й побутового обслуговування споживачів.

Зобов'язальне право. Підстави виникнення та припинення зобов'язань. Цивільно-правові договори: поняття, форми, умови укладення. Класифікація договорів. Недоговірні зобов'язання.

Спадкове право. Спадщина як об'єкт спадкового права. Суб'єкти спадкового права. Спадкування за законом і за заповітом. Скасування та зміна заповіту. Визнання заповіту недійсним. Порядок відкриття і прийняття спадщини.

Захист цивільних прав особи та його способи. Поняття та строки позовної давності. Способи захисту права власності. Речово-правові та зобов'язально-правові позови. Поняття цивільно-правової відповідальності та її види.

Тема 8. Житлове право України

Поняття житлового права. Житловий кодекс України. Поняття та види житлового фонду. Соціальне житло.

Право громадян на житло і форми його реалізації. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків. Житлові права й обов'язки. Договір найму житлового приміщення.

Користування гуртожитками. Користування службовими житловими приміщеннями.

Право власності на житло. Правове регулювання приватизації державного житлового фонду.

Відповідальність за порушення житлового законодавства.

Тема 9. Сімейне право України

Поняття та предмет сімейного права. Джерела сімейного права. Поняття сім'ї. Суб'єкти сімейних правовідносин. Поняття шлюбу. Заручини. Умови укладення і підстави припинення шлюбу. Розірвання шлюбу органами РАЦСу. Судовий розгляд справ про розірвання шлюбу. Визнання шлюбу недійсним. Порядок реєстрації та припинення шлюбу.

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя. Право особистої приватної та спільної сумісної власності. Права та обов'язки подружжя зі взаємного утримання. Умови та порядок укладення шлюбного договору. Підстави визнання шлюбного договору недійсним.

Майнові та особисті немайнові права та обов'язки матері, батька і дитини. Права та обов'язки батьків і дітей зі взаємного утримання.

Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Усиновлення, опіка, піклування, патронат: поняття, зміст відносин, порядок встановлення та скасування.

Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів. Обов'язки по утриманню інших членів сім'ї та родичів.

Застосування сімейного законодавства України до іноземців та осіб без громадянства. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні.

Тема 10. Господарське право України

Поняття господарського права. Загальна характеристика господарського законодавства.

Господарські правовідносини. Суб'єкти господарювання, їх ознаки та види. Державні підприємства та їхній правовий статус.

Підприємницька діяльність: поняття, види, принципи здійснення, організаційно-правові форми. Суб'єкти підприємницької діяльності. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності. Монополізм і конкуренція у підприємницькій діяльності.

Правові основи інвестиційної діяльності в Україні. Порядок здійснення та припинення інвестиційної діяльності. Особливості режиму іноземних інвестицій.

Поняття і суб'єкти банкрутства. Умови і порядок визнання юридичних осіб банкрутами.

Господарські спори. Особливості господарського судочинства. Оформлення претензій, пропозицій, позовних заяв, відповідей і відзивів на них.

Тема 11. Трудове право і право соціального захисту України

Поняття і система трудового права України. Предмет правового регулювання трудового права. Суб'єкти й об'єкти трудових правовідносин. Характеристика джерел трудового права.

Поняття трудового договору. Колективний і трудовий договори: зміст, форма, сторони їх укладення. Порядок укладення трудового договору. Особливості укладення контракту та його зміст. Підстави і порядок припинення трудового договору. Підстави припинення трудового договору з ініціативи працівника. Підстави припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. Переведення на іншу на роботу: підстави і порядок.

Поняття і види робочого часу і часу відпочинку. Особливості праці жінок та молоді. Особливості трудових правовідносин за участю неповнолітніх осіб.

Трудова дисципліна. Поняття дисциплінарної відповідальності. Види дисциплінарних стягнень. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації та її види.

Індивідуальні і колективні трудові спори. Порядок розгляду трудових спорів.

Поняття соціального захисту та його види. Пенсійне забезпечення в Україні та його види. Соціальний захист сім'ї та дитинства. Основи соціальної політики держави щодо громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Соціальний захист інвалідів, ветеранів війни і праці, інших громадян похилого віку, військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, молоді.

Тема 12. Екологічне та земельне право України

Поняття та система екологічного права. Джерела екологічного права. Правова охорона навколишнього природного середовища. Екологічні права та обов'язки громадян.

Природноресурсове право. Право власності на природні ресурси. Право природокористування, його види. Правовий режим використання надр і атмосферного повітря, водних і лісових ресурсів, рослинного і тваринного світу. Права та обов'язки природокористувачів.

Природоохоронне право. Правові засоби охорони надр і атмосферного повітря, водних і лісових ресурсів, рослинного і тваринного світу. Законодавство про природно-заповідний фонд України. Червона книга України. Правовий режим використання та охорони курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон.

Право екологічної безпеки. Організаційно-правові форми забезпечення екологічної безпеки виробництва.

Правопорушення в галузі екології. Відповідальність за порушення екологічного законодавства.

Поняття земельного права та предмет правового регулювання. Земельне законодавство України. Види земель та їх правовий статус. Право власності на землю (земельну ділянку). Суб'єкти права власності на землю. Форми власності на землю. Відносини землекористування. Земельний сервітут. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб і для забудови. Найм (оренда) земельної ділянки. Набуття і реалізація права на землю в Україні. Підстави припинення права власності на земельну ділянку. Захист прав громадян і юридичних осіб на землю. Земельні спори.

Правова охорона земельних ресурсів. Управління в галузі використання й охорони земель. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
навчальної дисципліни «ПРАВО (Правознавство)»

для студентів за напрямом підготовки
 6.030601 «Менеджмент»

(програми професійного спрямування «Менеджмент організацій»,
 «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, «Менеджмент тури-
 стичного бізнесу») денної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально-консультативна робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1. Теорія держави і права та галузі публічного і приватного права							
1.	Теорія держави і права	7	4	2		1	
2.	Конституційне право України	7	2	2		2	1
3.	Судові та правоохоронні органи України	2	-	-		2	
4.	Адміністративне право України	3	2	-		1	
5.	Кримінальне право України	5	2	2		1	
6.	Фінансове право України	3	-	2		1	
7.	Цивільне право України	7	4	2		1	
8.	Житлове право України	2	-	-		2	
9.	Сімейне право України	4	-	2		2	
10.	Господарське право України	3	2	-		1	
11.	Трудове право і право соціального захисту України	7	4	2		1	
12.	Екологічне та земельне право України	4	-	2		1	1
	Разом:	54	20	16	-	16	2

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

для студентів за напрямом підготовки

6.030601 «Менеджмент» (програма професійного спрямування
«Менеджмент організацій») заочної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально-консультативна робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1. Теорія держави і права та галузі публічного і приватного права							
1.	Теорія держави і права	7	2		–	5	
2.	Конституційне право України	7	–		2	5	
3.	Судові та правоохоронні органи України	2	–		–	2	
4.	Адміністративне право України	3	–		–	3	
5.	Кримінальне право України	5	–		–	5	
6.	Фінансове право України	3	–		–	3	
7.	Цивільне право України	7	2		–	5	
8.	Житлове право України	2	–		–	2	
9.	Сімейне право України	4	–		2	2	
10.	Господарське право України	3	–		–	3	
11.	Трудове право і право соціального захисту України	7	–		–	7	
12.	Екологічне та земельне право України	4	–		–	4	
	Разом:	54	4		4	46	

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

для студентів напрямів підготовки
6.140101 «Готельно-ресторанна справа»,
денної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально- консультативн а робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1.							
Теорія держави і права та галузі публічного права							
1.	Теорія держави і права	12	4	2		6	-
2.	Конституційне право України	10	2	2		5	1
3.	Судові та правоохоронні органи України	7	-	-		6	1
4.	Адміністративне право України	8	2	-		5	1
5.	Кримінальне право України	10	2	2		5	1
6.	Фінансове право України	7	-	2		4	1
Змістовий модуль 2.							
Галузі публічного і приватного права							
7.	Цивільне право України	12	4	2		6	
8.	Житлове право України	6	-	-		5	1
9.	Сімейне право України	8	-	2		5	1
10.	Господарське право України	8	2	-		5	1
11.	Трудове право і право соціального захисту України	12	4	2		5	1
12.	Екологічне та земельне право України	8	-	2		5	1
	Разом:	108	20	16	-	62	10

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

для студентів напрямів підготовки
6.140101 «Готельно-ресторанна справа»,
заочної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально- консультативн а робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1.							
Теорія держави і права та галузі публічного права							
1.	Теорія держави і права	12	2		–	10	
2.	Конституційне право України	10	–		2	8	
3.	Судові та правоохоронні органи України	7	–		–	7	
4.	Адміністративне право України	8	–		–	8	
5.	Кримінальне право України	10	2		–	8	
6.	Фінансове право України	7	–		–	7	
Змістовий модуль 2.							
Галузі публічного і приватного права							
7.	Цивільне право України	12	4		–	8	
8.	Житлове право України	6	–		–	6	
9.	Сімейне право України	8	–		2	6	
10.	Господарське право України	8	–		–	8	
11.	Трудове право і право соціального захисту України	12	–		2	10	
12.	Екологічне та земельне право України	8	–		–	8	
	Разом:	108	8		6	94	

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

для студентів за напрямом підготовки

6.140103 «Туризм»

денної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально- консультативн а робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1.							
Теорія держави і права та галузі публічного права							
1.	Теорія держави і права	12	4	2		5	1
2.	Конституційне право України	10	2	2		5	1
3.	Судові та правоохоронні органи України	7	–	–		6	1
4.	Адміністративне право України	8	2	–		5	1
5.	Кримінальне право України	10	2	2		5	1
6.	Фінансове право України	7	–	2		4	1
Змістовий модуль 2.							
Галузі публічного і приватного права							
7.	Цивільне право України	12	4	2		5	1
8.	Житлове право України	6	–	–		5	1
9.	Сімейне право України	8	–	2		5	1
10.	Господарське право України	8	2	–		5	1
11.	Трудове право і право соціального захисту України	12	2	2		6	2
12.	Екологічне та земельне право України	8	–	–		6	2
	Разом:	108	18	14	-	62	14

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

для студентів за напрямом підготовки

6.140103 «Туризм»

заочної форми навчання

№ з / п	Назва змістових модулів, тем дисципліни	Кількість годин за видами занять					
		разом	аудиторні заняття			позааудиторна робота	
			лекції	семінарські заняття	практичні заняття	самостійна робота	індивідуально-консультаційна робота
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль 1.							
Теорія держави і права та галузі публічного права							
1.	Теорія держави і права	12	2		–	10	
2.	Конституційне право України	10	–		2	8	
3.	Судові та правоохоронні органи України	7	–		–	7	
4.	Адміністративне право України	8	–		–	8	
5.	Кримінальне право України	10	2		–	8	
6.	Фінансове право України	7	–		–	7	
Змістовий модуль 2.							
Галузі публічного і приватного права							
7.	Цивільне право України	12	4		–	8	
8.	Житлове право України	6	–		–	6	
9.	Сімейне право України	8	–		2	6	
10.	Господарське право України	8	–		–	8	
11.	Трудове право і право соціального захисту України	12	–		2	10	
12.	Екологічне та земельне право України	8	–		–	8	
Разом:		108	8		6	94	

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

При вивченні дисципліни необхідно враховувати ряд чинників, що впливатимуть на систему і зміст засвоєваних знань.

Кожна тема повинна бути опрацьована студентом відповідно до навчальної програми, яка розміщена в посібнику. Студентам потрібно дуже уважно ознайомитися з тематичним планом дисципліни відповідно до його напрямку підготовки. Останній є погодинним тематичним плануванням дисципліни згідно з навчальним планом і визначає обсяг годин, відведених на вивчення кожної теми. Зауважимо, що з метою економії навчального часу, зміст матеріалу, що розглядається на лекційних і семінарських заняттях і питань, винесених на самостійне опрацювання, не дублюється. Тому студент під час самопідготовки самостійно знайомиться з частиною навчального матеріалу, користуючись методичними рекомендаціями викладача і порадами, викладеними у цьому посібникові до кожної теми.

Обов'язковими компонентами самостійної підготовки студента є виконання певних навчальних завдань, а саме: ведення словника правничої термінології, опрацювання питань семінарського заняття (якщо воно передбачене тематичним планом) і питань теми, винесених на самостійне опрацювання. Ці форми навчальної діяльності складають елементарний рівень, вони виконуються всіма студентами академгрупи.

Важливою умовою є також усвідомлення змісту юридичних термінів, більшість з яких є врегульованими нормативно, а тому потребують чіткого відтворення. З цією метою пропонується до кожної теми перелік понять, зміст яких студентіві потрібно розтлумачити й зафіксувати у створеному самостійно словничку правничої термінології (глосарії) за наступною схемою:

<i>№</i>	<i>Поняття</i>	<i>Визначення поняття</i>
Тема 1: Теорія держави і права		
1	Джерело права	спосіб зовнішнього вираження і закріплення норм права, санкціонованих державою, які мають загальнообов'язковий характер
2	Правовий звичай	санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру
Тема 2: Конституційне право		
1	Конституція	основний закон держави ...
2	Громадянство	правовий зв'язок між фізичною особою і державою, що знаходить свій вияв в їх взаємних правах і обов'язках

Особливістю понятійного апарату з правознавства є тривалість його вивчення й розкриття змісту та інтегративність. Засвоєння окремих понять («робочий час») вичерпується одним заняттям (чи навіть його частиною). Інші, більш складні та загальні мають наскрізно проходити через ряд занять, а їхні ознаки – розкриватися на ґрунтовному і більшому за обсягом навчальному матеріалі («держава»). І, нарешті, най-більш загальні проходять через весь курс, їхній зміст і ознаки розкриваються за допомогою усього матеріалу (правопорушення, юридична відповідальність). Поряд із правовими поняттями в курсі зустрічаються морально-етичні, історичні, філософські категорії тощо. При формуванні деяких юридичних понять («права людини») програма передбачає виділення не лише правових, а й філософських, і морально-етичних аспектів. Звичайно, різні сторони одного й того ж поняття забезпечують цілісне сприйняття категорії, але водночас і ускладнюють роботу з нею.

Наступним видом навчальної діяльності є складання опорного конспекту питань семінарського заняття. Записи мають фіксуватися в зошиті й за змістом відображати рекомендації, наведені до кожної теми.

Питання, винесені на самостійне вивчення, можуть бути опрацьовані студентом як в усній, так і в письмовій формі (опорний конспект у робочому зошиті) і перевірені під час індивідуального заняття у формі бесіди, бліц-опитування, тестування тощо.

Важливою складовою самопідготовки студента є індивідуальні завдання. Індивідуальні завдання є однією з форм самостійної роботи студентів, яка передбачає створення диференційованих умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів і має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти одержують в процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання опрацьовуються студентами самостійно під керівництвом викладача.

Перелік індивідуальних завдань укладений таким чином: до тем обох модулів двох рівнів – достатнього й високого (по 30 завдань кожного рівня), до теми першого модуля №2 «Конституційне право» перелік індивідуальних завдань високого рівня розширено: 30 завдань з розв'язання правової ситуації і 30 завдань з виконання есе.

Індивідуальні завдання виконуються окремо кожним студентом відповідно до його порядкового номера у списку академгрупи, залежно від обраного ним рівня складності.

Завдання достатнього рівня складності носять аналітично-пошуковий характер. Їх виконання потребує ґрунтовних знань теми, вимагає застосування аналітичних здібностей.

Спектр завдань достатнього рівня досить широкий: від розв'язання задач і кросвордів до складення схем, таблиць за визначеною формою

тощо. Більшість з них вимагає розгорнутої характеристики із залученням додаткової спеціальної літератури.

Друга група завдань носить науково-дослідницький характер, спонукає до якнайповнішої реалізації можливостей студентів, рекомендована тим з них, хто опанував базовий зміст навчальної програми і має здібності й інтерес до такої роботи. Ці завдання складають варіативну частину модуля і їх виконання заохочується додатковою сумою балів.

Завдання високого рівня передбачають творчий підхід до виконання і вміння практичного застосування теоретичних знань. Це написання реферату чи есе з визначеної теми, розв'язання правової ситуації з підготовкою аналітичної записки, таке інше. Крім того, протягом вивчення курсу студент може виконати одну індивідуальну науково-дослідну роботу.

Вивчаючи дисципліну, насамперед, потрібно пам'ятати, що суспільні відносини перебувають у постійному розвитку, тому й ті з них, що регулюються нормами права (правовідносини), також є динамічними. Отже, при підготовці теми варто уточнювати зміст нормативного забезпечення того чи іншого питання та його актуальність, відповідність навчальної літератури, що використовується, чинним джерелам права. Тому для зручності користування подаються інтернет-адреси сайтів, на яких розміщена навчальна література і новітня інформація про стан нормативно-правових актів, рекомендованих у списку джерел до кожної теми.

Шановні студенти!

Ці рекомендації спрямовані на переведення Вашої навчальної діяльності з репродуктивного рівня пізнавальної активності на більш високі рівні. Для вирішення завдань навчальної дисципліни «Право (Правознавство)» Ви повинні виявити логіку мислення, аналітичні здібності, актуалізувати знання з інших правознавчих дисциплін, активно використовувати інформацію, здобуту у процесі вивчення фахових дисциплін, а також намагатись упорядковувати Ваші фахові знання за допомогою інформації, яку Ви одержите з правознавства.

У процесі вивчення дисципліни до Вас висуватимуться дві основні вимоги:

- 1) чітке засвоєння змісту юридичних термінів;
- 2) системність оволодіння матеріалом курсу.

Важливість виконання цих вимог посилюється тим, що Ви не є студентами юридичного факультету і не маєте достатньої правової підготовки для вивчення цієї, досить складної, навчальної дисципліни. Водночас, добросовісне ставлення до виконання поставлених завдань забезпечить системне оволодіння знаннями з курсу і отримання Вами очікуваного результату.

Бажаємо успіху!

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Головною умовою успішного виконання індивідуальних завдань є уважне і вдумливе ознайомлення студентами зі змістом завдання й чітке дотримання схеми відповіді.

Індивідуальні завдання виконуються студентом на аркуші А4 в звичайній письмовій формі чи комп'ютерному наборі (див. Зразок оформлення індивідуального завдання).

Вимоги до оформлення друкованого варіанту індивідуального завдання:

Шрифт: 12 кегль; інтервал - 1,0; поля: справа, зліва, зверху, знизу – 1см.

У правому верхньому кутку зазначається прізвище, ім'я, по-батькові студента, шифр академгрупи, дата виконання роботи. Далі по центру сторінки вказується тема, рівень складності, формулювання завдання. Нижче має міститися відповідь з дотриманням вимог до виконання певної групи завдань.

Зразок оформлення індивідуального завдання:

Москаленко Антон Сергійович, група МО-21,
робота виконана 2.10.2014 р.

Тема 5: Кримінальне право України

Високий рівень складності

Завдання № 4

Умови завдання:

Працівник швейної фабрики Вовченко під час обідньої переви зайшов на склад готової продукції до завідувачки складу Зоріної, яка була його сусідкою по дачі й у них з Вовченком виник земельний спір. Скориставшись її довірливістю, яка на деякий час залишила двері приміщення незамкненими, він вирішив помститися Зоріній, склав у пакет 5 костюмів і заховав їх на території фабрики з метою викрадення і подальшого продажу для придбання будматеріалів. Випивши «для хоробрості» горілки, Вовченко через прохідну пройшов на територію фабрики вночі, перекинув пакет через паркан 13-літньому синові Дмитру і вони разом віднесли їх додому. Наступного дня Вовченко повторив дії, винісши зі складу і сховавши на території фабрики ще 10 костюмів. Вночі він спробував забрати речі, але біля місця схованки постійно протягом ночі тривали ремонтні роботи і забрати костюми йому не вдалося. Крім того, очікуючи, Вовченко змерз, застудився і лежав вдома хворий. За два тижні він вийшов на роботу, заглянув до своєї схованки і побачив, що костюми намокли, взялися цвіллю й зіпсувалися. Зробіть юридичний аналіз ситуації.

Відповідь:

Скоєно кримінальне правопорушення – злочин.

Суб'єкт злочину – громадянин Вовченко, досяг віку кримінальної відповідальності і є осудним. Дмитро його 13-річний син, згідно зі ст.22 Кримінального кодексу України, не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність, отже не може вважатися суб'єктом злочину.

Об'єкт злочину – право власності (15 костюмів, що належать швейній фабриці).

Об'єктивна сторона злочину – таємне викрадення чужого майна у першому випадку, у другому – цей же злочин не було закінчено з причини, що не залежала від його волі.

Суб'єктивна сторона злочину – вина у формі прямого умислу. Корисливий мотив, помста.

Таким чином, дії Вовченка в першому епізоді слід кваліфікувати як крадіжку (ст. 185 ККУ), поєднану з проникненням у приміщення (п.3 ст.185 ККУ), а в другому епізоді – закінчений замах на крадіжку (п.2 ст. 15 ККУ). Участь Дмитра у викраденні майна співучасті не утворює, оскільки він не є суб'єктом кримінально-правових відносин (п.2 ст.22 ККУ). Вчинення злочину з використанням малолітнього сина й у стані алкогольного сп'яніння є обставинами, що обтяжують покарання. Оскільки 15 костюмів можуть коштувати від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів громадян, шкода, завдана потерпілому, може бути визнана як значна (п.3 ст.185 ККУ). Отже суд має підстави винести рішення по позбавлення волі громадянина Вовченка на строк від 3 до 6 років. Також він повинен відшкодувати збитки, заподіяні фабриці.

Вимоги до виконання окремих видів індивідуальних завдань:

– Підбірка літератури з визначеної проблеми – список повинен містити перелік спеціальної літератури (монографії, статті у наукових виданнях) та публікацій в ЗМІ (усього 10-15 позицій). Потрібно зазначати, фондами якої бібліотеки Ви користувалися (ПУЕТ, інших) і вказувати шифр монографії, підручника тощо: Наприклад:

Бахарах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 368 с.	Обласна б-ка	X 3 Б30
--	--------------	------------

– Підготовка електронного варіанту презентації – виконується і подається на електронному носіїві (10-15 слайдів до теми; окремо – розгорнутий текстовий супровід у електронній формі: текстовий редактор *Microsoft Word*, орієнтація – книжкова, усі поля – 15 мм, шрифт – *Times New Roman*, розмір – 12, міжрядковий інтервал – 1,5).

– Розробка тестових завдань до визначених тем – 7-10 запитань з чотирма варіантами відповіді, одна - правильна (виділяється курсивом).

– Складання кросворду – відбувається за заданою у посібникові формою. Студент має право змінити форму кросворда, але використа-

ти при цьому не менше 12-15 понять з теми. Головною вимогою є чіткість і наукова відповідність формулювань слів.

– Юридичний аналіз ситуації – виконується за вказаним зразком, з обов'язковим посиланням на нормативно-правові акти. У завданні моделюється певна ситуація, яка вимагає юридичного вирішення. Набуті при вивченні курсу теоретичні знання необхідно застосувати в практичній площині. Ваші роз'яснення та коментарі повинні бути розгорнутими, вичерпними. Пояснійте статті законів, до яких апелюєте. Дайте визначення понять, які будете використовувати.

– Написання есе – (франц. *essai* – спроба, нарис, від лат. *exagium* – зважування) – це прозаїчний твір невеликого обсягу та вільної композиції, який виражає індивідуальні враження й міркування з конкретно-го приводу чи питання, не претендує на визначальне чи вичерпне трактування предмета. Як правило, есе пропонує новий, суб'єктивно забарвлений погляд на проблему, може мати філософський, науково-популярний чи суто белетристичний характер. Написання таких робіт має сприяти виявленню не тільки наукового, але й творчого підходу до розуміння проблеми, розвитку логічного мислення. Обсяг есе – до 5 сторінок комп'ютерного набору.

– Написання реферату на визначену тему – під час вивчення дисципліни студент може виконати по одному реферату з тем двох модулів.

Робота над рефератом складається із наступних етапів: вибір теми на основі тематики, затвердженої кафедрою; накопичення інформаційного матеріалу; підготовка та написання реферату; захист реферату.

Реферат повинен мати наступну структуру:

- план;
- короткий вступ;
- виклад основного змісту теми;
- висновки;
- список використаної літератури.

План – це логічна основа реферату, від нього залежить структура, зміст, логічний зв'язок частин реферату. Розробка плану розпочинається з ознайомлення з відповідною літературою, на основі якої складається попередній план з 2-3 пунктів. План не слід занадто деталізувати – в ньому даються основні, центральні питання теми у логічній послідовності. Доцільно попередньо складений план реферату узгодити на консультації із викладачем.

Маючи попередній план, необхідно звернутися до бібліографії. Суттєву допомогу в ознайомленні із бібліографією можуть надати бібліотечні каталоги (алфавітний, систематичний, предметний), довідкова література (енциклопедії, словники, статистичні збірники), наукова та періодична література (монографії, журнали, газети).

Основному тексту в рефераті передують вступ. У ньому необхідно показати значення, актуальність проблеми, яка розглядається, обґрунтувати

вибір теми, сформулювати основну мету, яка буде розкрита в рефераті.

В основній частині роботи велику увагу слід приділити глибокому теоретичному аналізу як теми в цілому, так і окремих її питань, правильно ув'язати теоретичні положення із практикою, розкрити матеріал у відповідності зі складеним планом.

Виклад основних питань завершується короткими висновками, де узагальнюються найважливіші положення, розглянуті в рефераті.

Реферат повинен бути написаний грамотно, без помилок, повторів, скорочень. Важливе значення має правильне оформлення реферату. На титульному аркуші необхідно вказати назву вищого навчального закладу, факультету, реферату, групу, своє прізвище та ініціали, прізвище наукового керівника. На наступному аркуші наводиться план реферату із наведенням сторінок відповідних розділів.

Зазначені у тексті цитати повинні відповідати посиланням на джерела, з яких вони наведені та оформлені таким чином: [1, с. 25], де перша цифра – номер джерела за списком використаної літератури, а друга вказує на номер сторінки. Текст реферату повинен бути набраний на комп'ютері з одного боку аркушу формату А4, шрифт Times New Roman, розмір 14, поля: верхнє та нижнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 10 мм, 1,5 інтервал. Кожний розділ плану розпочинається з нової сторінки. Сторінки повинні бути пронумеровані у правому верхньому куті. Обсяг реферату – 12-15 сторінок .

У кінці реферату наводиться список використаної літератури (8-10 джерел), розташованої в алфавітному порядку за прізвищем автора, з наведенням назви праці (статті), видавництва, року видання та загальної кількості сторінок по кожному літературному джерелу.

Підготовлений реферат захищається на семінарському або індивідуальному занятті. Аргументом для підготовки до захисту реферату є позитивна рецензія наукового керівника, в іншому випадку його необхідно доопрацювати відповідно до наданих в ній рекомендацій. Реферат не допускається до захисту, якщо текст реферату є копіяцією тексту підручника; основні питання не розкрито або викладено фрагментарно; текст містить помилки; реферат оформлено неправильно.

Підготовка до захисту реферату включає усунення недоліків та помилок, вказаних у рецензії та складання короткого резюме реферату (визначення важливих понять, фактів, формулювання висновків), що буде сприяти закріпленню матеріалу і вільному його викладу під час захисту.

– Індивідуальна науково-дослідна робота – виконується студентом протягом семестру. Тематика робіт подається окремо й охоплює весь навчальний матеріал. Структура науково-дослідної роботи ідентична вимогам до підготовки реферату, але її обсяг – 20-25 сторінок. Студент може представити її результати з відповідною мультимедійною презентацією на засіданні юридичного гуртка чи дискусійного клубу, виступити з доповіддю на студентській науковій конференції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

Тема 1. Теорія держави і права

Основні терміни та поняття: держава, історичний тип держави, соціально-економічна формація, форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, форма політичного режиму, правова держава, соціальна держава, громадянське суспільство, механізм держави, апарат держави, державна влада, право, соціальні норми, правові норми, правова система, система права, галузь права, інститут права, джерела права, нормативно-правовий акт, закон, правотворчість, законотворчість, система законодавства, кодифікація, інкорпорація, правовідносини, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, юридичні факти, правопорушення, юридична відповідальність, законність, правопорядок, правова культура, правосвідомість.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Теорія держави і права виконує роль методології правознавства. Отже, без глибокого засвоєння матеріалу цієї теми вивчення наступних буде подібним до зведення багатоповерхової будівлі без міцного фундаменту. Завдання-мінімум у процесі вивчення цієї теми – оволодіння змістом елементарних понять правознавства та ознайомлення з внутрішньою структурою права та його зовнішніми формами. Завдання-максимум полягає у виявленні теоретичних проблем у галузі знань про державу і право.

Розгляд питання про основні закономірності виникнення держави і права має на меті формування уявлення про ті чинники, які зумовлюють потребу сучасного суспільства в існуванні держави і права. Оскільки вони є різномірними (економічними, політичними, соціальними, культурними), доцільно поміркувати над питанням про те, які з них можна вважати основними.

Сучасна наука розрізняє декілька поглядів на політичну організацію суспільства і на право в аспекті їх виникнення:

- 1) соціальний розвиток суспільства почався без політичної організації та права;
- 2) соціальний розвиток не тільки почався, а й існуватиме за комунізму без політичної організації та права;
- 3) політична організація та право виникли й розвивалися разом із виникненням і розвитком людського суспільства. Державу при цьому розглядають як частину політичної організації суспільства.

В теорії держави і права відсутній єдиний погляд на закономірності виникнення держави і права. Існують численні неодноманітні доктрини-

ни виникнення держави і права, а також історичні, географічні, демографічні та інші особливості виникнення держави у різних народів.

Сучасна наука розглядає два підходи до *типології держави*: цивілізаційний і формаційний. Термін «цивілізація» походить від латинського *civilis*, що має різні й часто навіть протилежні значення, а саме – це і синонім культури, рівня та ступеня розвитку матеріального і духовного світу, також це й епоха занепаду культури тощо.

Використовуючи різні розуміння цивілізації (*цивілізаційний підхід*), можна розглядати такі типи держав:

- а) східні, західні і змішані;
- б) стародавні, середньовічні, сучасні;
- в) селянські, промислові й науково-технічні;
- г) доіндустріальні, індустріальні й постіндустріальні;
- д) локальні, особливі, новітні тощо.

Недоліки такого підходу полягають в тому, що при цьому не виділяється розуміння головного змісту держави, а саме те, кому належить політична влада в державі.

Формаційний підхід заснований на сутності й соціальній приналежності влади і тому дає більш чітке уявлення про сутність держави і послідовність зміни історичних типів держав у процесі їх історичного розвитку. Історичний тип держави – це сукупність найважливіших її рис певної суспільно-економічної формації, що мають єдину соціально-класову сутність. В умовах Союзу РСР теорія держави і права як наука досліджувала такі типи держави і права: а) рабовласницький; б) феодалний; в) капіталістичний; г) соціалістичний.

За сучасних умов в Україні розглядають (П. М. Рабінович) такі типи держави: а) племінно-бюрократичний; б) рабовласницький; в) феодалний; г) буржуазний; г) перехідний від буржуазного до соціально-демократичного; д) соціально-демократичний.

Таким чином, типологія держав має певне значення для вивчення сутності і соціального призначення держави. Проте її сутність розкривається у функціях, які вона здійснює в суспільстві стосовно людини.

З появою держави і права в суспільстві виникають нові види суспільних відносин: політичні та правові. Це спричинило до виникнення *політичної та правової систем*. Політика – це частина життєдіяльності людей, пов'язана з головними для життя і діяльності особи, держави та суспільства інтересами, в основі яких лежать потреби народів, націй, соціальних груп, держави та інших соціальних суб'єктів. У широкому розумінні політика охоплює економіку, власне політику, соціальну, духовну, інші сфери життєдіяльності особи. З розвитком суспільства відбувається і розвиток політики, оформлення її в цілісну політичну систему. Вузьке розуміння політичної системи зводиться до сукупності державних організацій, громадських об'єднань і трудових колективів, що здійснюють функції з реалізації політичної влади.

Політична система в широкому розумінні – це найбільша сукупність матеріальних і нематеріальних компонентів, зв'язаних політичними відносинами під час здійснення політичної влади.

Роль держави в організації суспільства і здійсненні політичної влади зумовлена тим, що вона є центром, ядром політичної системи. Але важлива роль в організації суспільства і здійсненні політичної влади належить і праву. Право, як і держава, – це надбудова над економічним базисом суспільства, що є складником правової системи суспільства.

Правова система являє собою певну єдність відповідних компонентів (частин), які об'єднані між собою і становлять відносно стабільну організацію. Компонентами правової системи є право як сукупність норм; законодавство як форма виразу цих норм; правові принципи; правові установи; судова та інша юридична практика; права, свободи і обов'язки громадяни на, сформовані у суспільстві правовідносини тощо. Коли правові системи, об'єднані спільністю історичного формування, структурою права, та іншими важливими критеріями, формують сукупність, утворюється правова сім'я. Наука виділяє такі основні сім'ї правових систем, як:

- романо-германська правова сім'я;
- англо-американська правова сім'я;
- традиційна правова сім'я;
- релігійна правова сім'я;
- соціалістична правова сім'я тощо.

Право співвідноситься і з політикою, а саме:

- а) право залежить від політики і, насамперед, від керівної частини суспільства, що має державну владу;
- б) право є формою вияву політики вказаної частини суспільства;
- в) у праві відображається тільки та політика керівної частини суспільства, до якої вона прагне, якій може надати загальнообов'язковості з допомогою держави та інших суб'єктів політичної системи суспільства;
- г) право є концентрованим виразом політики тієї частини суспільства, що здійснює керівництво;
- г) політика у праві формується у вигляді конкретних прав та обов'язків людини і громадянина;
- д) політика, зі свого боку, залежить від права, оскільки право є засобом декларування, здійснення і гарантування політики, а також пропаганди окремих політичних програм чи їхніх положень.

Роль права у громадянському суспільстві та здійсненні політичної влади залежить від взаємозв'язку держави і права. Право (як юридичне явище) і держава (як політична організація влади) виникають одночасно і тісно взаємозв'язані. *Право залежить від держави*, оскільки:

- а) виникає як інституційована система джерел, що встановлюються чи санкціонуються державними органами і службовими особами, а це означає, що юридичне право походить від держави;
- б) є більш-менш сталим і недоторканим завдяки державі,
- в) завдяки державі та її органам впроваджується в життя;
- г) його авторитетність і престиж залежать від держави;
- г) сутність права відображає соціальну сутність і призначення державної організації.

Але необхідно пам'ятати, що право має відносну самостійність і впливає на державу (її органи), а отже, і *державна залежить від права*. Право як явище цивілізації та культури:

- а) обмежує в демократичному суспільстві державну владу;
- б) упорядковує державну владу через процесуальну і процедурну форми;
- в) дозволяє (або забороняє) державним органам відповідні дії;
- г) організовує будову, структуру, вдосконалення й розвиток державних органів, визначає їхнє функціонування;
- г) надає державним органам престижу й авторитету.

Кожне суспільство має регулювати відносини між людьми, здійснювати охорону і захист таких відносин. Таке регулювання і охорона суспільних відносин здійснюються з допомогою соціальних норм. У системі соціальних норм право посідає провідне місце. В літературі право розглядають як загальносоціальне явище і як волевиявлення держави (юридичне право). Як *загальносоціальне явище* право характеризується певною свободою й обґрунтованістю поведінки людей, тобто відповідними можливостями суб'єктів суспільного життя, що об'єктивно зумовлені розвитком суспільства, мають бути загальними й рівними для всіх однойменних суб'єктів (права людини; права об'єднань, груп; права нації, народу).

Юридичне право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей, що задекларована державою відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права. Юридичне (позитивне) право, своєю чергою, поділяють на об'єктивне і суб'єктивне. *Юридичним об'єктивним правом* називають систему всіх правових приписів, що установлені (санкціоновані), охороняються, захищаються державою, мають загальнообов'язковий характер, є критерієм правомірної чи неправомірної поведінки та існують незалежно від індивідуальної свідомості суб'єкта права. *Юридичне суб'єктивне право* – це певні можливості, міра свободи, що належить суб'єкту, який сам вирішує, користуватися ними чи ні.

До **основних ознак права** в його позитивному (нормативному) розумінні як волевиявлення держави можна віднести такі:

- а) право – це система правових норм;
- б) це правила поведінки загального характеру;

- в) ці правила мають загальнообов'язковий характер;
- г) вони тісно зв'язані між собою, діють у єдності, складаються в правові інститути, правові галузі та інші частини системи права;
- г) формально визначені й закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах права;
- д) установлюються, санкціонуються, гарантуються (забезпечуються) державою та її органами;
- е) у своїй сукупності регулюють та охороняють соціальні відносини між людьми;
- є) правила поведінки повинні встановлюватися державою з урахуванням принципів правди, справедливості, гуманізму та милосердя.

Отже, *право* як волевиявлення держави – це система загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно між собою зв'язані та регулюють суспільні відносини між людьми в інтересах певної частини (більшої чи меншої) населення в соціально неоднорідному суспільстві.

Право має певні напрями впливу і будується на конкретних правових і демократичних засадах (принципах). *Принципи права* – це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя. У сучасній літературі визнають принципи демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи тощо. У теорії права існують різні класифікації принципів права:

а) загальнолюдські принципи (закріплення у праві міри свободи людини та забезпечення її основних прав, юридична рівність одностайних суб'єктів у всіх правовідносинах, верховенство закону);

б) типологічні принципи властиві всім правовим системам певного історичного типу, відображають його соціальну сутність;

в) конкретно-історичні принципи відображають специфіку права певної держави у реальних соціальних умовах (демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, принцип взаємної відповідальності держави та особи);

г) галузеві й міжгалузеві принципи характеризуються тим, що охоплюють лише одну чи кілька галузей права певної держави;

г) принципи інститутів права лежать в основі побудови певного інституту права (охорони й захисту всіх форм власності).

Функції права – це основні напрями його впливу на суспільні відносини. Призначення функцій полягає в тому, щоб визнати ти активну й багатогранну роль права в громадянському суспільстві з позиції його впливу на суспільні відносини між людьми.

Функції права поділяють на загальносоціальні (*гуманістична, організаторсько-управлінська, інформаційна (комунікативна), оцінно-орієнтувальна, гносеологічна (пізнавальна), ідеологічно-виховна*) та спеціальні (*регулятивна, охоронна*) юридичні.

Соціальна цінність і призначення права можуть бути охарактеризовані як здатність служити засобом і метою для задоволення потреб соціальної справедливості, прогресивних інтересів громадян і суспільства в цілому. Отже, *право як соціальний регулятор суспільних відносин* забезпечує регулювання найважливіших потреб та інтересів між людьми як у межах певної країни, так і у взаємовідносинах усього світового співтовариства.

Регулювання й охорону суспільних відносин право здійснює через відповідну систему. **Система права** — *внутрішня форма права, яка має об'єктивний характер побудови, що відображається в єдності та узгодженості всіх її норм, диференційованих за правовими комплексами, галузями, підгалузями, інститутами та нормами права.*

Первинним ланцюжком системи права є *нормативно-правовий припис (норма права)* — загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки суб'єкта права, що криє в собі державно-владне веління нормативного характеру, встановлюється, санкціонується і забезпечується державою для регулювання суспільних відносин. Залежно від галузі права розрізняють конституційні, адміністративні, фінансові, цивільні, кримінальні та інші правові норми; за характером диспозиції — уповноважувальні, зобов'язальні, заборонні; за способом виразу правила в диспозиції — імперативні, диспозитивні; за функціями у правовому регулюванні — матеріальні та процесуальні (процедурні); за терміном дії в часі — такі, що діють постійно і тимчасово; за терміном дії у просторі — загальнодержавні та місцеві; за колом осіб, на яких норма поширює свою дію, — загальні (що діють на всіх громадян), спеціальні (що діють на певне коло осіб) і виняткові (усувають дію норм щодо певних суб'єктів).

Норма права має внутрішню структуру, що виражається в її внутрішньому поділі на окремі елементи, зв'язані між собою:

- 1) *Гіпотеза* — це частина норми права, яка містить умови, обставини, з настанням яких можна чи необхідно здійснювати правило, що міститься в диспозиції.
- 2) *Диспозиція* — це частина норми, що містить суб'єктивні права та юридичні обов'язки, тобто само правило поведінки.
- 3) *Санкція* — це така частина норми права, в якій подано юридичні наслідки виконання чи невиконання правила поведінки, зафіксованого в диспозиції. Санкції можуть бути каральними (штрафними), відновними чи заохочувальними (позитивними).

Норми права як первинні ланцюжки системи права можуть об'єднуватися в інститути й галузі права. Наприклад, громадянство

України є інститутом Конституційного права. *Інститут права можна визначити як відокремлену групу взаємопов'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид чи рід суспільних відносин і утворюють самостійний елемент системи права.* Важливим є також питання об'єднання інститутів права, розгляд комплексних інститутів.

Ще одним структурним елементом системи права є *галузь права*, ознаками якої є:

- а) сукупність юридичних норм (приписів) і правових інститутів;
- б) регульована такою сукупністю певна сфера суспільних відносин;
- в) критерієм відмежування однієї галузі від іншої є предмет і метод правового регулювання;
- г) урахування принципів, завдань, мети правового регулювання.

Відповідно, *галузь права – це сукупність правових норм (приписів) інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета й методу правового регулювання з урахуванням принципів і завдань такого регулювання.*

Галузі права можна класифікувати за різними підставами:

1. Залежно від предмета й методу правового регулювання розрізняють державне, адміністративне, фінансове, земельне та цивільне право.
2. За місцем, яке посідають у правовій системі галузі права, вони бувають основні та комплексні.

а) основні галузі права – це структурні утворення у масиві права:

- *профілюючі галузі* утворюють юридичну основу, обов'язкову частину системи права (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право).

- *процесуальні галузі* такі, що закріплюють порядок застосування матеріального права (цивільний, кримінальний, адміністративний та інші процеси).

- до *спеціальних галузей* відносять ті, що на базі профілюючих розвивають основні галузі права і забезпечують спеціальний правовий режим для певного виду суспільних відносин (трудове, аграрне, екологічне, земельне, сімейне та фінансове право).

б) комплексні галузі – це нашарування, надбудова над основними галузями, що зовні обособлені значно менше, ніж основні галузі (страхове, банківське, морське, залізничне, гірниче, податкове, житлове, авторське, виправно-трудове право).

Отже, внутрішня форма права характеризується відповідною сукупністю правових норм, що об'єднуються в інститути, підгалузі та галузі права. Окрім внутрішньої, розрізняють також *зовнішню форму права, або джерела права.* Це способи юридичного виразу права, його організація в належну юридичну оболонку. Право завжди повинно мати певну форму, тобто бути формалізованим, а форма має бути змі-

стовною, тобто повинна містити виражений юридичною мовою текст, що несе певне смислове навантаження. Якщо нормі не надана певна форма, то вона залишається нормою поведінки, але не є нормою права. До зовнішньої форми (джерел) права відносять:

1. Правовий звичай.
2. Правовий (судовий чи адміністративний) прецедент.
3. Нормативний.
4. Релігійно-правова норма.
5. Науково-правова доктрина.

6. Міжнародно-правовий акт. Проблема співвідношення внутрішнього і міжнародного права досить широко висвітлена в спеціальній літературі.

7. Загальні принципи права.
8. Нормативно-правовий акт.

Систематизація нормативних актів – це діяльність з упорядкування та вдосконалення нормативних актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості через створення нових нормативних актів чи збірників. Систематизація здійснюється державою, її органами і посадовими особами та недержавними організаціями і їх службовцями. У систематизації розрізняють *інкорпорацію* та *кодіфікацію*.

Нормативно-правові акти регулюють (охороняють) правові відносини, які постійно виникають, змінюються чи припиняються. **Правовідносини** — це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою. Основні ознаки правовідносин:

- а) вони виникають на основі норм права або укладення угоди;
- б) характеризуються наявністю сторін, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки;
- в) є видом суспільних відносин фізичних чи юридичних осіб, організацій і спільностей;
- г) здійснення суб'єктивних прав чи додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Правовідносини можна аналізувати за такими підставами: залежно від кількості суб'єктів (прості та складні); за предметом правового регулювання (адміністративні, цивільні, земельні, кримінальні, фінансові, трудові тощо); за дією в часі (тривалі й нетривалі); за методом правового регулювання (договірні та керівні); за змістом поведінки зобов'язаної сторони (пасивні та активні); залежно від функціонального призначення (регулятивні та охоронні).

Правовідносини мають *складну будову* і охоплюють: суб'єкти; об'єкти; зміст правовідносин.

1. *Суб'єктами правовідносин* вважають тих учасників, які є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків:

- а) фізичних і юридичних осіб;
- б) державні та громадські організації;
- в) різні спільності (трудовий колектив, нація, народ, населення відповідного регіону тощо);
- г) громадянське суспільство.

Суб'єкти правовідносин повинні володіти *правосуб'єктністю*, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії:

Правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків

Дієздатність – це здатність суб'єктів своїми діями набувати і самотійно здійснювати суб'єктивні права і виконувати юридичні обов'язки. Її поділяють на угодо- і деліктоздатність.

Угодоздатність – це здатність суб'єкта правовідносин особисто своїми діями здійснювати і укладати цивільно-правові угоди.

Деліктоздатність – це здатність суб'єктів правовідносин нести відповідальність (юридичну) за скоєне правопорушення.

2. *Об'єкти правовідносин* – це ті реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси й потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Їх поділяють на матеріальні, духовні блага, дії суб'єктів правовідносин, результат їхньої діяльності.

3. *Зміст правовідносин* характеризується синтезом фактичного і юридичного. *Юридичний зміст* – це суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, тобто можливість певних дій уповноважених суб'єктів і необхідність відповідних дій зобов'язаних суб'єктів. *Фактичний зміст* – це сама поведінка суб'єктів, їхня діяльність, в якій реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін.

Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин є *юридичні факти* (прийняття, зміна чи припинення нормативно-правового акта, укладення угоди).

Юридичні факти(дія або подія) – це конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою правової норми, що спричиняють виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Юридичні дії поділяють на правомірні та неправомірні.

Протиправною поведінкою вважають поведінку, що характеризується порушенням норм права, одним із видів якої поведінки є правопорушення, що характеризується конкретно визначеними *ознаками*, до яких належать: суспільна небезпечність діяння (дія чи бездіяльність), що спричиняє шкідливі наслідки чи загрожує спричиненням таких наслідків; протиправність діяння; винність особи, яка скоїла протиправне діяння; деліктоздатність суб'єкта правопорушення; по-

карання і стягнення. Отже, **правопорушення** – це юридичний факт, який має місце за наявності всіх вищезазначених ознак.

Види правопорушень – це класифікаційні групи правопорушень за різними підставами. Залежно від ступеня суспільної небезпечності розрізняють:

1. Злочин – це вид правопорушення, що передбачається кримінальним законом.

2. Проступки класифікуються як адміністративні, дисциплінарні та цивільно-правові.

Склад правопорушення – це сукупність названих у законі ознак, за наявності яких небезпечно і шкідливе діяння визнається правопорушенням. Ці ознаки мають об'єктивний і суб'єктивний характер:

1. *Об'єкт правопорушення* – це ті суспільні відносини, які охороняються нормами права і на які посягає правопорушення.

2. *Об'єктивна сторона правопорушення* – це зовнішній акт суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкт, що охороняється нормами права, завдає йому шкоди чи створює загрозу заподіяння шкоди. Вона містить: дію чи бездіяльність, суспільно небезпечні та шкідливі наслідки, причинний зв'язок між ними, місце, час, способи, засоби, обставини та ситуацію скоєння правопорушення.

3. *Суб'єкт правопорушення* – це індивід чи колектив людей.

4. *Суб'єктивна сторона правопорушення* – це внутрішня психічна діяльність особи, пов'язана зі скоєнням правопорушення. Її ознаками є провина, мотив і мета правопорушника.

Юридична відповідальність поділяється на перспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну). При *позитивній відповідальності* особа відповідально ставиться до виконання своїх обов'язків і не порушує заборон. При *ретроспективній відповідальності* до особи застосовується державно-правовий примус, що характеризується засудженням протиправного діяння і правопорушника, і покладанням на нього обов'язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за вчинене правопорушення.

Принципи юридичної відповідальності: відповідальність винної особи за діяння, а не за виявлення наміру; законність, невідворотність, доцільність і справедливість покладення юридичної відповідальності; гуманність і своєчасність юридичної відповідальності тощо. *Мета юридичної відповідальності* полягає у вияві її соціальної необхідності та ефективності. *Функції юридичної відповідальності* – це головні напрями юридичного впливу з метою захисту правопорядку і виховання суб'єктів права, які скоїли чи можуть скоїти правопорушення.

Існування різних видів правопорушень передбачає й поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види:

- залежно від суб'єктів органів, що накладають юридичну відповідальність, її поділяють на таку, що покладається: органами влади; виконавчими і розпорядчими органами; судовими та іншими юрисдикційними органами;
- щодо правопорушників її поділяють на індивідуальну і колективну;
- внутрішня державна і міжнародна юридична відповідальність;
- залежно від галузевої належності правової норми, що порушена (конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна).

Підставами для притягнення до юридичної відповідальності є наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; юридичного факту скоєння правопорушення або правозастосовного акта, що набрав чинності. Невідворотність відповідальності як один із принципів законності держави аж ніяк не означає, що особа за кожне правопорушення обов'язково повинна нести юридичну відповідальність, відбутися повністю покарання, чи що на неї слід накласти стягнення. Законодавець передбачає *підстави звільнення від юридичної відповідальності*. Такі *підстави* передбачаються в кримінальному, адміністративному, трудовому та іншому законодавстві.

Розгляд питань з теорії держави, винесених на семінарське заняття, варто розпочати із засвоєння поняття держави, її ознак. Відправним моментом повинно мати з'ясування співвідношення таких суспільних інститутів, як «держава» і «громадянське суспільство». Корисним буде порівняння декількох визначень поняття «держава», визначення того з них, яке містить всі істотні та юридично значущі ознаки держави. Серед ознак держави особливо детально слід проаналізувати державний суверенітет і, крім того, з'ясувати відмінність понять «суверенітет держави», «суверенітет народу», «суверенітет нації».

Для засвоєння питання про форми держави доцільно скласти опорну схему, основою якої є поняття форми держави, а трьома відгалуженнями – форма державного устрою, форма державного правління, політичний режим. Кожна з них має дрібніші відгалуження (наприклад, монархія і республіка як форми державного правління та їх різновиди). Факультативним завданням є характеристика конкретних держав сучасного світу під кутом зору їх форми.

Опорна схема допоможе опрацювати питання про механізм і апарат держави. Основними складовими у цьому випадку будуть види державних організацій. Найбільше уваги приділіть державним органам – їх поняттю і класифікації. Важливу частину питання становить теорія поділу влади. Майте на увазі, що влада держави залишається єдиною, а між державними органами розподіляються владні повноваження.

Питання про функції держави включає такі елементи, як поняття функцій держави, їх класифікація за декількома критеріями, форми реалізації. За основу доцільно взяти поділ функцій на внутрішні і зов-

нішні, і в межах кожної з цих двох груп виокремити різновиди за ознакою належності до окремих сфер суспільних відносин.

Завершується опрацювання блоку питань з теорії держави загальною характеристикою правової держави. Логіка його розгляду полягає у виявленні рис, які відрізняють правову державу від інших держав, складенні максимально повного переліку таких рис, аналізі їх значення і співвідношення. Вирішення цих завдань дозволить дати вичерпне визначення поняття «правова держава». Необхідно проаналізувати відповідність сучасних політико-правових реалій ідеалу правової держави та основні шляхи формування правової держави в Україні. Паралельно розглядається проблема співвідношення правової держави і громадянського суспільства.

Питання, винесені на самостійне опрацювання, мають на меті доповнити й поглибити зміст основного матеріалу й систематизувати отримані знання з ряду гуманітарних дисциплін. Наприклад, друге з них акцентує увагу на взаємовпливах соціальних норм в загальній системі. Дайте визначення поняттю «соціальні норми». Візьміть до уваги, що залежно від способу їх утворення і забезпечення соціальні норми класифікують на юридичні, моральні, корпоративні (громадських організацій, політичних партій, інших об'єднань громадян), звичаї чи традиції. Залежно від сфери соціальних відносин, що регулюються нормами, їх поділяють на економічні, політичні, сімейні, релігійні, етики та естетики, організаційні, соціально-технічні.

Право як особливий вид соціальних норм відрізняється від інших соціальних норм взаємозв'язком із державою, напрямками впливу на суспільні відносини. Аби показати, що право є особливим видом соціальних норм, слід порівняти ознаки правових та інших соціальних норм.

Форми систематизації законодавства мають розглядатися як продовження питань системи права і джерел права.

Проблеми правової культури і правового виховання, дотримання законності та правопорядку у зв'язку з високим рівнем їх актуальності варто розглядати в системі, простежуючи причинно-наслідкові зв'язки.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Правознавство як наука і навчальна дисципліна.
2. Основні закономірності виникнення держави і права.
3. Поняття права та його ознаки.
4. Система права: норма, інститут, галузь права.
5. Джерела (форми) права.
6. Поняття, структура, види правовідносин.
7. Правопорушення: поняття, склад, ознаки, види.
8. Юридична відповідальність: поняття, підстави, види.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Поняття держави та її ознаки.
2. Форма держави та її елементи.
3. Механізм і апарат держави.
4. Функції держави.
5. Загальна характеристика правової держави і громадянського суспільства.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Основні теорії виникнення держави і права.
2. Право в системі соціальних норм.
3. Форми систематизації законодавства.
4. Правосвідомість і правова культура.
5. Законність і правопорядок.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що таке держава і якими є її ознаки?
2. Що розуміють під формою держави?
3. Чим правова держава відрізняється від інших держав?
4. Які існують значення поняття «право»?
5. Що називають системою права?
6. Які види формальних джерел права Вам відомі?
7. З яких елементів складається структура правовідносин?
8. Які існують види правопорушень?
9. Що розуміють під юридичною відповідальністю?
10. Яку роль відіграють правосвідомість і правова культура у дотриманні законності і правопорядка?

Тести

1. Ознакою будь-якої держави є:
  - а) наявність казенних підприємств;
  - б) наявність території, на яку поширюється влада держави;
  - в) наявність виборного органу влади;
  - г) наявність національної валюти.
2. Форма державного правління, при якій вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом:
  - а) монархія;
  - б) конфедерація;
  - в) унія;
  - г) республіка.
3. Механізм держави – це:

- а) система органів державної влади, які видають нормативно-правові акти;
  - б) сукупність державних і громадських організацій;
  - в) система державних організацій, які забезпечують реалізацію функцій держави;
  - г) сукупність державних підприємств.
4. Функції держави за сферою суспільних відносин поділяються на:
- а) економічні, політичні, гуманітарні;
  - б) постійні та тимчасові;
  - в) первинні та похідні;
  - г) основні та неосновні.
5. Назвіть автора теологічної теорії виникнення держави:
- а) Спіноза;
  - б) Грацій;
  - в) Фома Аквінський;
  - г) Руссо.
6. До структурних елементів норми права належать:
- а) реституція;
  - б) диспозиція;
  - в) пролонгація;
  - г) колізія.
7. Галузь права – це:
- а) загальнообов'язкове правило поведінки, що охороняється державою;
  - б) система правових норм, що регулюють своїм особливим методом якісно однорідну сферу суспільних відносин;
  - в) система правових норм, що регулюють конкретний вид чи сторону суспільних відносин;
  - г) офіційно-державний спосіб закріплення і зовнішнього вияву юридичних норм.
8. Підставою притягнення особи до юридичної відповідальності є:
- а) незнання особою вимог закону;
  - б) наявність у поведінці особи складу правопорушення;
  - в) відсутність національного закону про ратифікацію Загальної декларації прав людини 1948 року;
  - г) досягнення особою 18-річного віку.
9. Об'єкт правопорушення – це:
- а) дієздатна особа, яка скоїла правопорушення;
  - б) протиправне діяння, його шкідливий (суспільно небезпечний) результат і причинний зв'язок між ними;
  - в) суспільні відносини, що охороняються правом і на які посягає правопорушення;
  - г) внутрішнє психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його наслідків.
10. До спеціально - юридичних функцій права належить:

- а) інформаційна;
- б) прогностична;
- в) виховна;
- г) регулятивна.

Завдання

Достатній рівень

1. *Визначте історичний тип держав, вкажіть їхні основні риси та наведіть приклади держав, які відповідали б зазначеним характеристикам:*

а) все населення держави ділилося на класи рабовласників і рабів, поряд з якими існував прошарок торгівців, ремісників, вільних селян тощо. Рабовласники, які становили меншість, володіли землею, засобами виробництва, рабами. Їх захищали закони. Раби виступали товаром, який купували, продавали, обмінювали, не були членами держави, не мали майна. Необхідність проведення масштабних робіт вимагала великої кількості робочої сили, що зумовило значну роль держави;

б) все населення держави поділялося на два класи: феодалі і залежні селяни. Хоча селян і визнавали членами держави, проте вони не мали права власності на землю. У їхній власності перебували лише будинки та інвентар. Селян-кріпаків теж можна було обмінювати, продавати, дарувати. Вся земля, засоби виробництва знаходилися в руках феодалів. Для цього типу держави характерні централізація і концентрація влади (абсолютна монархія), побудова чітких інститутів влади, великий вплив церкви на всі сфери життєдіяльності людини та становлення права;

в) меншість населення у державі складають буржуа, в руках яких власність на засоби виробництва, більшість – вільнонаймані селяни і робітники. Формування органів державної влади (парламенти) відбувається хоч і демократичним шляхом, проте із застосуванням різних цензів (майнових, станових). Держава і закони захищають капіталістичну систему, капіталістичний спосіб виробництва. Концентрація та централізація суспільної влади відбувається шляхом зрощення фінансового капіталу з державним апаратом.

2. *Складіть таблицю за схемою:*

Історичний тип держави	Характерні риси

3. *Визначте історичний тип держав, вкажіть їхні основні риси та наведіть приклади держав, які відповідали б зазначеним характеристикам:*

а) суспільство поділяється на «рівні» у правах і можливостях класи робітників та селян, а також прошарок – інтелігенцію. Проголошуються рівність, права і свободи, повновладдя народу, принцип демок-

ратичного централізму (підпорядкування меншості більшості), які носять здебільшого декларативний характер. Забороняється приватна власність, підприємництво. Виробництво, засноване на державній та колективній власності, планове ведення господарства із надмірним регламентуванням та контролем державних органів. Усі найважливіші питання вирішуються на державному рівні від імені народу невеликою групою політичного керівництва. У цих державах політика визначає економіку;

б) економічною основою такого типу держав є приватна власність. Власниками є переважна більшість населення, що володіє засобами виробництва, надає послуги, виконує роботи тощо. У такому суспільстві є рівноправними усі форми власності – державна, муніципальна, колективна, приватна, змішана. У державах такого характеру загальнолюдські цінності мають найвищий пріоритет, оскільки забезпечують та захищають права і свободи людини. Органи влади формуються на демократичних засадах, шляхом рівних виборів без обмежень та цензів. Кожна людина, залежно від своїх здібностей, бажань, самореалізації, праці, бере участь в управлінні державою, обираючись до органів влади, самоврядування, обіймаючи ті чи інші посади. Держава існує для людини, а не людина для держави;

в) держави, в яких відбувається перехід від державної (колективної) до приватної власності, у державотворенні – від тоталітарного ладу до демократичного?

4. Використовуючи знання з основ теорії держави і права, історії, географії тощо, заповніть таблицю «Форма держави»:

Країна	Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
<i>Алжир</i>			
<i>Бразилія</i>			
<i>Велика Британія</i>			
<i>Індія</i>			
<i>Канада</i>			
<i>Німеччина</i>			
<i>Росія</i>			
<i>Саудівська Аравія</i>			
<i>Туреччина</i>			
<i>Франція</i>			

5. Прочитайте уривки з нормативно-правових актів України. Про які ознаки держави йдеться?

а) «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та

судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України»;

б) «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»;

в) «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України»;

г) «Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом»;

ґ) «Українська РСР розвивається як суверенна національна держава в існуючих кордонах»;

д) «Народ України – єдине джерело державної влади у республіці»;

є) «УРСР має право на власні Збройні Сили, внутрішні війська та органи державної безпеки»;

є) «УРСР виступає рівноправним учасником міжнародних відносин, активно сприяє укріпленню загального миру і безпеки».

6. Класифікуйте види нормативно-правових актів за юридичною силою. Вкажіть вид систематизації законодавства:

7. Конституція України; Указ Президента України; Кримінальний кодекс України; Постанова Верховної Ради України; Закон України «Про вибори Президента України»; Закон України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми»; Наказ Міністерства освіти і науки України; Ухвала Апеляційного суду України; Митний кодекс України; Військовий статут; Закон України «Про міліцію»; Положення про Малу академію наук і наукові товариства учнів України.

8. Встановіть відповідність ознак виду форми правління. Наведіть по 5 прикладів держав з різними видами форми правління:

вид форми правління	ознаки
А) Парламентська республіка:	1. Наявність посади прем'єр-міністра, якого призначає парламент. 2. Чіткий розподіл сфер впливу владних структур і визначення терміну їхніх повноважень. 3. Підзвітність уряду парламентові. 4. Президент призначає уряд, який є політично відповідальним перед ним.
Б) Президентська республіка:	5. Президент має право вето щодо актів парламенту. 6. Затвердження парламентом нормативних актів президента. 7. Відповідальність посадових осіб, що реалізується через відкликання та відставку. 8. Президент за певних обставин може розпу-

	<p>стити парламент.</p> <p>9. Підзвітність уряду президентові.</p> <p>10. Президент зобов'язаний діяти лише за згодою уряду.</p>
--	--

9. Користуючись наведеними текстами, визначте форму правління, форму територіального устрою та політичного режиму Монако, вкажіть характерні їм риси (ознаки):

Законодавча влада формально здійснюється князем і Національною радою (складається з вісімнадцяти членів, формується на основі загальних і прямих виборів терміном на 5 років). Законодавчу ініціативу в Національній раді можуть здійснювати її члени та князь. Однак відповідне право глави держави нерідко реалізується через уряд. З іншого боку, глава держави наділений правом вето на закони, прийняті Національною радою, при цьому вето має абсолютний характер. За Конституцією, «управління князівством здійснюється під верховенством князя державним міністром, під орудою якого є Рада уряду». Ця конституційна формула дозволяє главі держави втручатися у процеси реалізації виконавчої влади.

Необхідно також враховувати, що за князем збережене право за певних умов розпустити Національну раду. Вищим органом виконавчої влади є Рада уряду, очолювана державним міністром. До її складу, окрім глави уряду, входять три інші члени (радники). Усіх членів Ради уряду призначає на посади князь, проте вони несуть політичну відповідальність як перед главою держави, так і перед парламентом. Особливістю організації публічної влади в Монако, пов'язаною з незначними розмірами території і кількістю населення країни, є своєрідна територіальна інтеграція, симбіоз державного управління і місцевого самоврядування. За Конституцією, «князівство складає єдину общину». У країні утворено двосдину муніципальну адміністрацію»: шляхом загальних і прямих виборів формується Рада общини, у складі якої 15 радників. При цьому припускається сумісність мандата радника з мандатом члена Національної ради – парламенту.

10. Вкажіть дату прийняття відомих правових пам'яток. Визначте назву державного утворення на території України, в межах якого регулювалися суспільні відносини цим правовим актом:

Правова пам'ятка	Дата прийняття	Державне утворення
«Правда Ярослава»		
I Універсал		
«Березневі статті» Богдана		

Хмельницького		
Закон про форму української влади		
Перша Конституція УРСР		
Універсал Трудового конгресу		
Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР		
Конституція Пилипа Орлика		
II Універсал		
Грамота до всього українського народу		
Друга Конституція УРСР		

11. *Визначте структурні елементи правовідносин:*

- a) Громадянин А. продав власний будинок громадянину Б.;
- б) Бригаду малярів найняли для ремонту офісу підприємства, який вони успішно виконали;
- в) Письменник уклав договір із видавництвом про друк свого твору;
- г) За договором, укладеним між приватною школою та автопідприємством, автобус, що належить автопідприємству, щодня звозитиме дітей до школи і розвезитиме їх по домівках;
- д) Громадянин К., власник автомобіля, звернувся до страхової компанії про виплату страховки на автомобіль, застрахований уданій компанії, на який впало дерево внаслідок буревію.

12. *Які види соціальних норм порушено у зазначених ситуаціях? Охарактеризуйте їх.*

- a) Діти розпалили вогнище у лісі, в результаті чого відбулося загорання;
- б) Підліток не поступився місцем у тролейбусі бабусі;
- в) Депутат Соціалістичної партії під час голосування у парламенті заявив, що у нього є власна позиція, яка розходиться із лінією партії, і він голосуватиме так, як вважає за потрібне;
- г) Андрій та Марина одружилися всупереч волі батьків;
- д) Мустафа і Кемаль мусульмани. Одного разу вони випили трохи вина і грали у карти. За цим заняттям їх застав мулла.

13. *Вкажіть дату прийняття відомих правових пам'яток. Визначте назву державного утворення на території України, в межах якого регулювалися суспільні відносини цим правовим актом:*

Правова пам'ятка	Дата прийняття	Державне утворення
Статут про державний устрій, права та вольності УНР		
Перший Литовський статут		
Третя Конституція УРСР		

III Універсал		
Другий Литовський статут		
Закон про Державну Народну Раду УНР		
«Права, за якими судиться малоросійський народ»		
Третій Литовський статут		
Закон про тимчасовий державний устрій		
Четверта Конституція УРСР		
IV Універсал		

14. Використовуючи знання з основ теорії держави і права, історії, географії тощо, заповніть таблицю «Форма держави»:

Країна	Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
Австралія			
Ватикан			
Єгипет			
Ірак			
Іспанія			
Китай			
Кувейт			
США			
Хорватія			
Японія			

15. Складіть за хронологічним принципом таблицю:

Назва державного утворення на території України, час існування	Форма держави	Правова пам'ятка цього періоду, дата її створення

16. Класифікуйте джерела права:

- За Конституцією України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»;
- За Віденською конвенцією про правонаступництво держав у відношенні державної власності, державних архівів та державних боргів» 1983 року, при розподілі держави та утворенні на її території двох і більше держав-наступників: 1) нерухома власність держави-попередника переходить до тієї держави-наступника, на території якої вона знаходиться; 2) нерухома власність, що знаходиться за межами території держави-попередника, переходить до держав-наступників у «справедливих долях»; 3) рухома власність держави-наступника

пов'язана з її діяльністю у відношенні території, що є об'єктом правонаступництва, переходить до відповідної держави-наступника, уся інша рухома власність переходить до наступників у «справедливих долях...»;

в) Видом «суду божого», згаданого у «Руській Правді», були так звані ордалиї (випробування залізом та водою), що застосовувалися ще стародавніми слов'янами. При випробуванні водою підозрюваного, зв'язаного по руках та ногах, опускали на середину озера і якщо він спливав – вважався винним, якщо ж випробуваний тонув – його витягували і оголошували невинним;

г) У 1936 р. у Великобританії суд дозволив поліції входити до будь-яких публічних зборів, якщо «є розумні підстави підозрювати, що вони можуть викликати безладдя»;

г) У колективному договорі, укладеному адміністрацією заводу з трудовим колективом встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема: «зміни в організації виробництва і праці; забезпечення продуктивної зайнятості; нормування і оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.); встановлення гарантій, компенсацій, пільг; участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом); режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку; умов і охорони праці...»;

д) За шаріатом (заснований на Корані та Сунні) під час свідчення дві жінки прирівнюються до одного чоловіка, правовірні мають право брати дві, три і навіть чотири дружини. Чоловік завжди має право на розлучення, а дружина такого права немає. Вона завжди повинна погоджуватися із чоловіком. Неодружені жінки зобов'язані закривати обличчя на людях. Забороняється правовірним також зображувати людей і тварин.

17. Використовуючи знання з основ теорії держави і права, історії, географії тощо, заповніть таблицю «Форма держави»:

Країна	Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
Австрія			
Ліхтенштейн			
Мексика			
Нідерланди			
Норвегія			
Пакистан			
Туніс			
Фінляндія			
Чилі			

Швейцарія			
-----------	--	--	--

18. Визначте вид правопорушеннями, суб'єкт і об'єкт правопорушення:

- а) Учень перейшов вулицю у забороненому місці;
- б) Сусід О. позичив гроші сусідові В. під відсотки, котрий через зазначений час повернув позичену суму, але платити відсотки відмовився;
- в) Троє підлітків побили у парку чоловіка, зламавши йому ніс та руку;
- г) Робітник прийшов на роботу у нетверезому стані;
- г) Студент не привітався з викладачем на вулиці міста;
- д) Директор заводу незаконно звільнив інженера;
- е) Фірма А із запізненням на 10 днів поставила фірмі Б картонні ящики під упаковку, через що фірма Б зазнала збитків;
- є) Водій порушив правила дорожнього руху;
- ж) Технологія очистки мінеральної води, що випускає приватне підприємство, не зовсім відповідає державним стандартам;
- з) Через неухважність та недбалість робітник виготовив неякісні конденсатори;
- и) За проведення операції хірург вимагає від родичів хворого 500 євро.

19. Складіть таблицю за схемою:

Функції держави	Сфери впливу		
	Економічна	Політична	Гуманітарна
Внутрішні			
Зовнішні			

20. Визначте вид юридичної відповідальності, суб'єкт і об'єкт правопорушення:

- а) За появу на роботі у нетверезому стані, охоронцю Н. оголосили догану;
- б) За встановленням суду майстер зобов'язаний відшкодувати підприємству вартість вкраденої електродрілі;
- в) За граббж, відкрите вилучення чужого майна, громадянина С. осудили до 4 років позбавлення волі із конфіскацією майна;
- г) За нецензурну лайку у автобусі та образливе приставання до пасажирів на громадян Ш. та Д., за рішенням суду, наклали штраф у розмірі по 100 гривень з кожного;
- г) За невчасне повернення кредиту фірма А. сплачує неустойку у формі пені фірмі Б;
- д) Верховний Суд України позбавив двох народних депутатів депутатських мандатів через порушення вимог щодо несумісності (продовжували працювати головами районних державних адміністрацій);
- є) За скоєння злочину законодавчий орган держави усунув президента з посади у порядку імпичменту;
- є) За безпідставну невилплату заробітної плати робітникам заводу протягом 2-х місяців директора було покарано штрафом у 3000 гривень.

21. Використовуючи знання з основ теорії держави і права, історії, географії тощо, заповніть таблицю «Форма держави»:

Країна	Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
Афганістан			
Бельгія			
Болівія			
Греція			
Данія			
Ізраїль			
Індонезія			
Марокко			
ОАЕ			
Португалія			

22. Визначте вид дієдатності:

- а) Громадянин В., 13 років;
- б) Громадянка К., 19 років, інвалід І групи;
- в) Громадянин О., 25 років, визнаний судом таким, що зловживає алкогольними напоями, чим довів свою сім'ю до злиднів;
- г) Громадянка Т., 38 років, хвора на імбецильність (слабоумство);
- ґ) Громадянин С, 15 років;
- д) Громадянин Ш., 17 років, осуджений до позбавлення волі на 3 роки;
- є) Громадянка Б., 16 років, одружена;
- є) Громадянин Ю., 17 років, визнаний батьком дитини;
- ж) Громадянка З., 17 років, розлучена;
- з) Громадянин В, 16 років, зареєстрований як приватний підприємець;
- и) Громадянка Ф., 16 років, хвора на шизофренію (хронічне психічне захворювання).

23. Чи мали місце у зазначених випадках правовідносини, якщо так, то які?

- а) Учень заплатив сімдесят копійок за проїзд у маршрутному таксі та отримав від водія квиток;
- б) Батько оформив сину доручення на право водіння автомобілем;
- в) Семен та Світлана одружилися, взявши шлюб у костьолі;
- г) Фірма А розірвала договір поставки із фірмою Б;
- ґ) За порушення партійної дисципліни (статуту партії) з політичної партії виключили двох членів;
- д) Хлопечко поступився місцем бабусі у тролейбусі;
- є) 3 поточного навчального року приватний ВНЗ збільшив оплату за навчання на 25 відсотків для студентів 3-4 курсів, переуклавши з ними контракти на навчання.

24. Встановіть відповідність і наведіть приклади застосування:

Види джерел права	Ознаки
-------------------	--------

а) Правовий звичай:	1. Документ загального характеру, що укладається за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечується державою.
б) Правовий прецедент:	2. Санкціонований державою релігійний канон, який набув загальнообов'язкового характеру.
в) Релігійно-правова норма:	3. Санкціоноване державою правило поведінки, усталене в суспільстві.
г) Нормативний договір:	4. Документ міжнародного співтовариства, чинність якого з санкції держави поширюється на її територію.
д) Міжнародно-правовий акт:	5. Письмовий документ компетентного органу держави, у якому закріплено забезпечене державою правило поведінки загального характеру.
е) Нормативно-правовий акт:	6. Судове чи адміністративне рішення щодо конкретної справи, яке стає обов'язковим для розгляду аналогічних справ у майбутньому.

25. *Встановіть відповідність. Наведіть приклади структурних елементів права і законодавства:*

	ознаки
а) право:	1. Є зовнішньою формою вираження правових норм. 2. Має певну юридичну силу. 3. На розвиток і формування здебільшого впливають об'єктивні фактори. 4. Є системою правових норм.
б) законодавство (закон):	5. На формування і функціонування впливають фактори суб'єктивного характеру. 6. Структурними елементами є норми права. 7. Є загальнообов'язковим явищем. 8. Структурним елементами є розділи і статті, що містять у собі приписи.

26. *Про які види соціальних норм йдеться, охарактеризуйте їх:*

- а) На день народження друзям обов'язково слід дарувати дарунки;
- б) Діти повинні поважати та слухати своїх батьків;
- в) Католицькі священники повинні дотримуватись celibату (обов'язок не вступати у шлюб);
- г) Невиконання батьками, або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- д) За статутом Спілки афганців до організації мають право вступати особи, що несли військову службу у складі обмеженого військового контингенту в Афганістані?

27. Встановіть відповідність. Складіть правову ситуацію і визначте кожен елемент системи правовідносин:

Елементи системи правовідносин	Ознаки
а) Суб'єкти правовідносин:	1. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин.
б) Об'єкти правовідносин:	2. Конкретні життєві обставини, передбачені правовою нормою, за яких виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів.
в) Юридичний зміст:	3. Учасники правовідносин.
г) Юридичні факти:	4. Реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси і потреби людей і з приводу яких виникають правовідносини.
	5. Діяльність суб'єктів, у якій реалізуються суб'єктивні юридичні права та обов'язки сторін.

28. Розташуйте назви державних утворень, що існували на території України в хронологічній послідовності, визначте час їх існування і видатних державних діячів цього періоду (завдання виконайте у вигляді таблиці):

1. Велике князівство Литовське.
2. Українська Народна Республіка.
3. Велика Скіфія.
4. Київська Русь.
5. Українська Радянська Соціалістична Республіка.
6. Грецькі міста-держави Північного Причорномор'я.
7. Запорізька Січ.
8. Галицько-Волинська держава.
9. Українська козацька держава (Гетьманщина).
10. Українська Держава (Гетьманат П.Скоропадського).

29. Використовуючи знання з основ теорії держави і права, історії, географії тощо, заповніть таблицю "Форма держави":

Країна	Форма державного правління	Форма державного устрою	Форма державного режиму
Андорра			
Бруней			
Іран			
Італія			
Катар			
Колумбія			
Лівія			
Люксембург			
Польща			
Філіппіни			

30. Визначте структурні елементи норм права. Яких елементів немає у зазначених нормах?

а) «Відкрите викрадення чужого майна (грабіж) карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправними роботами на термін до двох років, або позбавленням волі до чотирьох років» (Кримінальний Кодекс України);

б) Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (Конституція України від 28 червня 1996 року);

в) Споживач при виявленні недоліків чи фальсифікації товару протягом гарантійного терміну в порядку та строки, встановлені законодавством, і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника: безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат на їх виправлення споживачем чи третьою особою; заміни на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості; відповідного зменшення його купівельної ціни.... (Закон України «Про захист прав споживачів»);

г) Участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетка, «наперсток» та ін.) на гроші, речі та інші цінності, а також прийняття ставок приватними особами на спортивних та інших змаганнях тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої (Кодекс України про адміністративні правопорушення);

д) Якщо жінка має двох і більше неповнолітніх дітей, то дирекція заводу повинна надати їй додатково 3-5 днів до відпустки. Порушення цього права може бути оскаржено у комісії з трудових спорів чи в судовому порядку (із колективного трудового договору).

31. Складіть таблицю «Влада та соціальні норми у первісному суспільстві» за схемою:

Суспільна влада	Соціальні норми

Високий рівень

Поміркуйте над запропонованими проблемам і свої роздуми викладіть у формі есе:

1. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Свобода людей полягає в тому, щоб мати постійне правило для життя, загальне для всіх у суспільстві й встановлене законодавчою владою» (Дж. Локк). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

2. Пригадайте з курсу всесвітньої історії декілька відомих правових пам'яток. Як вони відображали правові уявлення історичних епох?
3. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Демократія – це уряд народу, з народу та для народу» (А. Лінкольн). Що ви знаєте про автора цього висловлювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?
4. Яке значення в історії людства мало виникнення держави і права?
5. Чи існує історична закономірність в часі й умовах появи окремих теорій виникнення держави?
6. Виявіть ознаки взаємного впливу держави і права на сучасному етапі?
7. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Демократія – найгірша форма правління, якщо не брати до уваги всіх інших» (В. Черчіль). Що ви знаєте про автора цього висловлювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?
8. У чому полягає динаміка законодавства? Наведіть приклади.
9. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Ми повинні бути рабами законів для того, щоб бути вільними» (Цицерон). Що ви знаєте про автора цього висловлювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?
10. Який вплив має рівень правової культури населення країни на формування в ній правової держави?
11. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Демократія визнає найвищу цінність кожної окремої людини» (А. де Токвіль). Що ви знаєте про автора цього висловлювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?
12. Використовуючи знання зі всесвітньої історії проаналізуйте, як трансформувалася форма держави в окремих країнах світу і які події спричиняли ці зміни. Для опису оберіть три країни.
13. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Сутність закону – любов до людини» (В.Шекспір). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?
14. Проаналізуйте й обґрунтуйте свою точку зору щодо питання, які з сучасних держав можна вважати: а) правовими демократичними, б) які будуються на правових засадах, в) неправовими авторитарними.
15. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Сутність права у рівновазі двох прав і, відповідно, інтересів – особистої свободи та суспільного блага» (В. Соловйов). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?
16. Розкрийте роль держави і права як неодмінних атрибутів політичної влади.
17. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Свобода особи і держава – взагалі несумісні. Держава з усіма її інститутами є абсолютним злом» (М. Бакунін). Що ви знаєте про автора висло-

влювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?

18. Викладіть свої думки щодо проблеми «Моральна обумовленість права».

19. Проаналізуйте, які чинники впливали на розвиток української державності на різних етапах її розвитку.

20. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «У демократії є свої недоліки: вона дуже зв'язує руки тим, хто її поважає, а ті, хто не поважає, – можуть усе» (В. Гавел). Що ви знаєте про автора цього висловлювання і як ці слова співвідносяться з його діяльністю?

21. Розкрийте роль держави та права в реалізації інтересів окремих соціальних верств і суспільства в цілому на різних етапах її розвитку.

22. Проаналізуйте переваги і можливі недоліки організації влади в президентських республіках. Аргументуйте свої твердження на прикладі окремих держав.

23. Найбільш розповсюдженою теорією виникнення держави є соціально-економічна або класова (марксистська) теорія. Поясніть, у чому полягають погляди на державу та право як продукти й атрибути класового суспільства. Наведіть приклади з історії різних держав.

24. Проаналізуйте переваги і можливі недоліки організації влади в парламентських республіках. Аргументуйте свої твердження на прикладі окремих держав.

25. Розкрийте залежність між рівнем соціально-економічного розвитку суспільства та існуючими у ньому державно-правовими інституціями.

26. Проаналізуйте теорії походження держави і права, висунувши аргументи «за» і «проти». Запропонуйте власну теорію.

27. Чи може нація повноцінно розвиватися без власної держави і системи права? Свої думки обґрунтуйте на прикладах.

28. Висловіть власне бачення перспектив розвитку держави і права у XXI столітті, обґрунтуйте його.

29. Використовуючи знання з історії України, охарактеризуйте державні утворення, що існували на українських землях до XVIII століття включно, за таким планом:

а) назва держави;

б) час існування;

в) форма держави;

г) визначні державні діячі;

д) основні події та етапи розвитку державності в цей період.

30. Поміркуйте над проблемою «Влада та соціальні норми у первісному суспільстві». Свої думки викладіть у формі есе.

 Інформаційні джерела: 1, 2, 180, 181, 209, 218, 221, 227, 274, 278, 304, 308, 321.

Тема 2: КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: конституційне право, конституція, конституційний лад, територіальний устрій, автономна республіка, конституційно-правовий статус, свобода людини, права людини, громадянство, людина, особа, громадянин, апатрид, біпатрид, референдум, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, вибори, прямі вибори, непрямі вибори, активне виборче право, пасивне виборче право, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, парламентаризм, політична фракція, Рада національної безпеки України, законодавчий процес, законодавча ініціатива, глава держави, інаугурація, вето, імпічмент, Кабінет міністрів, міністерство, місцева державна адміністрація, органи місцевого самоврядування, територіальна громада.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Конституційне право являє собою фундамент правової системи, що зумовлює важливість його вивчення. Конституційне право України слід розглядати як галузь права і законодавства, як науку і навчальну дисципліну, що має свій предмет і метод, характеризується особливими правовими нормами і відносинами та принципами правового регулювання. *Конституційне право України як галузь права і законодавства* являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів та інших джерел, що регулюють відносини, пов'язані з основами конституційного ладу, правового статусу особи, народовладдям, територіальним устроєм суспільства і держави. *Предметом конституційного права України є особливе коло суспільних відносин*, що виникають у процесі організації та здійснення публічної влади в Україні, державної та місцевої (місцеве самоврядування). Ці відносини характеризуються певною специфікою, а саме: стосуються всіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства; виступають як базові в політичній, економічній, духовній, соціальній та інших сферах життя суспільства. Саме тому можна стверджувати, що структуру предмета конституційного права України складають: відносини політичного характеру (наприклад, форма правління, форма державного устрою); найважливіші економічні відносини (скажімо, регламентація існуючих форм власності та механізмів її захисту); відносини, що стосуються правового статусу людини і громадянина (громадянство, основні права, свободи, обов'язки та ступінь їх гарантованості з боку держави); відносини, що складаються в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з державно-територіальним устроєм України; відносини щодо організації та діяльності Державного апарату України; відносини, які визначають діяльність органів місцевого самоврядування.

Отже, *конституційно-правові відносини* – це суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками, згідно з котрими вони повинні функціонувати.

Під *принципами конституційно-правового регулювання* розуміють найзагальніші нормативно-регулятивні правила поведінки, в яких відображаються сутність і соціальне призначення конституційного регулювання суспільних відносин. До них відносять принципи: верховенства права; верховенства і прямої дії Конституції та законів у системі нормативно-правових актів; загальної демократії; політичного, економічного та ідеологічного плюралізму; поділу влади; гуманізму; пріоритетності норм і принципів міжнародного права порівняно з вітчизняним законодавством; державного та іншого гарантування прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, народовладдя, захисту суверенітету й територіальної цілісності України тощо.

Конституційно-правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою з метою регулювання та охорони певних суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права. Їхні специфічні ознаки:

- а) регулюють особливе, з огляду на його важливість, коло суспільних відносин, що безпосередньо стосується здійснення народовладдя;
- б) встановлюють порядок створення інших правових норм, який є обов'язковим для інших галузей права;
- в) мають вищу юридичну силу щодо інших правових норм;
- г) відрізняються особливою структурою в тому розумінні, що для них не є характерною тричленна структура (гіпотеза, диспозиція та санкція). Деякі конституційно-правові норми (норми-принципи, норми-декларатії) взагалі мають лише диспозицію.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність способів і засобів, з допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет конституційного права. Він характеризується: найбільшою загальністю; максимально високим юридичним рівнем; імперативністю; універсальністю; доцільністю; поєднанням прямого й опосередкованого регулювання.

Відповідно до конституційно-правового регулювання *наука конституційного права* визначається як галузева юридичну науку, що являє собою систему знань про конституційно-правові норми, відносини та інститути, конституційно-правове регулювання загалом.

Джерелами сучасного конституційного права України, під якими розуміють чинні нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові принципи і норми, слід визнати:

- а) Конституцію України – основне джерело права;
- б) конституційні закони – закони, що вносять зміни й доповнення до Конституції;
- в) звичайні закони – закони, що містять конституційно-правові принципи та норми;
- г) інші акти Верховної Ради України та акти всеукраїнського референдуму;
- ґ) певні нормативні акти Президента України;
- д) деякі нормативні постанови Кабінету Міністрів України;
- е) окремі акти представницьких органів місцевого самоврядування, скажімо, їхні регламенти;
- є) акти Конституційного Суду України.

Особливе місце в системі джерел конституційного права України посідає Конституція. Її розгляд доцільно розпочати зі з'ясування змісту поняття «конституція» та основних її видів. Термін «конституція» походить від лат. *constitutio* – «установлення, устрій». Конституція є таким законом, що встановлює форму держави, систему державних органів, визначає порядок їх формування та діяльності, основні права та обов'язки громадян. Іншими словами, конституція встановлює та закріплює устрій держави, саме тому її називають Основним Законом.

Визначальні риси сучасних конституцій такі:

- зазвичай пов'язані із закріпленням демократичного ладу;
- зазвичай пов'язані із закріпленням демократичного ладу, хоч історія знає і винятки з цього правила (конституції тоталітарних держав);
- спрямовані передусім на закріплення прав і свобод людини й громадянина;
  - народ визнається основним джерелом влади в суспільстві;
  - державна влада діє на основі принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки;
  - найважливішим принципом суспільного життя вважають принцип порозуміння, розумного компромісу між різними соціальними верствами населення та політичними угрупованнями;
  - закріплюється принцип ідеологічної багатоманітності, яка звільняє особистість від диктатури панівної думки.

Виходячи із загальної класифікації конституцій, потрібно дати характеристику чинної Конституції України як писаної, унітарної, жорсткої. Конституцію України було прийнято Верховною Радою України на її п'ятій сесії 28 червня 1996 р. Конституція України є основою правової системи нашої держави. Вона зміцнює державу, сприяє її політичному єднанню, соціально-економічному розвитку суспільства в цілому. Отже, Конституція України є водночас основним законом і держави, і всього суспільства. Звідси й поняття «конституційний лад», що передбачає об'єднання суспільних та державних засад у єдине

ціле. Конституція має як правові, так і політичні ознаки. Отже, Конституція є одночасно і політичним, і правовим актом. Причому цей правовий акт має найвищу юридичну силу, тобто настановам і вимогам Конституції повинні відповідати всі без винятку правові акти, що видаються і діють у країні (ст. 8 Конституції України).

Конституція України 1996 р. складається з преамбули (вступної частини) та 15 розділів (161 статті).

Преамбула – це вступна частина Конституції, яка містить норми, що проголошують цілі прийняття Конституції, її основні принципи. У преамбулі зафіксовано завдання забезпечення в Україні прав і свобод, гідних умов життя людини, досягнення громадянської злагоди, розвитку та зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.

Розділ I «Загальні засади» складається з 20 статей. У ньому закріплено основні принципи конституційного ладу нашої держави, які є базою для конституційного регулювання найважливіших суспільних відносин. Характеризуючи загальні засади конституційного ладу України необхідно визначити головні елементи державного і суспільного ладу, а саме – суверенність та незалежність, демократизм, соціальність. Виходити слід з того, що Україна є унітарною державою, джерелом влади якої є народ. Декілька аспектів цього питання теми заслуговують на особливу увагу, зокрема: проголошення України правовою державою, в якій домінує принцип верховенства права; конституційний принцип політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя, який передбачає багатопартійність, рівноправність різних форм власності і господарювання, відсутність загальнообов'язкової ідеології.

Серед питань теми фундаментальне значення мають конституційні принципи правового статусу людини, особи, громадянина, що визначаються **Розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»**. Тут містяться норми, що визначають основні особисті, політичні, економічні, соціальні права і свободи громадян, гарантії їх здійснення та конституційні обов'язки людини і громадянина.

Потрібно звернути увагу на те, що Конституція розрізняє правовий статус людини і правовий статус громадянина, та пояснити відмінність між цими поняттями.

Конституція України фіксує права, свободи та обов'язки, котрі визначають найбільш важливі відносини держави з громадянами, фундамент правового статусу особи в суспільстві. Для належного засвоєння цього питання необхідно також засвоїти зміст понять «право», «свобода», «обов'язок».

Свобода людини – вихідне поняття у проблемі прав людини і громадянина. Розрізняють природні права людини, тобто пов'язані із

самим її існуванням і розвитком, і набуті, що в основному характеризують соціально-політичний статус людини і громадянина (інститут громадянства, право на участь у вирішенні державних справ тощо). Звісна річ, що за відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації.

Теорія права і правова практика розрізняють поняття «права людини» і «права громадянина». У першому випадку йдеться про права, пов'язані із самою людською істотою, її існуванням і розвитком. Людина (як суб'єкт прав і свобод) тут виступає переважно як фізична особа. За Конституцією України, до цього виду прав належать право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності людини (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32) тощо. Щодо прав громадянина, то вони зумовлені сферою відносин людини з суспільством, державою, їхніми інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є [24].

Права людини порівняно з правами громадянина пріоритетні. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій або іншій державі, а *права громадянина* – лише на тих осіб, які є громадянами певної країни. Прикладом прав громадянина, закріплених Конституцією України, є право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо [24].

Серед найважливіших загальних документів, з якими повністю узгоджуються ці положення Конституції України, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) тощо.

У Конституції України (переважно в розділі II) визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

Громадянські права – це можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних і деяких інших потреб (право на життя, на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення

будь-коли в Україні; на свободу власної думки і слова, на вільне ви-явлення своїх поглядів і переконань, вільно збирати, зберігати, вико-ристовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір, на свободу світогляду, віросповідання тощо).

Політичні права – це можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян (право брати участь в управлін-ні державними та громадськими справами; обговорювати, приймати закони й виносити рішення загальнодержавного та місцевого значен-ня, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; виби-рати й бути обраним до державних органів та органів місцевого само-врядування; мати громадянство тощо).

Економічні права – це можливості людини і громадянина, що ха-рактеризують їхню участь у виробленні матеріальних благ (право на приватну власність; право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; можливість вибору роду занять і роботи за покликанням; право на професійну підготовку і перепідготовку; право на справед-ливу оплату праці; право на страйк; право на відпочинок тощо).

Соціальні права – це можливості людини і громадянина із забезпе-чення належних соціальних умов життя (право на охорону здоров'я; право на житло; право на достатній життєвий рівень, таке інше).

Екологічні права – це права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це (право на безпечне для життя і здо-ров'я довкілля; на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди тощо).

Культурні права – це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства (право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культу-ри; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; пра-во на захист інтелектуальної власності; право на використання резуль-татів інтелектуальної, творчої діяльності тощо).

Сімейні права – це можливості людини і громадянина вільно роз-поряджатися собою в сімейних правовідносинах (наприклад, право на невтручання в особисте й сімейне життя; право на добровільне одру-ження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства).

Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. *Основний обов'язок громадянина* – це встановлені Кон-

ституцією держави вид і міра його необхідної обов'язкової поведінки. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні та духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи. Основні обов'язки можна класифікувати за групами. У сфері економічного й соціального життя це обов'язки сплачувати податки і збори, подавати декларації про свій майновий стан і доходи, зберігати природу й охороняти її багатства. У царині культурної діяльності громадяни несуть обов'язки з охорони історичних пам'яток та інших культурних цінностей, повинні відшкодовувати завдані ними збитки. До обов'язків у сфері суспільно-політичного життя належать обов'язки додержуватися Конституції та законів України; оберігати інтереси держави і сприяти зміцненню її могутності й авторитету; захищати Батьківщину, служити у Збройних Силах України; поважати національну гідність інших громадян. У царині особистої та індивідуальної свободи серед обов'язків громадян України необхідність поважати права та законні інтереси інших осіб.

Конституційні права, свободи та обов'язки разом із конституційними принципами та гарантіями утворюють основи правового становища громадян, або *конституційний статус особи в Україні*.

Права, свободи, законні інтереси та обов'язки громадян регламентуються й іншими нормативно-правовими актами. До них слід віднести, зокрема, Закони України «Про об'єднання громадян», «Про освіту», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про національні меншини в Україні», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про політичні партії в Україні» тощо.

Наступним кроком буде ознайомлення зі змістом норм, що становлять *інститут громадянства*. Основними аспектами питання є принципи громадянства, порядок набуття і припинення громадянства. Окремо зверніть увагу на підстави втрати громадянства. Це питання регулюється Законом України «Про громадянство України».

Розділ III «Вибори. Референдум» присвячений регулюванню порядку проведення виборів і референдумів як основних форм волевиявлення народу. Потрібно розрізнити дві форми здійснення народовладдя, які доповнюють та збагачують одна одну: безпосередню (пряму) та представницьку(виборну) демократію. До інститутів *безпосередньої демократії*, які забезпечують ухвалення державного рішення прямим волевиявленням народу, відносять: референдум; обговорення проєктів нормативних актів; участь у виборах органів державної вла-

ди; загальні збори (збір) громадян; звіти депутатів і виконавчих органів перед населенням. У першу чергу студентам необхідно чітко за своїти зміст поняття «референдум», розрізняти види референдуму. *Представницька демократія* – це засіб реалізації волі народу через представників, обраних ним до органів влади: насамперед, народних депутатів, Президента, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів органів місцевого самоврядування.

Під виборчою системою України розуміють передбачений законодавством загальний порядок формування представницьких органів держави. При цьому за порядком визначення результатів виборів розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану виборчу систему.

При *мажоритарній виборчій системі* застосовується такий порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів (один або кілька) від округу одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі решта вважаються необраними. При *пропорційній виборчій системі* застосовується порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу. При *змішаній виборчій системі* застосовується такий порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів розподіляються шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчої системи у рівних долях чи з перевагами якоїсь із них.

Варто пригадати останні вибори, проведені до Верховної Ради України й органів місцевого самоврядування, та з'ясувати, за якою виборчою системою вони проводилися. Далі слід зупинитися на видах виборчого права, яке може бути пасивним та активним. Пам'ятайте, що виборче право реалізується громадянами за *принципами виборчого права*, які закріплені в Конституції України і потребують окремої характеристики. До таких належать принципи загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Усі норми права, які регламентують порядок формування представницьких органів, у сукупності складають *виборче право*. Основними його джерелами є Конституція України й закони України: «Про місцеві вибори», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України».

Державна влада в Україні здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Система судів загаль-

ної юрисдикції в Україні будується за принципом територіальності та спеціалізації.

Розділ IV «Верховна Рада України» закріплює порядок утворення та роботи законодавчого органу України – Верховної Ради, її склад, компетенцію, а також статус народного депутата України.

Верховна Рада України розглядає та вирішує питання державного і суспільного життя, що потребують врегулювання законами України, а також здійснює установчі та контрольні функції, передбачені Конституцією України. Вона приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією.

Конституційний склад Верховної Ради України – 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права таємним голосуванням строком на 5 років.

Процес законотворчої діяльності Верховної Ради України характеризується правом законодавчої ініціативи, прийняттям та оприлюдненням. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України, Національному банку України.

Закони Верховна Рада приймає більшістю від її конституційного складу. Закони, що вносять зміни до Конституції, та сама Конституція України приймаються не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України. Закон підписується Головою Верховної Ради України і невідкладно надсилається Президентові України. Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, або повертає закон із своїми умотивованими пропозиціями для повторного розгляду. Якщо Верховна Рада України під час повторного розгляду підтвердить закон 2/3 від її конституційного складу, то Президент України зобов'язаний підписати і оприлюднити такий закон протягом 10 днів. Закон набирає чинності через 10 днів після його оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Розділ V «Президент України» містить норми, що регулюють правове становище Президента України, порядок його обрання, компетенцію, умови припинення його повноважень. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. Повноваження Президента України припиняються достроково в разі його відставки, неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я, усунення з поста в порядку імпічменту та смерті. Він очолює Раду національної безпеки і оборони України, яка

є координаційним органом з питань безпеки й оборони України. Президент України не може передавати іншим особам або органам свої повноваження. Для їх здійснення він створює у межах коштів, передбачених Державним бюджетом України, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, зокрема, *Адміністрацію Президента України*, основними завданнями якої є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України.

Розділ VI «Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади» присвячений порядку утворення, діяльності та компетенції українського уряду, місцевих державних адміністрацій, порядку припинення діяльності цих органів. Основними напрямками діяльності органів державної виконавчої влади в Україні є реалізація двох основних функцій: виконавчої та розпорядчої. *Виконавча функція* характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи та інші акти законодавчої влади. *Розпорядча функція* характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.

Кабінет Міністрів – вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. У своїй діяльності Кабінет Міністрів України керується Конституцією України і законами України, актами Президента України. Необхідно з'ясувати склад Кабінету Міністрів України та його повноваження. Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.

Друге після Кабінету Міністрів місце у виконавчій вертикалі влади посідають **центральні органи виконавчої влади**. Їх перелік передбачений Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» і Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України.

Інші центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як *служби, агентства, інспекції*.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як *служба*.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як *агентство*.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як *інспекція*.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі здійснюють *місцеві державні адміністрації*. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України. Їх склад формують голови місцевих державних адміністрацій. Останні призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента. Приблизні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України. Голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази. Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні також радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними й обласними радами.

Розділ VII «Прокуратура» закріплює завдання та структуру органів прокуратури. Більш детально з діяльністю цього правоохоронного органу ви познайомитеся при вивченні теми 3.

Розділ VIII «Правосуддя» містить норми, що регулюють порядок утворення та функціонування органів правосуддя, визначають статус суддів. Необхідність реформування судової влади постала від часу проголошення суверенності й незалежності Української держави, початку процесу реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина, затвердження верховенства права в суспільному житті. Цей процес поглиблюється і розвивається Конституцією України. Так, уже в ст. 6 Конституції України використано категорію «судова влада», яка є частиною доктрини поділу влади у правовій державі. Це веде до реального поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову, а щодо

останньої визнається самостійність і незалежність, неможливість для інших державних органів і посадових осіб виконувати функції й повноваження, які є компетенцією органів правосуддя.

Основу судової влади в Україні складають *судові органи*, які різняться за компетенцією та юрисдикцією, але всі мають одне призначення – захист прав і свобод громадян, конституційного ладу, національної безпеки, територіальної цілісності, дотримання законності й справедливості в суспільстві. При цьому забезпечення реалізації передбачених Конституцією України прав і свобод людини і громадянина становить головний зміст діяльності органів судової влади. Конституція гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Згідно з Конституцією України, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. А це означає, що судовому захисту підлягають усі права, свободи та обов'язки громадян, а також те, що всі суспільні відносини, врегульовані нормами права, в разі виникнення спору можуть бути предметом судового розгляду.

Конституційний Суд України входить до судової влади як її самостійний суб'єкт, є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Систему судів загальної юрисдикції складають: а) місцеві суди; б) апеляційні суди; в) вищі спеціалізовані суди; г) Верховний Суд України.

Згідно з Конституцією України, *в державі діє Вища рада юстиції*. Вона складається з 20 членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури – по два. За посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

До відання Вищої ради юстиції належать:

- а) внесення подання Президенту України про призначення суддів на посади або про звільнення їх із посад;
- б) розгляд справ і прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності;
- в) здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України та суддів вищих спеціалізованих судів і розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних і місцевих судів, а також прокурорів.

Розділ IX «Територіальний устрій України» закріплює принципи та систему адміністративно-територіального устрою України. Під територіальним устроєм держави розуміють її територіальну організацію, тобто систему відносин між державою в цілому (її центральною владою) і територіальними складовими (населенням і чинними органами суспільної влади). Категорію «територіальний устрій» не слід ототожнювати з поняттям «державний устрій», під яким розуміють політико-територіальну організацію держави, що визначається політико-правовим статусом територіальних складових і порядком, принципами їхніх відносин з державою в цілому та між собою.

Розділ X «Автономна Республіка Крим» містить норми, що визначають становище цієї автономії, її компетенцію, основи взаємовідносин між Україною і Автономною Республікою Крим, повноваження органів влади автономії. За ст.134 Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Розділ XI «Місцеве самоврядування» містить норми, що визначають систему органів місцевого самоврядування. Потрібно засвоїти зміст поняття «місцеве самоврядування», визначити систему і перелік суб'єктів місцевого самоврядування, компетенцію органів місцевого самоврядування, права, обов'язки та повноваження депутатів місцевих рад, охарактеризувати види правових актів, що видаються органами місцевого самоврядування. Для найбільш повного висвітлення питання використовуйте Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.

Розділ XII «Конституційний Суд України» встановлює склад та повноваження Конституційного Суду, встановлює гарантії незалежності та недоторканності суддів. Основні положення цього розділу також визначаються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.

Розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» встановлює порядок подання до Верховної Ради України законопроектів про внесення змін і доповнень до Конституції та порядок їх розгляду. Головним його призначенням є забезпечення стабільності конституційного устрою, що передбачає наступне: Конституція може бути змінена лише в особливому, закріпленому нею порядку, який відрізняється від внесення змін до поточного законодавства, а також запровадження динаміки розвитку конституційного процесу, що дозволить своєчасно реагувати на конституційному рівні на об'єктивні потреби розвитку суспільства та держави.

Розділ XIV «Прикінцеві положення» вказує, що Конституція набуває чинності з дня її прийняття (28 червня 1996 р.), а день прийняття Конституції є державним святом – Днем Конституції.

Розділ XV «Перехідні положення» закріплює порядок введення в дію тих норм Конституції, які не можуть бути реалізовані негайно, та вирішення інших питань, що виникли у зв'язку з прийняттям нової Конституції. Опрацювання і прийняття нової Конституції України закономірно спричинені якісними змінами, що стались у державному і суспільному житті країни.

Зрозуміло, що набрання Конституцією чинності ще не вирішує проблеми втілення у життя всього нового, що вона проголошує і закріплює, але вона повинна розглядатись усіма як Основний Закон нашої держави, відповідно до якого мають прийматися інші нормативно-правові акти, загалом функціонувати правова система країни. При цьому під останньою розуміють сукупність усіх правових явищ, а також державних і недержавних органів та організацій, що існують і функціонують у суспільстві з приводу створення, реалізації та охорони права.

Офіційне опублікування Конституції України через певний термін після її прийняття і набрання чинності було спричинене необхідністю відпрацювання чіткої конституційної мови, правопису і лексики, застосування юридичної термінології, внесення редакційних та інших технічних змін і доповнень за повної незмінності вже прийнятого 28 червня 1996 р. юридичного змісту Конституції.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Конституційне право як галузь права.
2. Поняття та види Конституцій. Джерела конституційного права України.
3. Конституційні засади державного та суспільного ладу України.
4. Загальна характеристика виборчих систем.
5. Виборче право та виборча система України.
6. Конституційний принцип поділу влади. Загальна характеристика органів державної влади в Україні.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Загальні засади конституційного ладу України.
2. Громадянство України.
3. Конституційні права, свободи й обов'язки людини і громадянина в Україні.
4. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система в Україні.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Види конституцій.
2. Порядок внесення змін і доповнень до Конституції України.
3. Органи місцевої державної виконавчої влади.
4. Система місцевого самоврядування в Україні.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Чим відрізняються жорсткі та гнучкі конституції?
2. Яку державу називають соціальною?
3. Які Ви знаєте принципи громадянства України?
4. Які обов'язки людини і громадянина закріплено в Конституції України?
5. Які Ви знаєте принципи виборчого права?
6. Вибори до яких представницьких органів проводяться в Україні?
7. Який склад і яку структуру має Верховна Рада України?
8. Які органи належать до виконавчої гілки влади?
9. Яким є правовий статус Президента України?
10. Що являє собою система місцевого самоврядування в Україні?

Тести

1. В перекладі з латинської мови слово «конституція» означає:
  - а) спокій у державі;
  - б) національне примирення;
  - в) установлення, устрій;
  - г) державна влада.
2. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить:
  - а) Міністерствам;
  - б) Адміністрації Президента України;
  - в) Національному банку України;
  - г) органам місцевого самоврядування.
3. Органом державної виконавчої влади на місцях є:
  - а) місцеві держадміністрації;
  - б) виконкоми місцевих рад;
  - в) місцеві ради депутатів;
  - г) місцеві суди.
4. Вступна частина Конституції має назву:
  - а) вступ;
  - б) епілог;
  - в) преамбула;
  - г) епіграф.
5. За юридичною силою розрізняють такі види референдумів:
  - а) місцевий референдум.
  - б) імперативний.
  - в) всеукраїнський.

- г) регіональний.
6. Хто очолює Раду національної безпеки України:
- Президент України;
  - Голова Верховної Ради України;
  - Прем'єр-міністр України;
  - міністр оборони України.
7. Одна й та сама особа не може бути Президентом України:
- більше одного строку;
  - більше двох строків;
  - більше трьох строків;
  - законодавством не регламентовано.
8. Законодавство України закріплює:
- мажоритарну виборчу систему;
  - пропорційну виборчу систему;
  - змішану систему виборів;
  - систему непрямих виборів.
9. За юридичною силою розрізняють такі види референдумів:
- місцевий референдум;
  - імперативний;
  - всеукраїнський;
  - регіональний.
10. Суб'єктами місцевого самоврядування є:
- адміністративно-територіальні одиниці;
  - територіальні громади сіл, селищ, міст;
  - місцеві осередки політичних партій;
  - виконкоми сільських, селищних і міських рад.

Завдання

Достатній рівень

1. Складіть таблицю «Ознаки правової держави в Конституції України» за схемою:

Ознаки правової держави, закріплені в Конституції України	Зміст конституційних норм, у яких розкриваються ознаки правової держави

2. Чи мають право особи у зазначених ситуаціях на набуття громадянства України? Якщо мають, то за якими підставами?

- дитина, що народилася в Україні, батьки якої громадяни Польщі, мають дозвіл на тимчасове проживання в Україні;
- дитина, що народилася в Україні під час переїзду її батьків із Росії на постійне проживання до Німеччини;
- особа без громадянства, дід якої народився на території Закарпатської України та емігрував до США у 1939 році;

- г) дитина (громадянин Росії), що була усиновлена, коли батько громадянин Росії, а мати – громадянка України;
- д) дитина, батьки якої померли (громадяни Молдови), виховується у державному дитячому будинку в Україні;
- е) громадянин України встановив опіку над своїм товаришем, громадянином Білорусії, який проживає в Україні і визнаний недієздатним;
- є) громадянин Німеччини, що придбав в Україні готельний комплекс;
- ж) громадянин Росії визнаний судом батьком дитини, що народилася в Україні у громадянки України.

3. Використовуючи норми Конституції України, складіть таблицю «Форма сучасної української держави» за схемою:

Складові форми держави	Закріплення їх в Конституції України

4. Чи мають право особи у зазначених ситуаціях на набуття громадянства України? Якщо мають, то за якими підставами?

- а) громадянин Польщі, який є співвласником приватного спільного підприємства, розташованого в Україні;
- б) особа без громадянства, що вчинила зумисне вбивство у Туреччині;
- в) особа (громадянин Румунії), що вийшла із в'язниці в Україні, де відбувала покарання (позбавлення волі на 5 років) за подвійне вбивство з необережності;
- г) професор Кембриджського університету, громадянин США;
- д) громадянин однієї із арабських країн, який є власником заводу в Україні і підозрюється у фінансуванні палестинських терористів.

5. Складіть таблицю «Громадянські (особисті) права та свободи громадян України» за схемою:

Види прав і свобод	Зміст основних положень	Приклади здійснення

6. Громадянин Білорусії хоче прийняти громадянство України. Вій вільно розмовляє українською мовою, має власне кафе в Україні, не порушував законів України. Яких умов йому слід дотриматися ще, аби стати громадянином України?

7. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів забезпечення громадянських (особистих) і політичних прав громадян України. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

8. Складіть таблицю «Реалізація економічних, соціальних та культурних прав громадян України» за схемою:

Назва права	Зміст основних положень	Приклади здійснення

9. Знайдіть помилки у тексті: Верховний Суд України прийняв рішення про позбавлення громадянина Шаробури громадянства України у зв'язку з тим, що він без згоди державних органів України добровільно вступив на службу у французький іноземний легіон та брав участь у військових діях в Африці. Прокоментуйте, посилаючись на норми законодавства.

10. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів порушення громадянських (особистих) і політичних прав громадян України. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

11. Складіть таблицю «Конституційні принципи правового статусу громадянин України» за схемою:

Принципи	Зміст принципу	Значення принципу

12. Відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян» забороняється діяльність організацій, програмні цілі яких спрямовані на:

- а) сприяння національно-культурному розвитку регіону;
- б) боротьбу у виробленні державної політики;
- в) зміну конституційного ладу України насильницьким шляхом;
- г) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- д) ліквідацію незалежності України;
- е) формування органів влади та представництво у їхньому складі;
- є) обмеження прав та свобод людини;
- ж) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;
- з) боротьбу за певну національну програму суспільного розвитку.

При відповіді, посылайтеся на відповідні норми Закону «Про об'єднання громадян».

13. Визначте, посилаючись на норми законодавства, які права і свободи громадян України порушуються у ситуаціях, про які йдеться:

- а) громадянин здійснив самовільне захоплення невеликої дерев'яної будівлі господарського призначення, що знаходилася на межі його земельної ділянки;

- б) органи місцевого самоврядування заборонили зібрання громадян – прихожан греко-католицької церкви;
- в) листоноша, повернувшись після роботи додому, обговорювала з сусідками зміст телеграм, які вона розносила адресатам;
- г) під час засідання суду свідок назвав підсудного злочинцем;
- д) працівника звільнили з роботи за те, що він набув членства однієї з політичних партій;
- е) працівники міліції без санкції прокурора здійснили обшук у квартирі підозрюваного у скоєнні крадіжки;
- ж) один з чоловіків з'ясував стосунки з іншим, використовуючи нецензурну лайку.

14. У Конституції України зазначено, що Україна є демократично правовою, соціальною державою. Проаналізуйте зміст розділів I, II цієї Конституції і визначте в яких її положеннях втілено ознаки правової держави, соціальної держави.

15. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів реалізації громадянами України своїх політичних прав і обов'язків. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

16. Складіть таблицю «Права дитини», посилаючись на Конвенцію про права дитини, за схемою:

Громадянські (особисті) права	Соціально-економічні	Культурні

17. Проаналізувавши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів забезпечення прав і свобод іноземних громадян та осіб без громадянства.

18. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Нормативно-правовий акт, що приймається Верховною Радою чи всенародним референдумом.
2. Індивідуально визначена сукупність соціально значущих властивостей людини, які сформовані у процесі суспільного життя.
3. Особлива процедура усунення Президента України з посади.
4. Форма державного правління в Україні.
5. Поняття, що означає правовий зв'язок між фізичною особою та державою, який знаходить свій прояв у їхніх взаємних правах і обов'язках.

їх віджиматися, пересуватися на чотирьох кінцівках, гавкати як собаки тощо, погрожуючи за невиконання та повідомлення вожатим фізичною розправою;

в) двох неповнолітніх при виході із кінотеатру затримав наряд міліції. У відділенні міліції їм не повідомили причини затримання. Через чотири дні про це було повідомлено їхніх батьків, які прийшли і забрали дітей;

г) з міліцейського протоколу:»... Двоє осіб (за свідченнями очевидців, чоловік та жінка) 3.07.2009 року, виламавши двері, проникли до дачного будинку. Проте вони не встигли нічого викрасти і змушені були втекти, оскільки до будинку під'їхав автомобіль...»;

г) директор приватного підприємства, використовуючи міні-АТС, часто прослуховував і час від часу втручався у телефонні розмови працівників, що працювали у його фірмі;

д) із газетної статті: «...Незабаром пройдуть слухання у суді, за позовом гр. К., щодо друку у місцевій газеті недостовірної інформації про нього та членів його сім'ї, коли він балотувався у депутати до міської ради»;

е) 17-літній Андрій К. вирішив з'їздити у Польщу на запрошення свого друга. Але йому відмовили у видачі закордонного паспорта, оскільки через 8 місяців він підлягає призову до Збройних Сил України і раптом до цього часу не повернеться в Україну;

є) За рішенням глави обласної державної адміністрації місцевій телерадіостанції, кореспонденти якої у своїх репортажах гостро критикували дії місцевої влади, було відмовлено у виділенні частотного ефіру, за «підрив державної безпеки й авторитету влади»;

ж) з оголошення: «До російської школи приймаються діти, які розмовляють російською мовою, а їхні батьки є православними християнами».

22. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів виконання громадянами України своїх економічних прав. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

23. Посилаючись на конституційні норми, визначте, які права людини було порушено чи дотримано у таких ситуаціях:

а) працівниками підрозділу міліції по боротьбі із економічними злочинами було заарештовано групу осіб, що займалася виготовленням та збутом неліцензованих аудіо - та відеокасет;

б) громадянин К. після закінчення університету довгий час не міг знайти роботу за фахом і за порадою друзів вирішив розпочати власну справу, відкривши магазин;

в) громадянка Н. працює майстром на великому заводі. У зв'язку із складним економічним становищем уже 3 місяці їй не виплачують

заробітну плату, у зимовий період не опалюють цехи, не вмикають освітлення;

г) міська рада заборонила проведення страйку робітників, котрі вимагають виплат заборгованої зарплати за 10 місяців і попередила керівників профспілки, що у випадку проведення несанкціонованого страйку він буде розігнаний нарядами міліції;

г) У зв'язку з тим, що у громадянки Н. є двоє неповнолітніх дітей, їй було надано до основної щорічної відпустки додаткову оплачувану відпустку терміном 5 днів;

д) Згідно із змінами до Державного бюджету України збільшується розмір одноразової допомоги при народженні дитини;

є) За рішенням міської ради громадянину О. (89 років, інвалід Великої Вітчизняної війни, пересувається на інвалідному візку) було надано нову квартиру на першому поверсі із пологим підйомом для інвалідної коляски;

є) Подружжя К. – пенсіонери за віком. Чоловік і дружина отримують пенсії. Незважаючи на те, що вони мають пільги при сплаті комунальних послуг, їхніх пенсій їм ледве вистачає на те, щоб прогодуватися. Вони вже кілька років не купували собі нового одягу та взуття;

ж) громадянку Д. було доставлено до лікарні швидкою допомогою із діагнозом приступ апендициту і вона потребує операції. Проте лікар не поспішає проводити операцію, а хоче зустрітися із родичами Д., натякаючи їй, що він не буде проводити операцію поки її родичі не «проспонсорують» його;

з) громадяни, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи, отримують від держави компенсації та пільги у зв'язку із втратою здоров'я, евакуацією, відселенням або самостійним переселенням.

24. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів виконання громадянами України своїх соціальних прав. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

25. Яких обов'язків дотримуються (не дотримуються) особи у зазначених ситуаціях? Посилайтеся на Конституцію України.

а) на приватному підприємстві заробітна плата виплачується робітникам частково за відомостями, а частково – у конвертах індивідуально кожному, без оформлення належних бухгалтерських документів;

б) громадянин Ж. на другий день після закриття сезону полювання вбив із мисливської рушниць дику козу;

в) клас учнів, перебуваючи у лісі, розпалив багаття із назбираних сухих гілок. Коли настав час йти додому, діти збрали сміття, спалили його, а потім вогонь було ретельно затушено і присипано землею;

г) кандидат у народні депутати подав у виборчу комісію копію декларації про свої доходи, оригінал якої півроку тому подавав до податкової інспекції;

г) на пропозицію друзів, піти на кладовище і трохи там «порозважатися», Вадим відповів відмовою і їм не радив цього робити.

д) на початку святкової педагогічної ради з вручення атестатів про отримання повної загальної середньої освіти під час звучання перших нот Державного гімну України всі присутні у залі встали і припинили розмови;

е) на знак протесту проти дій уряду України прихильники приєднання Криму до Росії у центрі Севастополя спалили Державний прапор України;

є) громадянина С. (19 років) було виявлено працівниками міліції в селі за 90 км від місця проживання, переховуючись від призову до Збройних сил України;

ж) юнаки, яким виповнилося 16 років, проходять приписку до призивної дільниці у військкоматі;

з) троє підлітків побили перехожого, якого із чисельними синяками та двома зламаними ребрами було доставлено у лікарню.

26. *Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів порушення прав і свобод іноземних громадян та осіб без громадянства. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.*

27. *Знайдіть помилки у тексті:*

а) у Всеукраїнському референдумі, що призначається Президентом України, беруть участь громадяни України з 20 років. У референдумі не беруть участі психічно хворі люди, недієздатні, обмежені у дієздатності за рішенням суду. Референдум у місцях позбавлення волі проходить під наглядом цивільних незалежних спостерігачів.

б) вибори до Верховної Ради України відбуваються за пропорційною системою у 225-ти багатомандатних виборчих округах. У виборах беруть участь політичні партії, блоки та громадські організації.

в) право законодавчої ініціативи в Україні мають Президент України, Національний банк України, народні депутати, Конституційний Суд України, Верховна Рада АРК.

г) закони приймаються більшістю депутатів, підписуються головою ВРУ та Президентом. Президент має право накладати вето протягом 10 днів з моменту надходження до нього закону. ВРУ може подолати вето Президента 3/4 голосів і з цього моменту закон набуває чинності.

д) новий закон «Про вибори народних депутатів України» набув чинності 1 січня 2008 р.

28. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів виконання громадянами України своїх екологічних прав. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.
29. Намалюйте схему «Структура Верховної Ради України». Охарактеризуйте функції та діяльність двох структурних елементів.
30. Переглянувши публікації друкованих ЗМІ, наведіть, посилаючись на джерело, 5 прикладів виконання громадянами України своїх культурних прав. Прокоментуйте їх, посилаючись на законодавство.

Високий рівень

I. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Громадянин Р. просить надати відстрочку від призову його синові Павлу в зв'язку з тим, що його старший син Дмитро проходить військову службу у Військово-морських силах України.

Яким є порядок розгляду цього питання? Які документи повинні бути додані до заяви? Чи буде задоволене прохання?

Назвіть підстави для надання громадянам відстрочки від призову на військову службу.

2. Особа без громадянства, що проживає в Україні протягом останніх чотирьох років, має власну квартиру, отримує пенсію, вивчила українську мову, не притягувалася до юридичної відповідальності, подала заяву про прийняття до громадянства України.

Яку відповідь вона отримає?

3. Батьки чотирнадцятирічного Антона К. переїжджають на постійне проживання у Росію, змінюючи громадянство України на російське. Антон не бажає переїжджати, змінювати громадянство і хоче далі жити в Україні з бабусею.

Як буде вирішено ситуацію? Чи буде враховано думку Антона?

4. Депутат Верховної Ради Н. звернувся до керівництва одного з приватних банків з вимогою надати йому повну інформацію про фінансову діяльність банку за період 2007-2012 рр. Підставами для своєї вимоги депутат назвав:

а) на вимогу своїх виборців він проводить особисте депутатське розслідування діяльності банку;

б) як депутат Верховної Ради України він може звернутися за необхідною для розслідування інформацією і ніхто не може йому відмовити у наданні інформації чи ухилитися від пояснення.

Порівняйте поняття «депутатське звернення» і «депутатське розслідування».

Поясніть, яким чином має діяти Голова зазначеного банку?

5. Громадянин України переїхав на постійне проживання до Португалії. Через 10 років він вирішив повернутися в Україну і звернувся у посольство України в Португалії із проханням продовжити його закордонний паспорт, термін дії якого закінчився. У посольстві заявили, що його позбавлено громадянства України у зв'язку з довгим прожи-

ванням за межами країни і закінченням терміну дії його паспорта.

Чи правильно поступили працівники посольства?

6. Сім'я громадян України вирішила переїхати до Італії і набути італійського громадянства, попередньо відмовившись від українського. Які кроки їм потрібно здійснити для відмовлення від громадянства України?

7. Громадянин України В. звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням про порушення його конституційних прав, зокрема ст. 36 Конституції України, яке знайшло свій вияв у неправомірності його звільнення з військової служби на підставі членства у партії «Національної Злагоди». Дайте обґрунтовану відповідь на заяву громадянина Кононенка С. В. від імені Конституційного Суду України.

8. У сім'ї громадянина Росії та громадянки України, що постійно проживає в Україні, є донька, яка народилася у Києві, та син, який народився у Москві під час перебування у батьків чоловіка.

Як буде вирішено питання громадянства у даних ситуаціях?

9. Громадянка України народила дитину в Польщі, перебуваючи там у довгостроковому службовому відрядженні. Батьком дитини є особа без громадянства. Як буде вирішено питання із громадянством дитини?

10. Верховна Рада України внесла зміни до ст. 93 Конституції України, змінивши її текст словами: «... Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України протягом 15 днів з моменту надання їм статусу невідкладних». Президент України звернувся з конституційним поданням до Конституційного Суду України про неконституційність прийнятого рішення Верховною Радою України. Від імені Конституційного Суду України винесіть обґрунтоване рішення.

Розкрийте механізм внесення змін до Конституції України.

11. Жінка, громадянка України, народила в Україні дитину, батьком якої є її чоловік, громадянин Сирії, який навчається в КДУ імені Тараса Шевченка. Як буде вирішено питання із громадянством дитини?

12. Рахункова палата Верховної Ради України, за дорученням Верховної Ради України, розпочала перевірку кошторису витрат апарату Кабінету Міністрів України та використання коштів загальнодержавних цільових фондів. Прем'єр-міністр України заборонив проведення перевірки, посилаючись на те, що сфера застосування повноважень Рахункової палати не поширюється на Кабінет Міністрів України. Проаналізуйте дії сторін цього спору. Розкрийте повноваження і сферу застосування повноважень Рахункової палати Верховної Ради України.

13. Сім'я Орлових (чоловік, дружина, дванадцятирічна донька, шістнадцятирічний син), що проживає в США п'ять років, отримала дозвіл

від уряду країни на прийняття громадянства США. Передбачте дії батьків. Чи враховуватимуться у даній ситуації інтереси дітей?

14. Президент України звернувся з конституційним поданням до Конституційного Суду України про перевищення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Предметом конституційного подання став Закон «Про порядок управління майном Автономної Республіки Крим», прийнятий 12.03.1998 року Верховною Радою АРК. Президент України наполягає на неконституційності дії Верховної Ради АРК. Винесіть обґрунтоване рішення від імені Конституційного Суду України.

15. Дівчина після шлюбу з іноземцем має намір виїхати на постійне проживання до Туреччини, але не може вирішити – виходити з громадянства України чи ні. Що можна їй порадити?

16. Центральна виборча комісія відмовила у реєстрації кандидатом у депутати (за партійним списком) громадянинові Романову К. О. – начальнику відділу кадрів Національної академії внутрішніх справ України, підполковнику міліції на підставі того, що: по-перше, у списки кандидатів в депутати від політичної партії можуть бути внесені тільки представники цієї партії; по-друге, співробітник міліції не може бути представником від політичної партії (як представник від партії, виконувати її рішення і розпорядження), оскільки чинне законодавство України забороняє цій категорії службовців бути членом політичної партії.

Проаналізуйте тест і дайте обґрунтовану відповідь щодо правомірності відмови Центральної виборчої комісії.

17. У сім'ї громадян України із Хмельницького, що перебуває на заробітках в Італії, народилася дитина. Громадянином якої країни буде дитина?

18. 24 грудня 2005 року Президент України видав розпорядження про встановлення заборони на ввезення до України диких тварин із Сомалі у зв'язку із поширенням у цій місцевості інфекційної хвороби, носіями якої є дикі тварини. Розгляньте постанову Президента України з точки зору її правомірності. Визначте коло осіб, які мають право встановлювати зазначені обмеження.

19. У сім'ї осіб без громадянства, що тимчасово перебувають на території України, народилася дитина. Чи має право вона на громадянство України?

20. До паспортного столу Печерського райуправління внутрішніх справ м. Києва звернулась громадянка України Орлова К. із заявою про зміну громадянства її дітей. У заяві зазначалося, що 18.06.1997 року Орлова К. вступила у шлюб із громадянином Франції Ж. Балю і у шлюбі народила двох дітей: Івана – 1999 року народження та Катерину – 2003 року народження. Дітям було надано (за згодою матері) громадянство Франції. У вересні 2010 р. шлюб було розірвано і К.Орлова з дітьми повернулася до України. На підставі зазначеного,

громадянка Орлова К. просить змінити громадянство дітей, надавши їм громадянство України. Чи має право дитина вибирати своє громадянство? Дайте обґрунтовану відповідь на заяву громадянки.

21. Чотирнадцятилітній громадянин Петров звернувся до місцевих органів виконавчої влади із заявою, що містила прохання про реєстрацію молодіжної організації, засновником якої він є. Мета даної організації (за заявою громадянина Петрова) – вивчення прийомів рукопашного бою, правил користування холодною та вогнепальною зброєю, вивчення вибухових пристроїв та вибухових речовин.

Чи буде зареєстровано дану організацію? Чому?

22. Громадянка П., 52 роки, вдова, інвалід I групи за зором, звернулася до призовної комісії з проханням надати відстрочку від призову на військову службу її єдиному сину Григорію, 18 років.

Яким є порядок розгляду цього питання? Які документи повинні бути додані до заяви? Чи буде задоволене прохання? Назвіть підстави для надання громадянам відстрочки від призову на військову службу.

23. Громадянин Олександр К., народний депутат Верховної Ради України, перебуваючи за кермом власного автомобіля, нехтуючи заборонаю на виконання обгону на певній ділянці дороги, здійснив маневр обгону. Внаслідок порушення правил дорожнього руху він зіткнувся з автомобілем ВАЗ-2103. В результаті зіткнення водій зазначеного автомобіля та його пасажир отримали незначні травми.

Визначте, чи поширюється на громадянина Олександра К. імунітет від юридичної відповідальності? Чи можуть правоохоронні органи затримати Олександра К. на місці дорожньо-транспортної пригоди?

24. Громадянин В. надіслав заяву до обласної державної адміністрації із скаргою про недостатнє опалення у квартирі в зимовий період (температурний стовпчик ледь сягає + 16°C). Через 40 днів він отримав відповідь, що дане питання не у компетенції ОДА. Дайте оцінку ситуації.

25. Громадянин Т., 24 роки звернувся до військкомату з проханням надати йому відстрочку від призову, оскільки разом з дружиною виховує 1,5-річну доньку. Яким є порядок розгляду цього питання? Які документи повинні бути додані до заяви? Чи буде задоволене прохання? Назвіть підстави для надання громадянам відстрочки від призову на військову службу.

26. Чи отримають дозвіл на створення політичної партії в Україні близько 12 тисяч громадян України та Польщі віком від 16 до 25 років, що проживають компактно на прикордонних територіях, котрі вирішили утворити політичну партію, мета якої — приєднання до Польщі частини Західноукраїнських земель, де вони проживають?

27. 15 січня Президент України призначив нового голову обласної державної адміністрації. Через місяць обласна рада висловила недовіру голові ОДА. За його усунення з посади проголосувало 44 депутати облради з 80. Чи повинен Президент звільнити голову ОДА?

28. Громадянин С., 27 років, звернувся з проханням звільнити його від військової служби зв'язку з тим, що він є студентом православної духовної академії.

Яким є порядок розгляду цього питання? Які документи повинні бути додані до заяви? Чи буде задоволене прохання? Назвіть підстави для звільнення від призову на службу.

29. Голова ОДА звернувся до Президента України із проханням звільнити ряд голів сільських, селищних рад та міських голів в області за невиконання рішень КМУ. Президент підписав указ про звільнення. Міські голови подали позови у суд на дії Президента.

Яке рішення прийме суд?

30. Громадянка Є. звернулася з проханням надати відстрочку від призову її синові, 20 років, який потрапив до лікарні із загостренням апендициту.

Яким є порядок розгляду цього питання? Які документи повинні бути додані до заяви? Чи буде задоволене прохання? Назвіть підстави для відстрочки від призову на військову службу.

II. Поміркуйте над запропонованими проблемами і свої роздуми викладіть у формі есе:

1. Порівнявши зміст «Загальної декларації прав людини», прокоментуйте стан забезпеченості прав і свобод людини в Основному Законі України.

2. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Моя свобода розмахувати руками завершується там, де починається ніс мого ближнього» (Р. Емерсон).

Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

Наведіть приклади зі свого студентського життя, які підтвердять необхідність поєднання ваших прав і обов'язків.

3. На підставі аналізу положень Конвенції про права дитини визначте й обґрунтуйте свою думку:

а) положення, які, на ваш погляд, є найважливішими;

б) положення, виконання яких можливо забезпечити в сучасних умовах України;

в) положення, виконати які за сучасних умов неможливо.

4. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Хоч загальне голосування і має темні боки, але попри все це єдиний спосіб розумного правління, бо воно є могутнім засобом стримування грубої сили» (В.Гюго). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

Знайдіть в історії чи в сучасному законодавстві держав приклади обмеження принципів виборчого права (ценз загальності, ослістості, майновий ценз тощо)

5. Підготуйте обґрунтований аналіз того, наскільки реальними та гарантованими є ваші конституційні права в сучасних умовах.

6. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Щоб зробити з людей справжніх громадян, їм необхідно дати можливість реалізовувати свої громадянські права і виконувати свої громадянські обов'язки» (С. Смайл, американський вчений ХХ ст.). Прокоментуйте, наводячи приклади, чи вдається вам у повному обсязі реалізовувати громадянські права і виконувати громадянські обов'язки?

7. Чим відрізняються невід'ємні права від набутих. Яку роль вони відіграють при визначенні правового статусу людини і громадянина?

8. Ваш знайомий вважає, що суттєвої різниці в становищі громадян України й осіб без громадянства немає. Чи згодні ви з цим? Що б ви могли йому відповісти?

9. Проаналізуйте, посилаючись на зміст свого правового статусу, які конституційні обов'язки ви уже виконуєте, а які – виконуватимете у майбутньому.

10. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Коли я можу робити те, що хочу, це означає, що я вільний, але те, чого я хочу, я хочу в силу необхідності» (Вольтер). Що ви знаєте про автора цього висловлювання? Як ці слова співвідносяться з правом на самовираження?

11. Уявіть собі, що Конституція України визначає не права і обов'язки громадян, а лише права. Спрогнозуйте можливі наслідки такої ситуації. Зробіть висновки щодо доцільності існування конституційного принципу єдності прав і обов'язків громадян.

12. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Справедлива влада над людьми встановлюється лише шляхом служіння цим людям» (Вольтер). Що ви знаєте про автора цього висловлювання? Розкрийте зміст механізму взаємовпливу населення і влади в Україні?

13. Ще при обговоренні проекту Конституції України 1996 р. чимало депутатів Верховної Ради схилились до думки, що Україні має бути проголошена федеративною республікою, оскільки до її складу входить АРК. Знайдіть власні аргументи щодо цієї проблеми.

14. Французький мислитель Ж. де Местр зазначав: «Кожен народ має такий уряд, на який він заслуговує». Як ви розумієте цей вислів? Як український народ може впливати на формування владних органів? Наведіть приклади з новітньої історії України.

15. Проаналізуйте зміст публікацій трьох українських видань різної політичної орієнтації щодо однієї суспільної події відповідно до плану:

- а) позиції яких політичних сил вони відображають;
- б) яким є характер їхніх публікацій;
- в) як у публікаціях забезпечуються конституційні права і свободи громадян України;
- г) якою мірою публікація притаманні принципи об'єктивності, вірогідності і повноти інформації.

16. У сучасному світі існують різні думки стосовно смертної кари. Наскільки цей вид покарання відповідає змісту Конституції України в контексті дотримання прав і свобод людини?

Якою є ваша позиція з цього питання? Обґрунтуйте її.

17. Яка виборча система, на вашу думку, найбільш адекватно відповідає умовам розвитку сучасної України?

18. Поміркуйте над проблемою «Супільна необхідність і моральна обумовленість конституційних обов'язків громадян».

19. Порівняйте перелік політичних та громадянських (особистих) прав і свобод у Конституції України 1996 р. і Конституції 1978 р.

З'ясуйте наявні відмінності. Про що вони свідчать?

20. Проаналізуйте, посилаючись на зміст свого правового статусу, які конституційні права і свободи ви уже реалізуєте, а які – реалізуватимете у майбутньому.

21. Доведіть, що конституційний статус громадян України відповідає міжнародно-правовим стандартам.

22. З'ясуйте позитивні і негативні сторони різних виборчих систем. Охарактеризуйте діючу виборчу систему України та запропонуйте свої рекомендації щодо її вдосконалення.

23. Проаналізувавши свою побутову поведінку, прокоментуйте її з точки зору дотримання конституційного законодавства, посилаючись на джерела.

24. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Свобода означає відповідальність. Ось чому багато хто відчуває страх перед нею» (Б. Шоу). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

25. Які зі складових права на «достатній рівень життя» є, на вашу думку, головними? Якими б показниками ви охарактеризували поняття «достатній рівень життя»? У чому різниця між поняттями «достатній» і «гідний рівень життя»? Яким ви вважаєте рівень життя вашої родини: достатнім, гідним чи іншим? Обґрунтуйте відповідь.

26. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного висловлювання: «Втішатися природною свободою означає бути вільним від будь-якої вищої влади на землі, не підкорятися примхам людини або законодавчих органів, нею створених» (Дж. Локк).

Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

27. Проаналізуйте, чи потрібна народним депутатам України недоторканість? Спробуйте знайти її негативні і позитивні сторони, прикладами підкріплюючи свої міркування.

28. Обґрунтуйте свою точку зору з висловлювання: «Справедлива влада над людьми встановлюється лише шляхом служіння цим людям» (Вольтер). Що ви знаєте про автора цього висловлювання?

Як ці слова співвідносяться з принципом свободи самовираження?

29. Порівняйте статус депутатів місцевих Рад і народних депутатів України. Знайдіть спільні й відмінні позиції. Які б зміни внесли ви до законо-

давства про вибори народних депутатів?

30. Що ви знаєте про права і обов'язки студентів вашого вузу?

Прокоментуйте стан дотримання навчальної дисципліни особисто вами та студентами вашої академгрупи.

📖 **Інформаційні джерела:** 1, 2, 28, 30-32, 37, 38, 40, 41, 44, 50, 51, 60, 61, 66, 69, 72, 74, 79-81, 83, 86, 91, 101, 103, 105, 106, 107, 112, 113, 114, 118, 125, 129, 133-136, 165, 168-176, 188, 208, 233-236, 242, 254, 262, 276, 306, 307, 321.

Тема 3: СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: суд, судова система України, судоустрій, правосуддя, судочинство, форма судочинства, юрисдикція, судова підвідомчість, судова інстанція, апеляція, касація, підсудність, конституційне подання, конституційне звернення, спеціалізовані суди, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, правопорядок, правоохоронний орган, правозахисний орган, прокуратура, поліція, юстиція, омбудсмен, нотаріат, адвокатура, контрольно-ревізійна служба, Вища рада юстиції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Судова, правоохоронна та правозахисна діяльність є різновидами юрисдикційної діяльності, основним продуктом якої має бути впорядкованість суспільних відносин, належний правовий порядок, спокій у суспільстві, повага до закону. Вказаними видами діяльності захищаються та охороняються права і правомірні інтереси юридичних і фізичних осіб, припиняються порушення права, а також відновлюються порушені права. Зазначені види діяльності уповноважені здійснювати суди, органи прокуратури, органи внутрішніх справ, служба безпеки, органи податкової міліції, органи юстиції, нотаріуси, адвокати та ін. їхня діяльність реалізується за такими напрямками:

- правосуддя (або правосудна діяльність);
- діяльність органів прокуратури;
- діяльність уповноважених органів з виявлення і розслідування злочинів;
- охорона державної безпеки, державного кордону й правопорядку;
- правова допомога юридичним і фізичним особам у захисті їхніх правомірних інтересів і прав.

Діяльність зазначених уповноважених органів позитивно впливає на людину, мотивує її правомірну поведінку. При цьому до правопорушників застосовується правомірний примус. Тому протидія судовій,

правоохоронній та правозахисній діяльності є небажаною, а в певних випадках, передбачених законом, і неприпустимою. Особи, які перешкоджають такій діяльності можуть бути притягнені до відповідальності.

Одним з найважливіших засобів, що забезпечують реалізацію прав і свобод громадян, є судовою системою держави, яка забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України. Сфера судового захисту суб'єктивних прав постійно розширюється, адже саме суд повинен забезпечити правильний та швидкий розгляд і вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних та господарських справ. **Судову систему України складають** суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Суди, згідно з Конституцією України, є самостійною гілкою влади і діють незалежно від законодавчої та виконавчої влади (ст. 6). Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Статус Конституційного Суду України визначається статтями 147-153 Конституції України та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року.

Виключно до компетенції Конституційного Суду України відносять такі питання:

а) конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

б) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість;

в) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України;

г) офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Рішення та висновки Конституційного Суду України стосовно зазначених питань є обов'язковими до виконання на території України, остаточними та такими, що не можуть бути оскаржені.

Суб'єктами звернення до Конституційного Суду України є:

— Президент України;

— не менш як 45 народних депутатів України;

— Верховний Суд України;

— Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

— Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судів загальної юрисдикції відповідно до Розділу II Закону України «Про судоустрій і статус суддів» складають:

1) *Місцеві суди*, до яких належать:

а) місцеві загальні суди – районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди;

б) місцеві господарські суди – господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

в) місцеві адміністративні суди – окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом.

2) *Апеляційні суди* як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення:

а) з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення апеляційними судами є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим;

б) апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

3) *Вищі спеціалізовані суди* як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ:

а) Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

б) Вищий господарський суд України;

в) Вищий адміністративний суд України.

4) *Верховний Суд України* як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, у складі якого діють:

а) Судова палата в адміністративних справах;

б) Судова палата у господарських справах;

в) Судова палата у кримінальних справах;

г) Судова палата у цивільних справах.

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє **суддівське самоврядування** – самостійне колективне вирішення зазначених питань суддями. Загальні засади суддівського самоврядування визначені Розділом VIII Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Організаційними формами суддівського самоврядування є:

1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України;

- 2) ради суддів відповідних судів;
- 3) конференції суддів відповідних судів;
- 4) Раду суддів України;
- 5) з'їзд суддів України.

Поняття й основні принципи судоустрою та судочинства

Принцип (від лат. *principio* - основа, початок) у загальнонауковому розумінні – це основне, вихідне положення теорії, вчення, головне правило діяльності. У тлумачному словнику української мови «засада – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.».

Правосуддя – це особлива владна функція держави, що здійснюється від її імені судом через розгляд і вирішення у відкритих судових засіданнях адміністративних, господарських, цивільних справ стосовно спорів про права та інтереси громадян, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій і кримінальних справ із засудженням осіб, винних у вчиненні злочину, або виправданням невинних. Під **судочинством** розуміють встановлений процесуальний порядок подання позовів і розгляд у судах справ стосовно спорів, що виникають з різноманітних правовідносин, порядок прийняття рішень учасниками процесуальних дій, оскарження та перегляду цих рішень, подання заяв про правопорушення та злочини, їх виявлення, розслідування, передачу матеріалів справ у судах. Це загальне визначення судочинства, яке охоплює всі його види.

Правосуддя здійснюється в рамках відповідних судових процедур, встановлених Законом України «Про Конституційний Суд України», Цивільним процесуальним та Кримінально-процесуальним кодексами України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Розділ I Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначає **засади організації судової влади**.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Самостійність судів визначена ст. 126 Конституції та ст. 6 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу.

Право на судовий захист. Кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону.

Участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 124, 127 Конституції). Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Мова судочинства і діловодства в судах. С удочинство здійснюється державною мовою і лише як виняток – мовою більшості населення певної місцевості.

Право на повноважний суд (стаття 8 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Одноособовий та колегіальний розгляд справ (стаття 15 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю народних засідателів і присяжних.

Символи судової влади (стаття 16 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Символами судової влади є державні символи України – Державний Герб України і Державний Прапор України. Суддя здійснює правосуддя в мантиї та з нагрудним знаком.

Засади судочинства визначені у Конституції України, розкриті у Законі України «Про судоустрій та статус суддів», інших нормативно-правових актах. Вони забезпечують однакове розуміння і застосування законів та спонукають суддю при здійсненні правосуддя до неухильного дотримання вимог закону. До таких належать:

- 1) законність;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) забезпечення доведеності вини;
- 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- 6) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- 9) обов'язковість рішень суду.

Законом можуть бути визначені також **інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій**, наприклад:

- поваги до гідності особи, невтручання в її особисте та сімейне життя;
- право на свободу та особисту недоторканість;
- недоторканості житла;
- презумпції невинуватості (ст. 62 Конституції).

Отже, конституційні засади судочинства є основоположними критеріями цієї діяльності, їх неухильне дотримання при здійсненні правосуддя є гарантією захисту законних прав і свобод людини та громадянина незалежним і безстороннім судом.

Поняття, система і функції правоохоронних і правозахисних органів України

Під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави. В Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» подано перелік правоохоронних органів, до яких, зокрема, належать:

- органи прокуратури;
- органи внутрішніх справ;
- органи служби безпеки;
- військової служби правопорядку у Збройних Силах України;
- органи охорони державного кордону;
- органи доходів і зборів;
- органи й установи виконання покарань;
- слідчі ізолятори;
- органи державного фінансового контролю;
- органи рибоохорони;
- органи державної лісової охорони;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ст. 2).

Правоохоронний орган – це юрисдикційний орган, уповноважений державою виконувати в установленому законом порядку функції або завдання з охорони права, охорони правопорядку, розслідування або запобігання порушень права, відновлення порушеного права, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності.

Правозахисна діяльність полягає у правовій допомозі юридичним особам, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства у спірних питаннях з охорони права, захисті фізичних осіб від обвинувачення та у державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами.

Правовий статус *адвокатури* України як правозахисного органу регламентує Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р.

Інститут *Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена)* перебуває у стадії становлення. Його діяльність безпосередньо спрямована на охорону прав і свобод людини, розширення обізнаності громадян про порушення органами влади, посадовими особами їхніх прав, свобод. Ця діяльність є і правозахисною, і правоохоронною. Інститут омбудсмена виступає додатковим засобом захисту прав і свобод людини щодо інших правозахисних органів.

У системі правозахисних органів важливе місце належить нотаріату. *Нотаріат* – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне

значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

Статус *Міністерства юстиції України* та його органів на місцях визначений Указом Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України». Міністерство юстиції України (Мін'юст України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мін'юст України здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку головні управління юстиції Міністерства юстиції України в АРК, в областях, містах Києві та Севастополі, а також районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), міськрайонні, міжрайонні управління юстиції.

Усі елементи системи правоохоронних та правозахисних органів діють у певному взаємозв'язку, в межах своєї компетенції та визначених законодавством завдань. Разом з тим, матеріал стосовно деяких елементів цієї системи доцільно опрацювати більш детально. Це стосується, насамперед, прокуратури, СБУ, поліції, нотаріату та адвокатури, оскільки саме ця інформація є теоретичною основою для виконання індивідуальних завдань.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Конституційний Суд України.
2. Система судів загальної юрисдикції.
3. Поняття й конституційні засади судочинства.
4. Форми судочинства:
  - а) кримінальне судочинство;
  - б) цивільне судочинство;
  - в) господарське судочинство;
  - г) адміністративне судочинство.
5. Поняття правоохоронної та правозахисної діяльності.
6. Загальна характеристика правоохоронних та правозахисних органів України (поняття, порядок формування, склад, функції):
  - а) прокуратура України.
  - б) поліція;
  - в) Служба безпеки України;
  - г) нотаріат;
  - д) адвокатура.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що розуміють під правосуддям?
2. З яких основних елементів складається судова система України?
3. Як формується склад Конституційного Суду України?

4. Які повноваження здійснює Конституційний Суд України?
5. З яких ланок складається система судів загальної юрисдикції?
6. Які повноваження надано законом апеляційним судам?
7. Які засади судочинства закріплено Конституцією України?
8. Які завдання закон покладає на Службу безпеки України?
9. З яких ланок складається система органів прокуратури?
10. Протягом якого терміну може бути подана апеляція на рішення суду?

Тести

1. До повноважень Конституційного Суду України належить:
  - а) апеляційний перегляд цивільних і кримінальних справ;
  - б) офіційне тлумачення Конституції та законів України;
  - в) касаційний перегляд кримінальних справ;
  - г) внесення змін до Конституції України.
2. В Україні діють такі суди загальної юрисдикції:
  - а) арбітражні;
  - б) федеральні;
  - в) апеляційні;
  - г) конституційні.
3. Досудове слідство є стадією:
  - а) цивільного процесу;
  - б) господарського судочинства;
  - в) кримінального процесу;
  - г) конституційного судочинства.
4. Рішення місцевого суду в цивільних і кримінальних справах набирає законної сили:
  - а) після закінчення строку на подання касаційної скарги;
  - б) після закінчення строку на подання апеляції;
  - в) через 20 днів з моменту проголошення;
  - г) після перегляду наглядовою інстанцією.
5. За Конституцією України функцією прокуратури є:
  - а) підготовка проектів міждержавних угод України;
  - б) проведення дізнання і попереднього слідства;
  - в) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
  - г) загальний нагляд за додержанням законів.
6. Адвокатура – це:
  - а) державний орган, покликаний захищати права людини і держави;
  - б) добровільне професійне громадське об'єднання, покликане сприяти захисту прав і представляти законні інтереси фізичних та юридичних осіб;
  - в) сукупність усіх осіб, що мають вищу юридичну освіту і здійснюють правоохоронну діяльність;

- г) громадська організація, зареєстрована Мінюстом України.
7. До системи правоохоронних органів України належить:
- а) федеральне бюро розслідувань;
  - б) органи реєстрації суб'єктів підприємництва;
  - в) фінансова юстиція;
  - г) нотаріат.
8. До повноважень нотаріусів належить вчинення дій, спрямованих:
- а) на розслідування і розкриття злочинів;
  - б) на надання документам виконавчої сили;
  - в) на розгляд справ про адміністративні правопорушення;
  - г) на загальний нагляд за додержанням законів.
9. Юрисдикція судів поширюється :
- а) на всі правовідносини, що виникають в державі;
  - б) на всі правовідносини, які виникають між громадянами України;
  - в) на всі правовідносини, які виникають між громадянами України та юридичними особами;
  - г) законодавством не регламентовано.
10. Поліція є єдиною системою органів, яка входить до структури Міністерства:
- а) юстиції України;
  - б) внутрішніх справ України;
  - в) освіти України;
  - г) фінансів України.

Завдання

Достатній рівень:

1. *Прокоментуйте:* Президент України як глава держави, видав закон про зменшення кількості суддів Конституційного Суду України до 10 чоловік, і про призначення їх по 5 чоловік Президентом та ВРУ.
2. *Скласти таблицю* про значення і діяльність правоохоронних органів України:

	Прокуратура	Адвокатура	Органи внутрішніх справ	Державна митна служба	СБУ	Прикордонні війська	Державна пожежна служба	Антимонопольний	Органи захисту прав споживачів
функції									
структура									
призначення чи обрання									
форма діяльності									

3. Уважно проаналізуйте Закон України «Про Національну поліцію» та Кодекс України про адміністративні правопорушення, виберіть і класифікуйте по групах заходи адміністративного примусу, що передбачені цими нормативними актами:

Штраф	Адміністративне стягнення	КУпАП, ст.ст.41 – 42

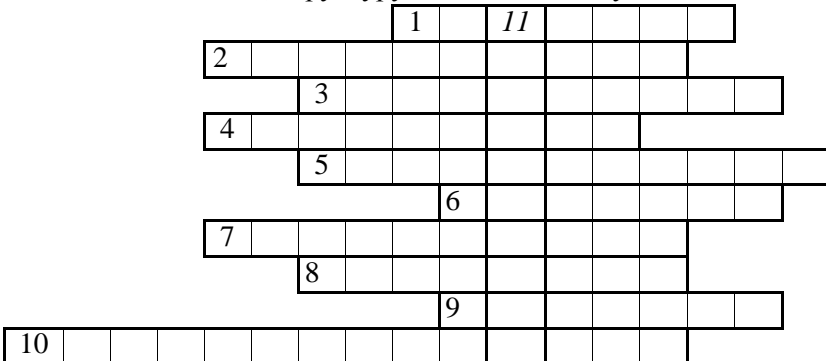
4. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Форма перегляду вищестоящим судом судових вироків, постанов і рішень судів нижчої інстанції, що набрали законної сили.
2. Особливий вид державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення судових справ у визначеній законом процесуальній формі.
3. Установлені законом повноваження судових органів давати правову оцінку юридичним фактам, розв'язувати правові спори і вирішувати справи про правопорушення, вдаватися до юридичних санкцій.
4. Державна служба, що здійснює контроль та правильне обчисленням різноманітних надходжень до бюджетів.
5. Самостійний централізований орган державної влади, який забезпечує всемірне утвердження верховенства закону, захист від неправомірних посягань на суспільний і державний лад, права і свободи громадян.
6. Сукупність державних правозастосовних органів, одним із напрямів роботи яких є здійснення професійної діяльності з юридичної допомоги.
7. Добровільне професійне об'єднання юристів, що здійснює надання юридичної допомоги фізичним і юридичним особам.
8. Система органів юстиції, які мають право вчиняти дії з метою надання юридичним фактам і правам юридичної сили.
9. Найбільша структурна одиниця в системі органів внутрішніх справ.
10. Назва суду, який має право давати офіційне тлумачення Конституції та законів України .

Питання по-вертикалі:

11. Сукупність правових норм, які визначають завдання, принципи організації й діяльності, структуру і компетенцію судів.

5. *Обґрунтуйте, посилаючись на чинне законодавство, чи має право Президент України вперше призначити суддею міського суду особу, якій 29 років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у податковій міліції 2 роки, проживає в Україні з народження та володіє державною мовою?*

6. *Заповніть таблицю:*

Критерії порівняння	Присяжні засідателі	Народні засідателі
Наявність у судовій системі України		
Кількість у судовому засіданні		
З кого обираються		
Участь сторін у процесі обрання засідателів		
Права засідателів під час судового процесу		
Участь у прийнятті рішення		

7. *Складіть список додаткової літератури до питання «Державні фіскальні органи України».*

8. *Складіть схему судової системи України.*

9. *За наведеними прикладами визначте, який суд повинен розглядати ці справи:*

- а) пограбування продовольчого магазину;
- б) невідповідність Конституції України рішення Верховної Ради АРК;
- в) несвоєчасна поставка металургійним комбінатом матеріалів машинобудівному заводу згідно з укладеною угодою;
- г) розлучення громадянина А. з громадянкою Л.;
- ґ) дотримання процедури імпічменту Президента України;
- д) повернення заощаджень, вкладених громадянином К. в банк, який збанкрутував.

10. *Громадянина Ю. було осуджено міським судом за крадіжку державного майна у особливо великих розмірах до 8 років позбавлення волі. Чоловік визнає свою вину, але не згоден із вироком суду. До якого суду він повинен звернутися і з якою заявою?*

11. *Складіть список додаткової літератури до питання «Митні органи України».*

12. *Складіть докладну схему правоохоронних органів в системі виконавчої гілки влади в Україні.*

13. *Заповніть таблицю:*

Підрозділи поліції	Функції

14. Як діяти в наведених ситуаціях і до якого органу варто звернутися. Думку обґрунтуйте:

- а) Вашого друга затримали працівники поліції, які, за його словами, забрали у райвідділі гаманець і мобільний телефон;
- б) Телевізор, придбаний батьками у магазині, вийшов з ладу під час гарантійного строку, а сервісний центр відмовився його ремонтувати;
- в) Вашого родича звинувачують у скоєнні злочину;
- г) Ви стали свідком ДТП;
- ґ) Повернувшись додому, виявили, що двері квартири кимось зламано;
- д) Вашого батька попередили про звільнення, але він вважає його незаконним.

15. На які дії має право прокурор при виявленні порушень закону у зазначених ситуаціях:

- а) Міська рада прийняла постанову, що суперечить чинному законодавству;
- б) За результатами перевірки державного підприємства слідчими прокуратури було виявлено розкрадання майна підприємства в особливо великих розмірах його керівником;
- в) Прокурор виявив незаконне звільнення робітника директором підприємства;
- г) До прокуратури надійшла скарга трудового колективу підприємства, у якій йшлося, що керівництво підприємства вимагає укладення колективного трудового договору із робітниками на невиданих для робітників умовах із порушенням трудового законодавства;
- ґ) Прокурор виявив незаконне адміністративне затримання громадянина у районному відділі поліції;
- д) Прокурор не погоджується із вироком суду у кримінальній справі?

16. Знайдіть помилки у тексті: Прокуратуру України очолює Верховний Прокурор України, якого призначає на посаду (звільняє) ВРУ терміном на 5 років не більше двох разів підряд. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на чинне законодавство.

17. Як діяти в наведених ситуаціях і до якого органу варто звернутися. Думку обґрунтуйте:

- а) куплений товар виявився неякісним, продавець магазину відмовився замінити його;
- б) повертаючись додому, господар квартири виявив сліди незаконного проникнення до свого приміщення сторонніх осіб;
- в) громадянин, їдучи повз військову базу, помітив чоловіка, який фотографував літаки;
- г) хлопця затримали працівники поліції й протягом 12 годин протримали в райвідділі, не пояснюючи причин затримання;
- ґ) громадянка З. була звільнена з роботи під час декретної відпустки;

д) юнакові відмовили у відстрочці від призову на строкову військову службу, на якій він наполягав.

18. *Розв'яжіть задачу:* $(Г:Г)xB = B-A$, коли:

А – термін, на який призначаються судді Конституційного Суду України (КСУ); Б – кількість суддів КСУ, що призначаються ВРУ; В – мінімальна кількість народних депутатів, що мають право на конституційне подання до КСУ; Г – кількість суддів КСУ; Г – кількість сторін, що призначають суддів КСУ.

19. *Про які підрозділи поліції йдеться? Прокоментуйте текст згідно із Законом України «Про Національну поліцію».*

а) у результаті розслідування працівниками поліції було знешкоджено і затримано особу, що скоїла подвійне вбивство;

б) поліцейський патруль затримав поблизу кінотеатру групу підлітків, які перебували у нетверезому стані і образливо чіплялися до перехожих;

в) у приміщенні залу очікування аеропорту поліцейським було затримано гр. А., що намагався викрасти валізу гр. Л., про що було складено протокол у відділенні;

г) за значне перевищення швидкості водія автомобіля зупинив інспектор поліції;

ґ) на вході до приміщення обласної державної адміністрації черговий поліцейський надає дозвіл на вхід лише громадянам, що мають посвідчення особи;

д) для підсилення забезпечення порядку на виступі відомої західної рок-групи начальником обласного управління поліції на стадіон було направлено загін спецпризначенців;

є) Інспектор районного відділу поліції міста проводить розслідування із злочину, скоєному громадянами В. (16 років), К. (20 років) і Б. (17 років).

20. Громадянин Ш. закінчив юридичний факультет університету. *Що йому потрібно зробити, аби влаштуватися на роботу:* а) адвокатом; б) нотаріусом. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на чинне законодавство.

21. *Складіть список додаткової літератури до питання «Нотаріат в Україні».*

22. *Знайдіть помилки у тексті:* Адвокатура – державний правоохоронний орган, який сприяє захисту прав, свобод та інтересів громадян України і надає їм іншу юридичну допомогу. Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на чинне законодавство.

23. *Складіть список додаткової літератури до питання «Органи юстиції України».*

24. *Складіть список додаткової літератури до питання «Конституційний суд України».*

25. Складіть список додаткової літератури до питання «Адвокатура в Україні».

26. За наведеними прикладами визначте, який суд повинен розглядати ці справи:

- а) жінка бажає розлучитися з чоловіком;
- б) юнака обвинувачують у скоєнні пограбування;
- в) Верховна Рада АРК прийняла рішення про створення Збройних Сил АРК;
- г) залізницею під час перевезення вантажу фірми втрачено його частину;
- г) Пенсійний Фонд України не здійснив індексацію пенсій пільговим категоріям.

27. Розташуйте зазначені етапи розгляду цивільної справи судом першої інстанції згідно з процедурою в порядку черговості:

- а) судові дебати;
- б) дослідження доказів;
- в) заслуховування сторін;
- г) підготовка судом рішення у справі у нарадчій кімнаті;
- г) повернення суду у зал засідань та оголошення рішення;
- д) доповідь у суді.

28. Заповніть таблицю:

Критерії порівняння	Конституційний Суд України	Суди загальної юрисдикції	
		Загальні	Спеціалізовані
компетенція			
кому належить право звернення			
кількість судів			
вимоги до суддів			
порядок призначення суддів			

29. За наведеними прикладами визначте, який суд повинен розглядати ці справи:

- а) підприємець прийшов уранці на роботу і виявив поліці свого магазину практично порожніми, а двері зламаними;
- б) громадянин у магазині купив телевізор, який вийшов із ладу через два дні. Магазин відмовився здійснити обмін телевізора на вимогу покупця;
- в) Верховна Рада України вважає, що Указ Президента України суперечить конституційним нормам;
- г) неповнолітнього хлопця затримали працівники поліції протягом доби, нічого не повідомивши батькам. При цьому хлопець отримав нервовий шок;

г) Полтавська міська Рада прийняла рішення про заборону неповнолітнім віком до 16 років перебувати на вулиці після 23 години. Молодіжна організація вважає це рішення незаконним.

30. *Заповніть таблицю:*

Функції органів прокуратури	У чому полягає виконання функції

Високий рівень:

I. Виконайте завдання:

1. Поясніть вислів: «У правосудді не можна відмовляти нікому». Чи закріплений він у вигляді норми права в українському законодавстві? Обґрунтуйте, посилаючись на джерела права.
2. Виконайте реферат на тему «Судова реформа в Україні».
3. Виявіть відмінності між адміністративним провадженням і особливостями кримінального та цивільного процесу.
4. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного питання і викладіть її у формі есе: «Переваги та недоліки суду присяжних».
5. Використовуючи матеріали ЗМІ, охарактеризуйте діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. Обґрунтуйте свою точку зору з наступного питання і викладіть її у формі есе: «Здобутки і прорахунки судової реформи в Україні».
7. Поміркуйте над такою проблемою: «Незалежність судової влади: міф чи реальність?». Викладіть свої думки у формі есе.
8. Виконайте реферат на тему «Виконання судових рішень: теорія і практика».
9. Поміркуйте над такою проблемою: «Чи потрібен Україні суд присяжних?». Викладіть свої думки у формі есе.
10. Виконайте реферат на тему «Особливості судочинства в європейських країнах».

II. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

11. Юнака на вулиці зупинив наряд міліції й запропонував пред'явити документи, вміст кишеней і сумки.
12. Дільничий пізно ввечері завітав до квартири і запропонував присутнім особам пред'явити документи, показати місце зберігання мисливської рушниці, яка господарем зареєстрована.
13. До шкільного класу завітала оперативно-слідча група, яка повідомила про проведення обшуку з метою виявлення вибухівки, що ніби-то тут прихована.
14. Дівчину (15 років) викликали до слідчого для допиту. Після його проведення дівчину було затримано і взято під варту як підозрювану в скоєнні злочину.
15. Галузева профспілка вирішила подати до суду позов на

міністерство своєї галузі з приводу затримки виплати заробітної плати. Куди і як має подаватися позовна заяву?

16. Службовою перевіркою було встановлено, що районний прокурор вступив у члени Ліберально-демократичної партії України (оновленої). Чи є правомірним рішення прокурора?

17. Громадянка Ш. звернулася до керуючого справами (секретаря) виконкому районної у місті ради депутатів із скаргою на тяганину у вирішенні житлового питання. Вона записалась до секретаря на особистий прийом і з'явилась туди у супроводі адвоката, якому доручила представляти свої інтереси. Але секретар виконкому відмовився розмовляти з адвокатом, заявивши, що розмову буде вести лише з громадянкою Ш. за відсутності інших осіб.

18. Прокурор одержав повідомлення з суду про час слухання кримінальної справи за обвинуваченням громадянина М. у пограбуванні ним громадянина С. У відповідь прокурор повідомив, що не зможе з'явитись до суду і підтримати державне обвинувачення, бо завантажений іншими справами, а його помічник перебуває у відпустці.

19. У процесі розслідування кримінальної справи слідчий прокуратури викликав на допит як свідка адвоката підсудного М., вимагаючи пояснень, чому після зустрічі з адвокатом його підзахисний відмовився від своїх показань, які давав раніше.

20. До міської прокуратури надійшла анонімна заява, в якій повідомлялось, що адвокат Ф. є сполучною ланкою між підсудним Б. і його співниками по злочинній організації і передає їм телефоном та через особисті зустрічі інформацію від підсудного Б. Прокурор міста у зв'язку з цим наказав встановити спостереження за адвокатом Ф. та здійснити прослуховування його телефонних розмов.

21. Під час розгляду у відкритому судовому засіданні цивільної справи суддя зробив зауваження присутньому в залі журналісту з приводу того, що той веде диктофонний запис, а це не передбачено правилами судочинства. Після повторної заборони запису, за розпорядженням судді, журналіста було видалено із залу судового засідання й оштрафовано.

22. Неповнолітні С, Л. (по 15 років) та К. (16 років) за попередньою змовою вчинили крадіжку громадського майна. Так, вони вкрали із секції «Юний технік» 2 магнітофони, DVD-плеєр, кілька моделей літаків. За клопотанням адміністрації школи, де вони навчалися, суд розглянув кримінальну справу в актовій залі школи. На цьому процесі були присутні вчителі, батьки, представники райвідділу освіти, учні.

23. Громадянин М. заявив у суді клопотання про виклик перекладача, зазначивши, що судочинство ведеться українською мовою, а він українську мову розуміє досить погано. Але суддя виніс ухвалу про відмову у задоволенні клопотання, мотивуючи своє рішення тим, що підсудний добре володіє російською мовою, і, у зв'язку з великою схожістю російської та української мов, необхідності в перекладачеві немає.

24. Прокурор розглянув скаргу громадянина Н. з приводу спричинення шкоди його майну громадянкою А. і роз'яснив заявникові, що йому потрібно звернутися з позовом для вирішення цієї справи до суду. Але це рішення прокурора громадянин Н. оскаржив до вищестоящего прокурора. Як слід вирішити прокуророві цю скаргу громадянина Н.?

25. Приватне підприємство «Прометей», в особі його директора громадянина К., звернулося до Конституційного Суду України (КСУ) із зверненням дати юридичну оцінку ряду указів Президента України, що стосуються підприємницької діяльності.

26. Київський районний суд м. Полтава розглянув справу про вчинення громадянином В. крадіжки. 12 вересня було винесено вирок, яким В. було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст.185 КК України, та засуджено на 1 рік позбавлення волі. В. з таким вироком суду не погодився і 1 жовтня звернувся з апеляційною скаргою до Полтавського обласного суду.

27. Кабінет Міністрів України висунув кандидатуру на посаду судді Конституційного Суду України особи, яка є громадянином України, 38 років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи суддею районного суду 12 років, проживає в Україні протягом 10 останніх років, володіє розмовною українською мовою.

28. а) На засіданні Ради Національної Безпеки та Оборони України розглядалося питання про призначення суддів Конституційного Суду України. В числі інших було запропоновано кандидатуру Петренка - громадянина України віком 35 років, що має стаж роботи 8 років та володіє державною мовою;

б) ТОВ «Буг», зареєстроване у Хмельницькому, вважає, що ПП «Ерудит», зареєстроване у Києві, порушило укладений між ними договір. До якого суду і в якому місті має право звернутися ТОВ «Буг»?

29. а) Громадянин України звернувся до Конституційного Суду України з проханням розглянути його справу, оскільки він незадоволений із рішенням міського та апеляційного судів.

б) Президент України вперше призначив суддею міського суду особу, якій 29 років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи у податковій поліції 2 роки, проживає в Україні з народження та володіє державною мовою.

30. а) Із конституційним поданням до Конституційного Суду України звернулося 55 народних депутатів; б) Троє цивільних осіб та двоє військовослужбовців вчинили злісне хуліганство і були затримані працівниками поліції. Який суд має розглядати цю справу?

 Інформаційні джерела: 1, 6, 9, 14, 21, 23, 34, 43, 47, 84, 85, 110, 120, 127, 129, 142, 145, 167, 168-176, 180, 244, 260, 289, 292, 307, 308, 309, 315, 321.

Тема 4: АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: адміністративне право, державне управління, державна служба, державний службовець, адміністративно-правові відносини, адміністративний проступок, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, адміністративний примус, адміністративне провадження.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Адміністративне право, подібно до інших складових правової системи України, слід розглядати як: а) галузь права; б) галузь законодавства; в) юридичну науку; г) навчальну дисципліну.

Як *галузь українського права (законодавства)* адміністративне право України являє собою систему адміністративних правових норм, інститутів та нормативно-правових актів, що регулюють і охороняють особливе коло суспільних відносин у сфері державного управління. Як *галузь права* воно може бути розглянуто в об'єктивному й суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні адміністративне право України характеризується сукупністю адміністративних правових норм, інститутів – органічне об'єднання їх у межах галузі адміністративного права (законодавства) і неможливість існування окремо.

Традиційно до предмета адміністративного права належать суспільні відносини, які виникають у сфері публічної діяльності держави, зокрема, у сфері державного управління. Таке трактування предмета зазначеної галузі права є стислим і вимагає певних уточнень.

Загалом, особливостями відносин, що складають предмет адміністративного права, є такі:

— виникають у результаті державної владно-управлінської діяльності;

— суб'єктом таких відносин є виконавчо-розпорядчий орган;

— їх виникнення, зміна чи припинення є результатом свідомої, волевої, цілеспрямованої діяльності.

Зовнішню форму адміністративного права складають його джерела. *Джерелами адміністративного права* називають правові звичаї, нормативні договори та нормативно-правові акти, правові акти державного управління, що вміщують адміністративно-правові норми.

Основним видом джерел є *нормативно-правові акти*. За юридичною силою їх можна поділити на конституційні, законні та підзаконні. Наприклад, Конституція України закріплює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38).

Серед законів виділяють кодифіковані й інкорпоровані. До кодифікованих законів відносять Кодекс України про адміністративні правопорушення, Земельний кодекс України, Митний кодекс України, інші.

Інкорпоровані закони можуть бути органічними та звичайними. До органічних законів як джерел адміністративного права можна віднести закони України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про Збройні Сили України», «Про Службу безпеки України», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю», «Про Антимонопольний комітет України», «Про органи та служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх», «Про державну службу» тощо. До звичайних законів як джерел адміністративного права відносять закони України «Про підприємництво», «Про зайнятість населення», «Про державний кордон України», «Про охорону праці» тощо. Названі джерела адміністративного права мають вищу юридичну силу, а норми Конституції України мають ще й пряму дію.

Певна частина адміністративно-правових норм може бути закріплена у постановах Верховної Ради України. Джерелами адміністративного права є також ряд підзаконних нормативних актів Президента України та Кабінету Міністрів України.

Джерелами адміністративного права можуть бути і нормативні акти керівників підприємств, установ і організацій, акти територіальних громад, представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування та органів місцевої самоорганізації населення, якщо вони містять адміністративно-правові норми.

Підзаконні нормативно-правові акти, що деталізують окремі норми чи інститути законів, розглядаються деякими авторами як правові акти державного управління. Акти управління характеризуються за двома особливостями — як правові і як управлінські джерела. Вони мають між собою діалектичний зв'язок. Їх визначають з трьох найпоширеніших позицій: а) як форми управлінської діяльності держави; б) як документи, що походять від компетентних органів; в) як владні дії державних виконавчо-розпорядчих органів.

Одним із кодифікованих джерел адміністративного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), який було прийнято 7 грудня 1984 р. (почав діяти з 1 червня 1985 р.). Його норми, що регулюють і охороняють матеріальні і процесуальні суспільні відносини у сфері адміністративних правопорушень і адміністративної відповідальності. У загальних положеннях закріплюються завдання та система законодавства про адміністративні правопорушення, компетенція і повноваження державних органів і органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань про адмінправопорушення, запобігання їм, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню, чинність законодавства та забезпечення режиму законності при провадженні у справах про адмінправопорушення.

Матеріальне право про адміністративні правопорушення і адміністративну відповідальність складається із загальної та особливої частин. У загальній частині закріплюються поняття адміністративного

правопорушення, окремі елементи об'єктивних і суб'єктивних ознак складу адміністративного проступку, поняття і види адміністративних стягнень і загальні правила їх накладання.

В особливій частині закріплюються види адміністративних проступків у різних галузях.

У процесуальному праві закріплюється система органів, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, справи, що підвідомчі їм, а також їхня компетенція щодо розгляду цих справ. Розділ III КУпАП встановлює перелік органів, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, порядок їх утворення, права, обов'язки та компетенція цих органів, а також підвідомчість справ. У розділі IV регламентуються умови і порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення, розгляд адміністративних справ, винесення постанов про накладення адміністративних стягнень, їх оскарження і опротестування. Розділ V встановлює порядок виконання постанов про накладення адміністративних стягнень.

Отже, чинний КУпАП врегульовує матеріально-правові та процесуальні адміністративні деліктні правовідносини. Іншу частину адміністративних процесуальних відносин регулює Кодекс адміністративного судочинства України.

Адміністративні правовідносини – це частина суспільних відносин, які регулюються нормами адміністративного права шляхом впливу на поведінку суб'єктів у сфері державного управління, що веде до виникнення між такими суб'єктами правових зв'язків державно-владного характеру.

Основні ознаки адміністративних правовідносин:

- а) виникають на основі адміністративно-правових норм;
- б) характеризуються наявністю сторін, що іменуються суб'єктами адміністративного права;
- в) за змістом включають в себе адміністративні права владного характеру і юридичні обов'язки;
- г) є видом суспільних відносин державних органів, фізичних або юридичних осіб, організацій і спільностей;
- г) здійснення суб'єктивних прав або додержання юридичних обов'язків у правовідносинах контролюється і забезпечується державою.

Групувати адміністративні правовідносини можна за різними підставами:

- залежно від кількості суб'єктів – прості та складні;
- залежно від дії у часі – довготривалі та короткотривалі;
- за змістом поведінки зобов'язаної сторони – пасивні та активні дії чи бездіяльність;

- залежно від функціонального призначення – регулятивні й охоронні;
- за галузевою приналежністю – матеріальні та процесуальні;
- за сферами управління окремими галузями – соціально-культурною, адміністративно-політичною, економічною тощо.

Адміністративні правовідносини включають: суб'єкти, об'єкти, зміст правовідносин. Підставами виникнення, зміни чи припинення адміністративних правовідносин є юридичні факти.

Суб'єктами адміністративних правовідносин називають державні органи, фізичних та юридичних осіб, які наділяються адміністративно-правовими нормами певним обсягом повноважень у сфері державного управління (державної виконавчої влади). Необхідно розрізнити суб'єкт адміністративного права і суб'єкт адміністративних правовідносин. Названі поняття близькі, але не тотожні. Суб'єкт адміністративного права може існувати абстрактно, але ніколи не вступатиме у правовідносини. А от суб'єкти адміністративних правовідносин завжди конкретні. Для того щоб суб'єкт адміністративного права став суб'єктом адміністративних правовідносин, необхідні такі три умови:

а) наявність адміністративно-правової норми, що передбачає адміністративні права і обов'язки;

б) наявність адміністративної правосуб'єктності (праводієздатності);

в) наявність адміністративного юридичного факту

Адміністративно-правові норми містяться в джерелах адміністративного права.

Суб'єкти адміністративних правовідносин повинні володіти *правосуб'єктністю*, тобто здатністю бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені і нести юридичну відповідальність за свої дії.

Суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути:

- а) Президент України;
- б) державні органи виконавчої влади;
- в) державні службовці;
- г) громадяни України, іноземці й особи без громадянства;
- г) система місцевого самоврядування;
- д) об'єднання громадян тощо.

Об'єктом адміністративних правовідносин є сама управлінська діяльність у сфері державного управління.

Зміст адміністративних правовідносин характеризується синтезом фактичного та юридичного. *Юридичний зміст* – це адміністративні суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, тобто можливості імперативних дій уповноважених суб'єктів і необхідність відповідних дій зобов'язаних суб'єктів. *Фактичний зміст* – це сама поведінка суб'єктів адміністративних правовідносин, їх діяль-

ність, в якій реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін.

Зміст *адміністративного суб'єктивного права* включає такі можливості:

- а) діяти відповідно до своїх повноважень;
- б) вимагати певних дій від зобов'язаної сторони;
- в) впливати на об'єкт управління;
- г) використовувати форми й методи контролю, заохочення та примусу.

Адміністративні юридичні обов'язки – це закріплена нормами адміністративного права міра необхідної, найбільш розумної і доцільної поведінки суб'єкта, спрямована на задоволення інтересів носія адміністративного суб'єктивного права і забезпечена можливістю державного примусу.

Зміст юридичних обов'язків полягає в необхідності:

- а) здійснення певних дій;
- б) утримання від здійснення дій, що суперечать інтересам інших осіб;
- в) вимагати здійснення або нездійснення тих чи інших дій від інших осіб;
- г) нести юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання передбачених нормою адміністративного права необхідних варіантів поведінки.

Адміністративні юридичні факти – це конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою адміністративно-правової норми, що породжують виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Залежно від підстав розглядають різні види юридичних фактів:

- за юридичними наслідками – правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі;
- залежно від форми їх прояву – позитивні та негативні;
- за характером дії розрізняють юридичні факти одноразової та безперервної дії;
- за характером дій – активні та пасивні;
- за галузевою ознакою – матеріальні та процесуальні;
- за розподілом прав і обов'язків – односторонні та багатосторонні;
- за функціями у механізмі правового регулювання – регулятивні та охоронні;
- залежно від кількості суб'єктів – прості та складні;
- за наявністю волі – юридичні дії (життєві обставини, що характеризують вольову поведінку адміністративних суб'єктів, їх зовнішнє вираження волі та свідомості) та юридичні події (життєві обставини, що виникають, розвиваються і припиняються незалежно від волі суб'єктів адміністративних правовідносин).

Юридичні дії, у свою чергу, поділяють на правомірні та неправомірні. Правомірні юридичні дії (вчинки та результати діяльності) завжди відповідають нормам адміністративного права (наприклад, подання скарги, звернення організації за реєстрацією, подання проекту документа на експертизу тощо).

Неправомірні юридичні дії – правові аномалії, зловживання правом (що не є правопорушенням) та адміністративні правопорушення.

До юридичних подій відносять народження чи смерть людини, стихійні лиха, хворобу тощо.

Отже, юридичні факти як життєві обставини, що передбачаються нормами адміністративного права, мають велике теоретичне і практичне значення для адміністративних правовідносин.

Таким чином, адміністративні правовідносини мають яскраво виражений імперативний характер. У той самий час існують і окремі горизонтальні відносини, в тому числі й адміністративно-договірного характеру, які в адміністративному праві мають чітко виражений допоміжний і тимчасовий характер.

Адміністративне право і державне управління.

Адміністративне право – це управлінське право. Отже, управління тісно пов'язане з адміністративним правом.

Термін «управління» має багато значень. У загальному розумінні це будь-який цілеспрямований, організуючий вплив на різноманітні процеси, що здійснюються в природі, техніці, суспільстві тощо. Термін «управління» в перекладі на англійську мову – administration, тобто адміністрування, керування, управління, що яскраво вказує на зв'язок адміністративного права з управлінням. Але управління – набагато ширше поняття, ніж адміністративне право. Основними ознаками управління є управлінська система, суб'єкт і об'єкт управління, керуючий вплив суб'єкта на об'єкт і зворотний зв'язок. *Управлінська система* – це єдність управлінських елементів, що взаємодіють як єдине ціле, породжуючи нові якості, не притаманні окремим її компонентам. *Суб'єктом управління* називають сторону управлінського процесу, що являє собою джерело керуючого впливу. *Об'єкт управління* – сторона управлінського процесу, що функціонує під керуючим впливом суб'єкта, набуває певних нових якостей та змінюється. *Керуючий вплив* визначають як комплекс заходів, прийомів, форм, методів і організуючих команд, спрямованих на об'єкт управління, за допомогою яких реально змінюється об'єкт управління. *Зворотний зв'язок* можна охарактеризувати як певну інформацію для суб'єкта управління стосовно змін, що відбулися в об'єкті управління завдяки керуючому впливу.

У вузькому значенні державне управління розглядається як діяльність тільки виконавчо-розпорядчих органів держави: Кабінету Мініс-

трів, міністерств, державних комітетів (служб), інших органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, місцевих держадміністрацій.

Державному управлінню властиві такі риси:

- а) діяльність з реалізації завдань і функцій держави;
- б) воно здійснюється спеціально створеними для цього державними органами й посадовими особами;
- в) останні діють за дорученням держави, від її імені і мають державно-владні повноваження;
- г) форми та методи роботи управлінських органів регламентуються правом.

Таким чином, державне управління – це підзаконна виконавча й розпорядна діяльність органів державної виконавчої влади, спрямована на практичне виконання законів у процесі повсякденного й безпосереднього керівництва господарським, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом. Звідси, державне управління (у вузькому розумінні) співвідноситься з виконавчо-розпорядчою владою та її органами через призму загального й особливого, в якому виявляються загальні риси правотворчої і правореалізаційної діяльності держави та виконавчо-розпорядчої діяльності однієї з гілок єдиної державної влади.

Організація і діяльність державних органів здійснюється державними службовцями, а це передбачає необхідність з'ясування питань про розуміння державної служби. В Україні склалася і зміцнюється єдина державна служба. Її єдність характеризується єдиними організаційними, правовими, кадровими та інформаційними засадами. Отже, державну службу необхідно розглядати як систему організаційно-правових, кадрових та інформаційних суспільних зв'язків і відносин, а не як суму службовців і державних установ. В основі такої системи лежить потреба визначити загальні засади, мету та функції державної служби, а також правове становище державного службовця. Загальні положення діяльності й статус державного службовця передбачені Законом України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. Нова редакція цього закону набуває чинності 1 січня 2015 року.

Державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті для практичного виконання завдань і функцій держави, заробітну плату вони одержують за рахунок державних коштів.

Ці особи є державними службовцями, мають відповідні службові повноваження та обіймають певні посади. *Посада* – це визначена структурою і штатним розкладом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. Посадовими особами, відповідно до цього Закону вважаються керівники і заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на

яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій.

До основних *принципів державної служби* закон відносить:

- а) служіння народу України;
- б) демократизм і законність;
- в) гуманізм і соціальна справедливість;
- г) пріоритет прав людини і громадянина;
- г) професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі;
- д) персональну відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліни;
- е) дотримання прав і законних інтересів органів місцевого й регіонального самоврядування;
- е) дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян.

Мета державної служби включає два основні напрями

- а) формування суспільно-політичних і державно-правових умов її зв'язку з життям народу на тлі її соціальної природи;
- б) створення об'єктивної системи виявлення та добору людей для служби в державному апараті;

Функції державної служби – це напрями її діяльності, що відображають її роль і призначення в суспільстві. До них належать:

- а) забезпечення ефективного функціонування всіх гілок державної влади;
- б) забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів та обов'язків людини й громадянина.

Призначення державної служби полягає в тому, що через неї повинна реалізуватися демократична сутність держави, підтримуватися вільна життєдіяльність суспільства та забезпечуватися лідерство державного апарату в суспільному розвитку. Іншими словами, вона є головним засобом реалізації функцій соціальної держави. Державна служба повинна стати повсякденним каналом зв'язку держави з народом.

Основні завдання державної служби.

- а) охорона інтересів суспільства, прав і свобод людини й громадянина;
- б) досягнення і зміцнення цілісності держави;
- в) забезпечення ефективної діяльності державних органів,
- г) демократизація шляхів формування та діяльності державного апарату тощо.

Державний службовець повинен:

- а) сумлінно виконувати свої службові обов'язки,
- б) шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, дотримуватися високої культури спілкування;

- в) не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію державного службовця.

Правовий статус Президента України, Голови Верховної Ради України та його заступників, голів постійних комісій Верховної Ради України та їх заступників, народних депутатів України, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, Голови та членів Конституційного Суду України, Голови та суддів Верховного Суду України, Генерального прокурора України інших посадових осіб регулюється Конституцією та спеціальними законами України.

Регулювання правового становища державних службовців, що працюють в апараті органів прокуратури, судів, дипломатичної служби, митного контролю, служби безпеки, внутрішніх справ та інших, здійснюється відповідно до цього Закону України «Про державну службу», якщо інше не передбачено законами України.

Конкретні обов'язки та права державних службовців визначаються на основі типових кваліфікаційних характеристик і відображаються у посадових положеннях та інструкціях, що затверджуються керівниками відповідних державних органів у межах закону та їх компетенції.

Не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які:

- а) визнані у встановленому порядку недієздатними;
- б) мають судимість, що є несумісною із зайняттям посади,
- в) у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, які є їх близькими родичами чи свояками;
- г) в інших випадках, встановлених законами України.

Дисциплінарні стягнення застосовуються до державного службовця за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також за вчинок, який ганьбить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює. До службовців, крім дисциплінарних стягнень, передбачених чинним законодавством про працю України, можуть застосовуватися ще такі заходи дисциплінарного впливу, як:

- попередження про неповну службу відповідність,
- затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу чи у призначенні на вищу посаду.

У системі центральних органів державної виконавчої влади було утворене Головне управління державної служби, яке 18 липня 2011 року Указом Президента України реорганізоване у Національне агентство України з питань державної служби України (Нацдержслужба). Агентство забезпечує проведення єдиної державної політики у сфері державної служби та функціональне управління державною службою

й у своїй діяльності керується статтями Конституції України, законами, іншими нормативно-правовими актами, поміж яких є:

1. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р.;
2. Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р.;
3. Положення про Національне агентство України з питань державної служби;
4. Питання управління державною службою в Україні: Указ Президента України від 18 липня 2011 р.;
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. «Про утворення управлінь державної служби Головного управління державної служби в Автономній Республіці Крим, областях, мм. Києві та Севастополі».

Розглядаючи *співвідношення виконавчої влади й державного управління*, слід виходити з того, що категорія «виконавча влада» є політико-правовою, а категорія «державне управління» – організаційно-правовою. Єдине, що їх об'єднує, це виконавча спрямованість.

Державне управління за своїм призначенням становить собою вид державної діяльності, в межах якої реалізується державна влада. Це повністю відповідає системі поділу влади, оскільки кожна гілка єдиної державної влади реалізує повноваження через діяльність відповідних суб'єктів. Виконавчу владу та державне управління здійснюють виконавчі органи. Однак до органів управління належить також адміністрація державного підприємства чи установи, яка не є виконавчим органом, бо інакше її слід було б включити до числа суб'єктів виконавчої влади тощо. Разом з тим, поняття «суб'єкт виконавчої влади» й «орган виконавчої влади» є тотожними.

Відомо, що жодна держава ще не відмовилася й не відмовиться від державного управління як із політичних, економічних, так і з соціальних причин. Державно-управлінська діяльність завжди була і буде необхідною, але її форми й методи диктують умови суспільного життя. Сьогодні відбуваються процеси, що свідчать про зменшення прямого управлінського впливу на деякі сторони суспільного життя, але в такій сфері, як адміністративно-політична діяльність, загальний обсяг «прямого управлінського впливу» не зменшується.

Таким чином, створюється система виконавчої влади, яку складають державні органи – суб'єкти виконавчої влади, та організаційний механізм здійснення виконавчої влади як державного управління. При цьому державне управління слід розглядати ширше, ніж систему виконавчої влади, оскільки його здійснюють не тільки органи, що входять до системи виконавчої влади, а й інші, які не є органами виконавчої влади (адміністрація державних підприємств і установ, керівники підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління міністерств, органи міністерств і відомств на місцях тощо).

Тісні взаємозв'язки виконавчої влади та державного управління як різновиду соціального управління поєднує в одне ціле й таке явище, як адміністративне право, оскільки його формування як самостійної галузі права традиційно пов'язують із державним управлінням. Адміністративне право виступає необхідним і важливим інструментом управління соціальними процесами в суспільстві.

Отже, виконавчу владу представлено в механізмі поділу влади органами виконавчої влади. Держуправління здійснюється в межах цієї системи та іншими державними органами, не названими в Конституції України виконавчими, й виявляється у діяльності різних ланок держапарату, які за своєю сутністю є органами державного управління. Основне його призначення – виконавча й розпорядча діяльність у межах, передбачених адміністративним правом, приписами (нормами), що складають адміністративне законодавство.

Адміністративне законодавство становить основу адміністративного права і є складовою частиною (елементом) всього законодавства України. Під адміністративним законодавством розуміють систему правових актів, у яких знаходять свій зовнішній прояв адміністративно-правові норми. Воно охоплює не всі нормативно-правові акти, а лише ті, що відносяться до управлінської діяльності (виконавчої та розпорядчої)

Адміністративне деліктне право включає в себе розуміння адміністративного правопорушення та його складу і адміністративної відповідальності.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається бездіяльність або протиправна, винна (умисна або необережна) дія, яка посягає на державний або громадський порядок, суспільну власність, права і свободи людини і громадянина, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Ознаками адміністративного правопорушення (проступку) є:

- а) суспільна небезпечність діяння;
- б) протиправність;
- в) винність;
- г) застосування адміністративного стягнення;
- г) адміністративна відповідальність.

Адміністративне правопорушення (проступок) має свою юридичну модель (склад). **Склад адміністративного правопорушення** — це передбачена нормами адміністративного права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких те чи інше діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення. Він включає в себе:

1. Об'єкт;
2. Об'єктивну сторону;

3. Суб'єкт;
4. Суб'єктивну сторону.

Об'єкт адміністративного правопорушення – це сукупність суспільних відносин, які охороняються адміністративним правом і регулюються нормами трудового, цивільного, земельного та фінансового права і за порушення яких накладаються адміністративні стягнення. Об'єктом адміністративного правопорушення можуть бути певні соціальні блага (здоров'я, честь і гідність людини тощо).

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення – це сукупність таких зовнішніх ознак, як діяння (дія чи бездіяльність), протиправні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, що закріплюються нормами права про адміністративні правопорушення, місце, час, обстановка, обставини, способи та засоби вчинення адміністративного правопорушення.

Суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути громадяни чи посадові особи, іноземці та особи без громадянства. Адміністративній відповідальності підлягають осудні особи, що досягли 16-річного віку. Якщо особа віком від 16 до 18 років вчинила адміністративне правопорушення, вона притягується до адміністративної відповідальності на загальних підставах із специфікою, передбаченою Законом України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх». Посадові особи підлягають відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недотриманням встановлених правил у сфері охорони порядку управління, державного та громадського порядку, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків. Це означає, що посадові особи несуть відповідальність не тільки за порушення певних правил своїми діями, а й за незабезпечення їх виконання іншими особами, насамперед підлеглими.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення включає в себе вину, мотив і мету поведінки правопорушника.

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу адміністративного правопорушення передбачені у відповідних статтях Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Адміністративні правопорушення можуть бути класифіковані за різними видами. Існують такі критерії для класифікації:

- а) залежно від ступеня суспільної небезпеки виділяють основні та кваліфікаційні склади правопорушень;
- б) залежно від суб'єкта проступку розрізняють особисті (приватні) та службові (посадові) правопорушення;
- в) залежно від характеру шкоди адміністративні правопорушення поділяють на матеріальні та формальні;
- г) за структурою складу бувають однозначні й альтернативні правопорушення;

г) за особливостями конструкції розрізняють описові та бланкетні склади адміністративних правопорушень.

Адміністративну відповідальність слід розглядати у позитивному (перспективному) та ретроспективному (негативному) видах. У перспективному розумінні адміністративна відповідальність характеризується як відповідальне ставлення суб'єкта адміністративного права до своїх обов'язків і додержання заборон. У ретроспективному значенні – це специфічні правовідносини між державою (її органами й посадовими особами) та суб'єктом адміністративного правопорушення щодо реагування на вчинене правопорушення і на суб'єкта, що його вчинив, а також покладання на правопорушника виду й міри адміністративного стягнення.

Виділяють основні та похідні *ознаки адміністративної відповідальності*. До *основних ознак* відносять те, що адміністративна відповідальність:

- а) є засобом охорони встановленого правопорядку;
- б) нормативно визначена й полягає в застосуванні санкцій адміністративно-правових норм;
- в) супроводжується осудом з боку держави правопорушника та правопорушення;
- г) пов'язана із застосуванням примусу та негативних для правопорушника наслідків;
- г) реалізується у визначених законодавством процесуальних формах.

До *похідних ознак* відносять те, що:

- а) підставою адміністративної відповідальності є не тільки проступки, передбачені нормами адміністративного права, а й порушення, передбачені нормами інших галузей права (наприклад, житлового, трудового, земельного тощо);
- б) адміністративна відповідальність полягає у застосуванні до винних адміністративних стягнень;
- в) право притягати до адміністративної відповідальності належить державним органам та їх посадовим особам;
- г) існує особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності тощо.

Адміністративна відповідальність настає з досягненням 16-річного віку (ст. 12 КУпАП). Вчинення адміністративного проступку неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує адміністративну відповідальність. За вчинення адміністративних проступків у віці від 16 до 18 років до неповнолітніх можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- застереження;
- догана або сувора догана;

- передача неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному чи трудовому колективу за згодою колективу, а також окремим громадянам на їх прохання (ст. 24¹ КУпАП).

Адміністративне стягнення — це захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень закріплені в ст. 24 КУпАП:

1. Попередження — письмове або в іншій формі офіційне застереження уповноваженою посадовою особою громадянина про неприпустимість вчинення ним адміністративних правопорушень.
2. Штраф — майнове стягнення, або вилучення у порушника певної грошової суми на користь держави.
3. Оплатне вилучення предмета, який був засобом вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, виявляється в його примусовому вилученні з наступною реалізацією та передачею одержаної суми власнику за вирахуванням витрат на реалізацію вилученого предмета.
4. Конфіскація предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, виявляється в примусовому невідшкодованому вилученні цього предмета у власність держави. Конфіскованим може бути тільки предмет – приватна власність порушника, якщо інше не передбачено законодавчими актами.
5. Позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві, на строк до трьох років за грубе чи систематичне порушення порядку користування цим правом (стосується тільки права керувати транспортними засобами та права полювання).
6. Виправні роботи призначаються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, з утриманням до 20% її заробітку у власність держави. Виправні роботи призначаються районним (міським) народним судом (народним суддею).
7. Адміністративний арешт встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. Адміністративний арешт призначається районним (міським) судом (суддею).

Таким чином, адміністративні стягнення як вид і міра адміністративного впливу держави на осіб, що вчинили правопорушення, закріплюються гл. 3 КУпАП, поділяються на основні й додаткові і мають на меті виховання особи, що вчинила правопорушення, інших осіб для запобігання правопорушенням у майбутньому.

Загальна характеристика Особливої частини адміністративного права України.

Адміністративно-правова організація управління (державне управління) полягає у виконавчій і розпорядчій діяльності системи суб'єктів, покликаних здійснювати на основі законів та інших правових актів прогнозування й координацію діяльності різних ланок цієї системи, облік і контроль за розпорядженням матеріальними та фінансовими ресурсами, кадрову роботу, застосування моральних і матеріальних стимулів, заходів дисциплінарного й адміністративного впливу.

Основними формами виконавчої та розпорядчої діяльності є:

- а) проведення матеріалотехнічних і організаційних дій, що впливають із призначення того чи іншого органу;
- б) укладання адміністративних і цивільно-правових угод стосовно управлінських чи майнових інтересів конкретного органу;
- в) видання в межах компетенції актів управління;
- г) здійснення заходів заохочення;
- г) застосування на основі закону примусових заходів у адміністративному порядку.

Виділяють наступні галузі і сфери, які регулюються адміністративно-правовими нормами:

1. Управління економікою.
2. Управління соціально-культурним будівництвом.
3. Управління адміністративно-політичною діяльністю.

Особлива частина адміністративного права розглядає організаційно правові засади управління названими галузями і сферами, систему органів управління в цій сфері та їх компетенцію, державний контроль у відповідних галузях, адміністративну відповідальність за галузеві правопорушення.

В особливій частині КУпАП закріплюються види адміністративних проступків у різних галузях, а саме:

- а) охорони праці та здоров'я населення (глава 5);
- б) ті, що посягають на власність (глава 6);
- в) охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури (глава 7);
- г) в промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії; у сільському господарстві (глава 8);
- г) при порушенні ветеринарно-санітарних правил (глава 9);
- д) у сільському господарстві (глава 9);
- є) на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку (глава 10);
- є) житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою (глава 11);
- ж) торгівлі, фінансів і кустарно-ремісничих промислів (глава 12);
- з) стандартизації, якості продукції та метрології (глава 13);
- и) ті, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку (глава 14);
- і) адміністративні корупційні правопорушення (глава 13-А);

- й) ті, що посягають на встановлений порядок управління (глава 15);
- к) ті, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (глава 15-А).

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття, предмет і джерела адміністративного права України.
2. Адміністративні правовідносини.
3. Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення.
4. Адміністративна відповідальність: поняття, підстави та порядок притягнення.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Поняття державного управління та співвідношення його з виконавчою владою
2. Поняття державної служби.
3. Основи адміністративного процесу.
4. Провадження у справах про адміністративні правопорушення.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що є предметом адміністративного права?
2. Яким методом регулюються адміністративно-правові відносини?
3. Хто є суб'єктами адміністративно-правових відносин?
4. Що називають державною службою?
5. Що таке адміністративне правопорушення?
6. Хто є суб'єктами адміністративної відповідальності?
7. У чому полягає адміністративна відповідальність?
8. Які Ви знаєте види адміністративних стягнень?
9. Які органи (посадові особи) розглядають справи про адміністративні правопорушення?
10. Які існують обставини, що виключають адміністративну відповідальність?

Тести

1. Нормами адміністративного права регулюються відносини:
  - а) пов'язані зі злочином і покаранням;
  - б) у сфері державного управління;
  - в) між державою і платниками податків;
  - г) між орендодавцем і орендарем.
2. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачені такі види адміністративних стягнень:
  - а) догана;
  - б) неустойка;
  - в) виправні роботи;
  - г) звільнення.

3. справи про адміністративні правопорушення мають право розглядати:
  - а) комісії з трудових спорів;
  - б) виконкоми селищних і сільських рад;
  - в) господарські суди;
  - г) Конституційний Суд України.
4. Адміністративний арешт не застосовується до:
  - а) осіб віком до 19 років;
  - б) пенсіонерів;
  - в) вагітних жінок;
  - г) інвалідів III групи.
5. Вік особи, яка підлягає адміністративній відповідальності:
  - а) 14 років;
  - б) 15 років;
  - в) 16 років;
  - г) 18 років.
6. Термін, на який призначається адміністративний арешт, становить:
  - а) 5 днів;
  - б) 10 днів;
  - в) 15 днів;
  - г) 20 днів.
7. Вид стягнення, який застосовується до неповнолітніх:
  - а) штраф;
  - б) виправні роботи;
  - в) адміністративний арешт;
  - г) публічне вибачення.
8. Адміністративне стягнення накладається з дня вчинення проступку не пізніше як через:
  - а) 1 місяць;
  - б) 2 місяці;
  - в) 3 місяці;
  - г) 6 місяців.
9. Вкажіть ознаку, яка характеризує адміністративний проступок:
  - а) протиправність дії або бездіяльності;
  - б) усвідомлена мета;
  - в) наявність зв'язку між діянням і наслідками;
  - г) наявність шкідливих збитків діяння.
10. Адміністративне стягнення, яке може виступати як додаткове:
  - а) громадські роботи;
  - б) позбавлення спеціального права;
  - в) догана;
  - г) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям або предметом вчинення проступку.

Завдання

Достатній рівень:

1. *Зазначте, посилаючись на чинне законодавство, за яке з названих правопорушень настає адміністративна відповідальність:*

- а) запізнення на роботу;
- б) самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків;
- в) вигул бультер'єра без намордника у невстановленому місці;
- г) поява на робочому місці в стані сп'яніння;
- д) порушення правил користування бібліотечним фондом;
- е) безквитковий проїзд у транспорті;
- є) неправильне паркування автомобіля;
- ж) перехід пішоходом дороги у невстановленому місці;
- з) самовільне зайняття земельної ділянки;
- і) порушення правил пожежної безпеки.

2. *Складіть протокол про адміністративне правопорушення за участю неповнолітніх осіб (наприклад, дрібне хуліганство).*

3. *Розв'яжіть задачу: $AxB + B-G = G-D$, де:*

A – максимальний термін адміністративного арешту; B – максимальний термін застосування такого адміністративного стягнення, як позбавлення спеціального права; B – кількість адміністративних стягнень; Г – кількість адміністративних стягнень, які призначаються виключно за рішенням суду; Г – максимальна вартість суми крадіжки, яка визнається дрібною; Д – загальний термін розгляду і вирішення звернень громадян.

4. *Посилаючись на законодавство, вкажіть, які з перерахованих органів наділені правом легалізації об'єднань громадян:*

- Міністерство юстиції.
- Міністерство внутрішніх справ.
- Міністерство праці.
- Міністерство в справах молоді і спорту.
- Обласна державна адміністрація.
- Районний суд.
- Виконавчий комітет міської Ради народних депутатів.
- Районна Рада народних депутатів.
- Прокуратура.
- Управління юстиції м. Севастополя.

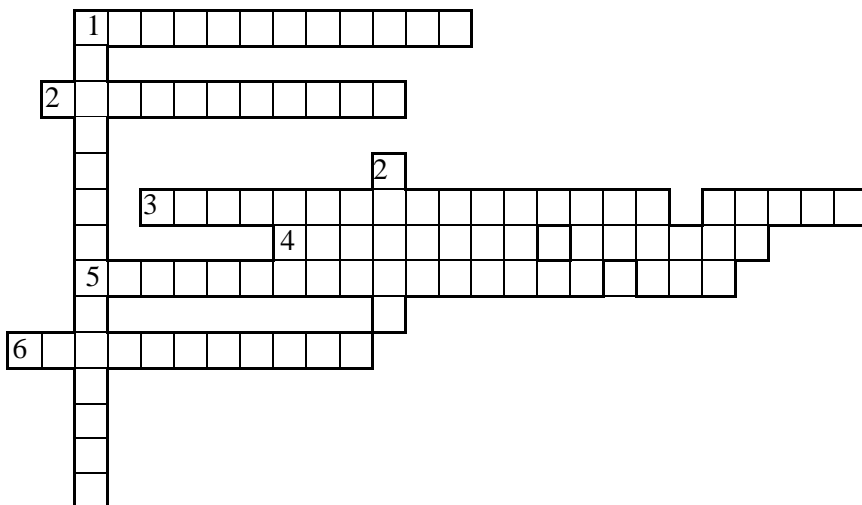
5. *Поясніть, чому і які види адміністративних стягнень можуть застосовувати лише суди?*

6. *Розв'яжіть кросворд:*

Питання по-горизонталі:

1. Адміністративне стягнення, яке носить характер морального осуду правопорушника.
2. Сукупність предметів відання, прав і обов'язків, якими наділений той чи інший державний орган або посадова особа.
3. Вид адміністративного стягнення.

4. Вид адміністративного стягнення.
  5. Рішення органу державного управління з конкретного питання.
  6. Примусова безоплатна передача майна у власність держави.
- Питання по-вертикалі:
1. Ознака адміністративного правопорушення.
  2. Вид адміністративного стягнення.

7. Перед Вами 12 тверджень. Визначте, чи є серед них помилкові? Відповідь обґрунтуйте:

- Усі особи, які претендують на зайняття посади державного службовця, повинні подати відомості про нерухоме та цінне рухоме майно, вклади в банках і цінні папери.
- До державних службовців можуть застосовуватися тільки ті дисциплінарні стягнення, які передбачені Законом «Про державну службу».
- Державний службовець не має права працювати за сумісництвом.
- При прийнятті на державну службу може встановлюватися стажування терміном до 2 місяців.
- Граничний вік перебування на держслужбі однаковий для всіх осіб.
- Існує 8 основних категорій державних службовців і встановлюється 10 рангів держслужбовців. Ранги присвоюються незалежно від категорії.
- Усі ранги державним службовцям присвоюються КМУ.
- Державна служба припиняється тільки на підставах, передбачених Кодексом законів про працю України.
- Рішення про прийняття відставки державного службовця або відмову в ній приймається у 10-денний термін.

- У разі відставки державного службовця йому призначається пенсія з дня прийняття відставки.
  - Скорочення бюджетних асигнувань може бути підставою для зменшення посадових окладів держслужбовців, але не більше 10 %.
  - Тривалість відсторонення від виконання повноважень за посадою не повинна перевищувати 1 місяця.
8. За скоєння адмінпроступку о 22²⁰ до громадянина С. було застосовано адміністративне затримання. Які документи повинні бути складені при цьому? До якого часу громадянина С. повинні відпустити?
9. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Адміністративне право»:

											П										
											Р										
											А										
											В										
											О										
											З										
											Н										
											А										
											В										
											С										
											Т										
											В										
											О										

10. Громадянин В., який раніше вчинив злочин - крадіжку державного майна, та громадянка В., що мала дитину у віці 7 місяців, займалися заготівлею з метою збуту радіоактивно забруднених понад допустимий рівень ковбасних та молочних виробів. Назвіть обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність за це правопорушення.
11. Визначте, в якому випадку слід застосувати адміністративне стягнення:
- а) Громадянин В. пошкодив у лісовому розсаднику кілька лісових культур.
  - б) Громадянин Р. здійснив незаконну порубку чагарників у заповіднику.
  - в) Громадянин Н. здійснив незаконну порубку дерев у лісі, що не заподіяло істотної шкоди.
  - г) Громадянин Г. порушив правила полювання.
  - д) Громадянин Ц. полював на птахів, занесених до Червоної книги України.
  - е) Громадянин Ш. полював на одному з об'єктів природно-заповідного фонду без заподіяння істотної шкоди.

12. Уважно проаналізуйте розділ 11 Закону України «Про міліцію» та розділи 2 і 4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, виберіть і класифікуйте по групах заходи адміністративного примусу, що передбачені цими нормативними актами. Відповідно до наведеної схеми виберіть заходи адміністративного попередження, заходи адміністративного припинення і адміністративні стягнення:

Штраф	Адміністративне стягнення	КУпАП, ст.ст.41 – 42

13. Розв'яжіть задачу: $A : B + B : \Gamma = (\Gamma + D) : E + \epsilon$, де:

A – максимальний загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні громадянина (громадян);

B – термін, протягом якого осо-ба повинна сплатити адміністративний штраф;

B – максимальний відсоток відрахувань із заробітної плати при призначенні виправних робіт у адміністративному праві;

Г – загальна кількість форм звернень громадян;

Г – мінімальний вік, з якого настає адміністративна відповідальність;

D – строк, протягом якого накладається стягнення за скоєне адміністративне правопорушення;

E – максимальний за-гальний термін адміністративного затримання;

ε – термін, на який призначаються виправні роботи.

II. Підготуйте список додаткової літератури до питання:

14. Суб'єкти адміністративного права.

15. Державне управління та напрямки його реформування в Україні.

16. Ознаки та особливості адміністративної відповідальності.

17. Принципи і структура адміністративного процесу.

18. Боротьба з адміністративними правопорушеннями.

19. Проблема кодифікації адміністративного права.

20. Правовий статус державних службовців.

21. Правові аспекти адміністративної реформи в Україні.

22. Провадження у справах про адміністративні правопорушення.

23. Адміністративні правовідносини.

III. Складіть план до питання:

24. Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

25. Джерела адміністративного права.

26. Система адміністративного права України.

27. Методи державного управління та їх класифікація.

28. Адміністративна правоздатність і дієздатність.

29. Особливості адміністративно-правового статусу посадових осіб.

30. Адміністративні стягнення.

Високий рівень:

1. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Голова Волинської обласної держадміністрації видав рішення про дострокове звільнення з посади голову держадміністрації Локачинського району за порушення останнім рішення Кабінету Міністрів України. Здійсніть юридичний аналіз ситуації.

2. Державною адміністрацією Жашківського району Черкаської області підготовлені і подані на затвердження районної Ради народних депутатів Правила торгівлі на ринку.

Чи правомірні дії державної адміністрації? Яким нормативним документом визначається компетенція державної адміністрації щодо затвердження правил, за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність?

3. Члени громадської організації, діяльність якої тимчасово була заборонена, звернулися до легалізаційного органу з клопотанням про повнення діяльності організації у повному обсязі, тому що причини, які були підставою для цієї заборони, усунені.

Якими повинні бути дії легалізуючого органу?

4. Державною адміністрацією Буринського району Сумської області відмовлено у реєстрації молодіжної громадської організації на тій підставі, що її статут передбачає членство в ній при досягненні тринадцятирічного віку.

Чи правомірне це рішення? Відповідь обґрунтуйте.

5. Громадська організація «Злагода» подала до податкової інспекції перекручені дані про свої витрати і прибутки. Виявивши ці факти, податкова інспекція прийняла рішення про накладення на громадську організацію стягнення згідно ст.30 Закону «Про об'єднання громадян» і попередила її керівників, що при повторному порушенні фінансової дисципліни заборонить діяльність організації на 6 місяців.

Здійсніть юридичний аналіз ситуації.

6. При оформленні на роботу гр. Приходька А.Г. працівник відділу кадрів заводу «Залив» вимагав від нього вказати в офіційних документах, чи є він членом якої-небудь політичної партії.

Чи правомірні вимоги працівника відділу кадрів?

7. Виконавчий комітет сільської Ради народних депутатів звернувся в районний суд з поданням відносно громадської організації «Гуманітарні контакти», яка функціонує на його території. У документі зазначались факти систематичного грубого порушення організацією Закону «Про об'єднання громадян» і містилось прохання розглянути питання про її примусовий розпуск на підставі цього закону.

Якою повинна бути реакція суду на подання виконавчого комітету?

8. Неповнолітні О. (16 років) та С. (17 років) під час перегляду фільму у кінотеатрі випили вино і під впливом алкоголю почали чеплятися до

громадян, що сиділи перед ними, вживаючи нецензурну лексику. Як слід кваліфікувати їхні дії? Які стягнення можуть бути застосовані до них?

9. Під час футбольного матчу, після несправедливого пенальті у ворота своєї команди, вболівальники влаштували бійку на стадіоні. Визначте ознаки та склад адміністративного правопорушення (проступку).

10. Під час концерту популярної рок-групи група фанатів (16-17 років) у відповідь на неодноразові зауваження поліцейських, вступила у бійку із працівниками правоохоронних органів.

Вкажіть ознаки адміністративного проступку, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність.

11. Працівники ДА1 зупинили водія, який був без шолома і керував мотоциклом у нетверезому стані. Визначте склад адміністративного проступку. Які стягнення можуть бути застосовані до водія?

12. Неповнолітній Юрко (17 років) пообіцяв своєму товаришу Антону (16 років) принести у міський парк відпочинку мисливську гвинтівку батька і постріляти з неї. Коли Юрко чекав Антона, його було затримано нарядом поліції.

Як кваліфікувати дії Юрка? Яке стягнення може бути застосоване до нього?

Чи буде притягнутий до відповідальності його батько?

13. Пізно ввечері у дворі багатопверхового будинку група підлітків (16-17 років) про щось дуже голосно сперечалася, розмахуючи один перед одним руками. У цей час повз них проходили працівники кримінальної поліції у справах неповнолітніх, які затримали всю групу підлітків, доставили їх у найближчий відділ міліції, де було складено протокол за скоєння адміністративного проступку – порушення громадського порядку. Оскільки неповнолітні вже притягувалися до адміністративної відповідальності, то на основі складеного протоколу начальник поліції прийняв рішення про адміністративний арешт хлопців на 20 діб та накладення на них штрафу. Проаналізуйте ситуацію. Чи правильно було прийнято рішення? Знайдіть помилки.

14. Громадянина Василя Орлова та його сина Вадима (13 р.) було затримано на надувному човні посередині озера рибінспектором, коли вони зі сітки витягували рибу. Вкажіть склад адміністративного правопорушення. Які адміністративні стягнення можуть бути застосовані?

15. Шістнадцятилітнього Петра було затримано охоронцем у супермаркеті під час спроби вкрасти дві пляшки пива. Хлопця доставили у відділ поліції, де його було допитано, а після цього накладено інспектором штраф у 50 гривень і відпущено додому. Які порушення працівниками поліції було допущено? Як кваліфікувати дії Петра?

16. Учні школи (14 років) святкували день народження товариша у нього вдома (батьки його перебували на дачі). О 23²⁰ діти вийшли на балкон і голосно почали співати. На зауваження сусідів ніяк не реагува-

ли. Тоді один із сусідів зателефонував до поліції і повідомив про ситуацію, що склалася.

Як її вирішити? Яку відповідь сусід отримає у поліції? Чи скоїли неповнолітні адміністративне правопорушення?

17. Неповнолітнього Макара К. (13 років) було затримано контролером у тролейбусі, коли хлопець пред'явив посвідчення громадянина, що постраждав внаслідок чорнобильської катастрофи, яке виявилось фальшивим (хлопець виготовив його сам за допомогою оргтехніки).

Як кваліфікувати дії Макара? Які правові наслідки правопорушення?

18. Водій транспортного підприємства Щ., здійснюючі міжміський рейс по маршруту Харків – Київ, вибився з графіку руху через незначний ремонт мікроавтобуса. Майже всі місця в мікроавтобусі були зайняті ще з Харкова, пасажери поспішали до столиці і дуже обурювалися з приводу запізнення. Водій Щ. зателефонував на автовокзал у Полтаву, повідомив про ситуацію і з'ясував, що за годину до прибуття ніхто білетів на його рейс не брав. Водій вирішив не заїжджати на полтавський автовокзал і зекономити час. Диспетчер автовокзалу особисто розмовляла з Щ., з'ясувала про відсутність продажу білетів на цей рейс, і тому вирішила нічого не повідомляти по гучномовцю. Директор автовокзалу, не почувши звичної об'яви, почав з'ясовувати ситуацію і викликав диспетчера до кабінету. Працівниця своєї провини не визнавала і в усьому звинуватила водія Щ. Жодних скарг від пасажирів на вокзалі у Полтаві та від пасажирів, яких водій своєчасно доставив у Київ, не надходило.

19. Громадянка Лисиця влаштувалася продавцем у продуктивний магазин, власником якого був її родич громадянин Вовк. Взимку продавчиня занедужала, попередивши родича і одержавши його згоду, закрила магазин і після обіду пішла додому. Наступного дня до власника завітали працівники податкової, зясувалося, що ввечері вони приходили перевіряти порядок здавання виторгу, але магазин був зачинений. Вовк намагався все виправдати несподіваною хворобою Лисиці та своєю недосвідченістю у торгівельному бізнесі. Інспектор податкової Ведмеденко був невблаганний та оштрафував власника магазину. Через півроку, вже влітку громадянка Лисиця, просидівши півдня майже без покупців, закрила магазин та пішла додому збирати речі, бо наступного дня в неї починалася відпустка і вона від'їздила до Криму. За три останні дні роботи вона вторгувала менше однієї десятої звичного виторгу, тому вирішила, що віддасть цю незначну суму родичу особисто. Але на ранок її зателефонував розлючений Вовк і повідомив про черговий конфлікт з інспектором податкової Ведмеденком.

20. Під час спільного рейду служби санветконтролю та громадської організації споживачів на місцевому ринку виявили цілу групу громадян, які біля центрального входу продавали гриби. Перевірка показала,

що у декількох громадян в кошиках були по 2-3 отруйні гриби, а перевірка двох відер грибів громадянки Брехуненко показала, що вони їстівні, але з підвищеним радіоактивним фоном. Коли гриби почали вилучати громадянка Брехуненко зчинила скандал, брутально ляла перевіряючих та ще й зламала дозиметр одного з них, не давала складати протокол, погрожувала зв'язками з керівництвом ринку. Обурені перевіряючі викликали поліцію.

21. Громадянка Д., яка працює старшим лаборантом на одній з кафедр місцевого університету, звернулася за консультацією до юриста. Ситуація наступна: батько студентки Н., яка захворіла, прийшов на кафедру за завданнями для доньки. Д. все йому пояснила, підготувала три методички та збірник завдань, але виявилось, що читацький квиток дочки батько забув вдома. Він дуже поспішав і попросив прийняти у заставу свій паспорт. Д. погодилась, але просила повернути матеріали якомога швидше. Паспорт вона поклала біля себе на столі. Батько з'явився тільки після обіду, поспішав ще більше, кинув матеріали на стіл і зачепив ними чашку з кавою, яка пролилася на його ж паспорт і суттєво пошкодила документ. Він почав кричати і ображати Д. Сказав, що напише заяву в міліцію і повідомить, що вона порушує закон і псує людям документи. Д. розгубилась, вона не зрозуміла про які порушення їй говорилося, вважала себе потерпілою від такого нахабства і звернулася за консультацією до юриста. Як розв'яжеться ця ситуація?

22. Громадянин Пупко вирішив бурхливо «по-дорослому» відзначити своє 15-річчя. Через два дні після святкування з родиною він запросив своїх приятелів, взяв гроші, які йому подарували родичі, і пішов з компанією у нічний клуб. Всі його приятелі були однолітками, але з ними пішов старший брат одного з хлопців, якому вже виповнилося 18 років. Повертаючись з клубу о другій ночі хлопці вирішили ще посидіти у дворі. По дорозі зайшли в цілодобовий магазин, і Пупко придбав дві пляшки горілки, пиво, цигарки. Компанія розмістилася у сусідньому дворі, почала розпивати алкогольні напої, голосно кричати та співати. Мешканці будинку негайно викликали поліцію, а одна з громадянок впізнала сина Пупків та подзвонила їм до дому. Батьки Пупка прибігли майже одночасно з приїздом поліції. Зчинився скандал, бо мати Пупка почала кричати, що її сина змусили викрасти гроші та навмисно впоїли. А Пупко-старший лявся з сусідами і всіляко їм погрожував за те, що викликали поліцію. Наряд поліції доправив у дільницю всіх учасників події: і родину Пупків, і компанію Пупка-молодшого.

23. Дільничний Хоробрий прийшов до громадянки Дрібної у зв'язку зі систематичними скаргами її сусідів по під'їзду: сморід з квартири, постійні гості-п'яниці. Він звинуватив її у виготовленні самогону, почав складати протокол про вилучення самогонного апарату. Дрібна дуже розлютилася, почала кричати, що це незаконно, бо вона виготовляє самогон виключно для власних потреб. В цей час в квартиру Дріб-

ної постукали, то був місцевий п'яниця і хуліган, неодноразово судимий за крадіжки громадянин Шкодний. Він не побачив правоохоронця й почав домовлятися з Дрібною про пляшку самогону в борг. Коли ж побачив Хороброго, то спробував втекти, але йому завадили сусіди.

II. Виконайте реферати на тему:

24. Органи влади та місцевого самоврядування як суб'єкти адміністративного права.
25. Суб'єкти та основні стадії адміністративного процесу.
26. Адміністративно-правовий статус Президента України.
27. Громадяни як суб'єкти адміністративного права.
28. Адміністративний нагляд у сфері економіки.
29. Співвідношення державного управління та виконавчої влади в політико-правовому аспекті.
30. Відшкодування матеріальних збитків, які заподіяні адміністративним правопорушенням.

Інформаційні джерела: 1, 9, 11, 67, 69, 81, 121, 123, 138-141, 148-150, 160, 162, 168-176, 183, 184, 224, 232, 253, 321.

Тема 5: КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: кримінальне право, злочин, склад злочину, злочинна самовпевненість, злочинна недбалість, стадії вчинення злочину, співучасть у злочині, злочинне угруповання, кримінальна відповідальність, осудність особи, примусове лікування, необхідна оборона, крайня необхідність, кримінальне покарання, амністія, помилування, судимість, примусові заходи виховного характеру, повторність злочинів, рецидив злочинів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Кримінальне право є однією з основних галузей права. Ним іменують усі закони, в яких містяться положення цієї галузі права. Під кримінальним правом розуміють також і науку, тобто теорію кримінального права, систему його вчень, зокрема, вчення про злочин, вчення про склад злочину, вчення про покарання, вчення про кримінальну відповідальність за конкретні злочини тощо.

Норми кримінального права – це правові приписи, у яких йдеться про засади й принципи кримінальної відповідальності, а також формулюються ознаки злочинів. Ці норми є загальнообов'язковими. Здебільшого вони виступають як норми-заборони, як пересторога від злочинних вчинків (злочинні дії або бездіяльність). За їх вчинення настає кримінальне покарання.

Кримінальні закони видаються тільки Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права. Тим самим це право відрізняється від

інших галузей права (наприклад, норми цивільного права можуть встановлюватися урядом, а норми адміністративного права – навіть й органами місцевого самоврядування).

Злочин і покарання – дві головні інституції кримінального права. Відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину і застосуванням за це певних покарань, становлять *предмет кримінального права* (перелік складів злочинів, їх відмежування один від одного тощо). Застосування покарання (його виду та розміру) до конкретної особи, яка вчинила злочин, є методом охорони відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням цього злочину

Отже, кримінальне право має загальнообов'язкову нормативність, формальну визначеність і державну забезпеченість, а також властиві йому предмет і метод правового регулювання.

Таким чином, *кримінальне право як галузь права* являє собою сукупність (систему) юридичних норм (а по суті – законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Основна функція кримінального права – *охоронна*. Воно охороняє відносини, що регулюються або виникають в інших галузях права. Так, норми цивільного права регулюють відносини, що складаються у сфері власності. У кримінальному праві встановлюються каральні санкції за злочини проти власності.

Кримінальному праву властива також *регулятивна функція*, яка полягає в тому, що спеціальні норми кримінального права дозволяють державним органам не притягати особу до відповідальності або до виконання покарання забороняючи їй вчинювати суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той самий час вимагають правомірної поведінки після вчинення злочину. Деякі громадяни виконують заборони кримінального закону, побоюючись відповідальності та покарання, але більшість громадян не вчиняють злочинів тому, що їх поведінка в цілому є позитивною й правомірною. Тим самим кримінальне право виконує *запобігальну функцію*, про що свідчить недопущення порушення кримінально-правових норм свідомими громадянами.

Кримінальне право виключає так зване об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за наслідки, що настали, без наявності вини. Якби тяжкі наслідки не потягло за собою діяння особи, кримінальна відповідальність виключається, поки не буде встановлено, що особа діяла винно (тобто умисно чи з необережності).

Кримінальному праву притаманний *принцип особистої відповідальності*. Суб'єктом злочину, тобто особою, яка може нести кримінальну відповідальність, є лише фізична особа, яка обов'язково є осудною й досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (ст. 18 КК). Особистий характер відповідальності полягає ще й у тому, що саме покарання має персональний, особистий характер і може

застосовуватися лише до конкретної особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину.

Важливим принципом кримінального права також є *принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання*. Він вимагає, щоб і кримінальна відповідальність, і призначення покарання були максимальна конкретизовані та індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин вчиненого злочину з урахуванням особи винного.

Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. був прийнятий новий **Кримінальний кодекс України** (далі – ККУ), що набрав чинності 1 вересня 2001 р. Цей закон покликаний сприяти розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, охороняючи проголошені Конституцією, іншими законами соціально-правові цінності. Концептуальними положенням КК є:

- а) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності та правового порядку від злочинних посягань;
- б) закріплення єдності законодавчого встановлення кримінальної відповідальності (такі норми зосереджуються лише в КК);
- в) встановлення юридичного складу злочину в діях особи, що фіксується в кримінально-правовій нормі;
- г) закріплення особистої і винної відповідальності;
- ґ) посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів та посилення боротьби з організованою злочинністю;
- д) урізноманітнення кримінально-правового впливу, що сприяє справедливості кари залежно від тяжкості вчиненого злочину й особи засудженого.
- є) істотне зниження санкцій порівняно з попереднім ККУ;
- є) можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при дієвому каятті, примиренні з потерпілим у справах про злочини невеликої тяжкості тощо), а також звільнення від покарання (наприклад, з певними випробуваннями, при умовно-достроковому звільненні);
- ж) відмова від покарання у вигляді смертної кари і заміна її довічним позбавленням волі;
- з) заохочення позитивної посткримінальної поведінки (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність групи і сприяв її розкриттю);
- и) пом'якшення відповідальності неповнолітніх порівняно з дорослими злочинцями.

КК України структуровано на *Загальну й Особливу частини*. Загальна частина передбачає *кримінально-правові норми* узагальненого характеру, в яких відображаються завдання КК, підстави кримінальної відповідальності, чинність закону в часі й просторі; поняття зло-

чину та його види; співучасть у злочині, повторність і рецидив злочинів тощо. Загальна частина складається з 15 розділів: «І. Загальні положення», «ІІ. Закон про кримінальну відповідальність», «ІІІ. Злочини, його види та стадії», «ІV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», «V. Вина та її форми», «VI. Співучасть у злочині», «VII. Повторність, сукупність і рецидив злочинів», «VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння», «IX. Звільнення від кримінальної відповідальності», «X. Покарання та його види», «XI. Призначення покарання», «XII. Звільнення від покарання та його відбування», «XIII. Судимість», «XIV. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування», «XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Особлива частина Кримінального кодексу – це система норм, що встановлюють, які саме конкретні суспільно небезпечні діяння (дія чи бездіяльність) є злочинами, та які види покарань і в яких межах можуть бути застосовані до осіб, які їх вчинили. В Особливій частині КК наводиться вичерпний перелік злочинів, які заборонені кримінальним законом під загрозою покарання. Іншими словами, тільки діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК, може вважатися злочином. Найважливіший принцип будь-якого цивілізованого права, зокрема кримінального права України: немає злочину без вказівки щодо цього в законі (*nullum crimen sine lege*) – повністю втілюється в Особливій частині КК. Норми Особливої частини розміщені у 20 розділах Кодексу за певною системою та у певній послідовності, що має такий вигляд:

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Злочини проти власності.

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності.

Розділ VIII. Злочини проти довкілля.

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки.

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності.

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності.

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя, виходячи з їх безпосередніх об'єктів, можуть бути об'єднані у такій системі:

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Всі норми Особливої частини КК за своїм змістом можна поділити на три групи. Переважну більшість становлять *заборонні норми* (норми-заборони), що забороняють певні вчинки людей (злочинна дія або злочинна бездіяльність) під загрозою застосування особливого виду державного примусу – кримінального покарання. Заборонні норми за своєю структурою поділяються на диспозиції і санкції. *Роз'яснювальні норми* пояснюють певні поняття, розкривають зміст термінів, що вживаються у КК. У КК також міститься багато *заохочувальних норм*, сутність яких полягає в тому, що за певних умов особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності з урахуванням її посткримінальної поведінки. Заохочувальні норми мають важливе значення для попередження і припинення відповідних злочинів, стимулювання посткримінальної поведінки, що свідчить про втрату особою суспільної небезпеки.

Норми Особливої частини встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, тому їхня структура однорідна і складається, як правило, із двох елементів – *диспозиції і санкції*. Диспозицією є частина норми Особливої частини, в якій визначається зміст (юридичний склад) злочинного діяння. За вчинений злочин у законі залежно від його суспільної небезпечності встановлено певну санкцію. У санкції визначається вид і розмір покарання. За видом і розміром покарання можна *встановити вид злочину – особливо тяжкий, тяжкий чи середньої або невеликої тяжкості* (ст. 12 КК). У КК застосовуються *відносно-визначені та альтернативні санкції*. Відносно-визначеною є санкція, що має один вид покарання і вказує його нижчу

та вищу межі. Альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або кілька видів основних покарань, з яких суд обирає лише одне. Значна частина санкцій у чинному КК є альтернативними.

Злочин – це вчинок людини, що отримує кримінально-правову оцінку. Йому притаманні всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки людини. Частина 1 ст. 11 КК передбачає: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». У ч. 2 зазначеної статті закріплені три *ознаки злочину*:

а) суспільна небезпечність діяння полягає в тому, що при цьому завдається шкода відносинам, які охороняються кримінальним законом, або міститься реальна небезпека заподіяння такої шкоди.

б) винність особи. Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, що випливає із ст. 62 Конституції України, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Вина визначає, чи стійкий, випадковий або ситуативний характер мало діяння, а отже якою є ступінь тяжкості цього діяння.

в) передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність (протиправність) – це формальна ознака злочину. Вона означає обов'язкову наявність його в кримінальному законі на момент вчинення злочину. Кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів. Будь-яке діяння, що становить небезпеку для суспільства, але за нього не передбачена кримінальна відповідальність, не може розглядатися як злочин. Також одним з елементів протиправності є караність злочину. Діяння є кримінально караним тому, що воно суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом саме як злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом». У цій нормі визначається найважливіше значення злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і жодні інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності.

Склад злочину являє собою логічне поняття про злочини певного виду (склад крадіжки, склад вбивства, склад зґвалтування, пограбування тощо). Наприклад, реальні крадіжки, вчинені різними особами, мають свої особливості й відрізняються одна від одної, але склади злочину – крадіжки – логічно тотожні, нормативно однакові. Отже склад злочину є ширшим за кожний конкретний злочин, оскільки він

відбиває ознаки не одного конкретного злочину, а ознаки всіх злочинів даного виду (типу).

Отже, враховуючи викладене, можна сформулювати наступне:

- а) склад злочину являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне;
- б) сукупність зазначених ознак наводиться тільки в кримінальному законі;
- в) перелік складів злочинів, передбачених законом, є вичерпним;
- г) склад злочину трансформується у відповідальність за вчинений злочин.

Кожному конкретному складу злочину притаманні певні елементи:

1. *Об'єкт злочину* відображає те, на що завжди посягає злочин, чому або кому він заподіює певної шкоди. Об'єкт злочину визначається тими суспільними відносинами або суспільними цінностями, що охороняються кримінальним законом.

2. *Об'єктивна сторона* – це зовнішня сторона діяння. Ознаки об'єктивної сторони:

а) діяння (дія чи бездіяльність),

б) суспільно небезпечні наслідки,

в) причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками. У злочинах з так званим матеріальним складом має бути встановлений причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) та суспільно небезпечним наслідком, що настав.

3. *Суб'єкт злочину* – це особа, яка вчиняє злочин. Відповідно до ст. 18 суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації і т. ін.) не можуть бути суб'єктами злочинів. Також суб'єктом може бути тільки осудна особа, тобто така, яка під час злочину усвідомлювала свої дії (бездіяльність) і керувала ними (ч. 1 ст. 19). Тому особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, тобто перебувала у стані неосудності (ч. 2 ст. 19), не підлягає кримінальній відповідальності. Кримінальна відповідальність, за загальним правилом, настає з 16 років (ч. 1 ст. 22), а за окремі злочини, вичерпний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22, відповідальність встановлюється з 14 років.

4. *Суб'єктивна сторона* – це внутрішня сторона злочину, яка охоплює психічні процеси, свідомість, волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони є:

а) вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та наслідків вчинку, виражене у *формі умислу чи необережності* (ст. 23 КК).

КК України передбачає умисел і два його види – *прямий і непрямий* (ст. 24). При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки. Вона прямо не бажає, але допускає настання цих наслідків.

Зміст необережності (ст. 25 КК) включає її два види: *злочинну самовпевненість і злочинну недбалість*. Злочинна самовпевненість полягає у специфічному ставленні суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків діяння у вигляді передбачення нею їх настання, але легковажного розраховування на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце тоді, коли особа взагалі не передбачає навіть можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але в силу певних обставин повинна була їх передбачити.

У разі відсутності вини особи немає і складу злочину, навіть якщо в результаті дії (бездіяльності) настають суспільно небезпечні наслідки.

б) злочинний мотив (користь, помста тощо),

в) мета злочину.

Кожний елемент складу злочину має певний набір ознак. Ці ознаки залежно від ролі, яку їм надає законодавство, можуть бути або обов'язковими, або факультативними (необов'язковими). Без наявності обов'язкових ознак узагалі немає складу злочину в діях людини. Отже, її не можна притягати до відповідальності. Факультативні ознаки можуть мати різне значення. Наприклад, відкритий спосіб викрадення майна при пограбуванні (ч.1 ст. 186) – це обов'язкова ознака цього складу, а особлива жорстокість є особливою (кваліфікованою) ознакою складу злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

Кваліфікація злочинів є процесом встановлення відповідності (або невідповідності) вчиненого особою суспільно-небезпечного діяння тому складу злочину, який формулюється у чинному кримінальному законі. Коли, наприклад, А., мешкаючи із В., таємно забирає гроші, що належать останньому, то він скоює крадіжку (ст. 185). Якщо А. вважає, що він забирає гроші, на які має право (наприклад, за несплату В. боргу), то він скоює самоправство (ст. 356) за умови підтвердження цього боргу. Коли ж А. відкрито забирає гроші, що належать В., і при цьому погрожує останньому знищити його речі, тим самим примушуючи В. прискорити повернення боргу, то А. може бути притягнутий до відповідальності за пограбування (ст. 186) і за примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355), якщо

такий борг дійсно існував, а час його сплати не настав. Отже, правильна кваліфікація має велике значення для реалізації прав і законних інтересів людини, для ствердження справедливості і законності.

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності. Вона є ретроспективною, тобто відповідною реакцією держави на вчинене в минулому порушення права. Її можна визначити як право держави обмежувати права і свободи людини. *Кримінальна відповідальність характеризується* тим, що:

— органи правосуддя мають визнати особу винною у вчиненні злочину, як наслідок – цю особу примушують виконувати негативну правову роль у суспільстві та державі;

— державна оцінка вчиненого злочину має вираження в осуді злочинця та його діяння в обвинувальному вирокі суду;

— вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, стягнення штрафу) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) обирається за встановленими межами відповідальності за вчинений злочин;

— особа відповідає лише за реальне вчинення злочину, за який встановлена відповідальність у КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України, *підставою кримінальної відповідальності* є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Тому і говорять, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є наявність складу злочину в діянні винної особи. Згідно з ч. 1 ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Таким чином, кримінальна відповідальність – це об'єктивне право держави реагувати на вчинений злочин. Така реакція знаходить своє вираження в обвинувальному вирокі суду.

Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх, які за кримінальним законом мають особливий правовий статус. По-перше, кримінальній відповідальності підлягають ті неповнолітні, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. По-друге, у віці від 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності не всі особи, що вчинили злочини, а лише ті, які вчинили найнебезпечніші злочини. Законодавець при цьому виходить із міркування, що неповнолітній вік накладає відбиток на особу правопорушника. Тому до молодих правопорушників не застосовується кримінальна відповідальність за поширені, але не надто небезпечні злочини. Відповідальності підлягають особи у віці від 14 до 16 років лише за вчинення окремих злочинів (ст. 22, ч. 2), що становлять значну громадську небезпеку й належать до категорії середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких за кримінально-правовою класифікацією.

Санкції за їх вчинення є досить диференційованими, зокрема серед злочинів, що належать до середньої тяжкості, санкції складають від 2 до 5 років, серед тяжких злочинів вони є досить великими і коливаються у межах від 5 до 10 років, особливо тяжких злочинів – від 10 років позбавлення волі.

Вчинення злочину у неповнолітньому віці є обставиною, що пом'якшує покарання. Ця норма кримінального права свідчить про намір законодавця пом'якшити відповідальність неповнолітніх порівняно з дорослими правопорушниками. До неповнолітніх, які вчинили злочин поряд із загальними підставами кримінальної відповідальності, передбачено певні особливості кримінальної відповідальності та покарання. Усі ці особливості вміщені в окремому розділі ККУ і стосуються:

- звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності;
- видів і призначення покарання;
- звільнення від покарання та його відбування;
- погашення і зняття судимості.

Встановлюючи ці особливості, законодавець урахував недостатній життєвий досвід неповнолітніх, їх спонтанні реагування на складнощі життя, нестійкість особистих психічних процесів і суперечності правової соціалізації молоді людини, можливі відхилення від встановлених суспільством норм. У даному разі соціологи кажуть про девіантну поведінку, яка ще не є злочинною, але може свідчити про небезпеку вчинення злочину. Об'єктивно все це більш помітно у максималізмі молоді та неповнолітніх, неадекватній оцінці власних вчинків.

У КК України передбачено два види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності:

- звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст 97);
- звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106).

Отже, неповнолітні при цьому звільняються від засудження, від певних обмежень, встановлених кримінальним законом. До них можуть застосовуватися заходи виховання, переконання, які спрямовані на забезпечення правослухняного формування особистості, виключення антисоціального оточення, попередження вчинення ними правопорушень. Оцінка поведінки неповнолітнього до і після вчинення злочину, його ставлення до навчання, роботи та інших обставин мають свідчити про невелику небезпечність особи правопорушника. Тому підставою звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру є можливість виправлення неповнолітнього без призначення покарання. Умовами застосування таких заходів є: по-перше, вчинення злочину вперше; по-друге, злочин має належати до категорії злочинів невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 12).

До примусових заходів виховного характеру належать:

- а) застереження;
- б) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- в) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- г) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- г) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах і порядок їх залишення визначаються законом.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 залежно від конкретних обставин вчиненого злочину і особи неповнолітнього суд може застосувати до нього одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. Поряд із цими заходами закон (ч. 4 ст. 105) надає право суду, якщо він вважає це необхідним, призначити неповнолітньому вихователя. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються судом і він притягується до кримінальної відповідальності.

Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Стаття 106 КК України передбачає особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до такої відповідальності. Загальні підстави застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності передбачені в ст. 49 (закінчення передбачених законом строків після вчинення злочинів і до набрання вироком законної сили, невчинення під час цих строків нового злочину, відсутність ухилення від слідства або суду).

Застосовуючи давність, суд повинен врахувати всі особливості щодо неповнолітніх. У КК України (ч. 2 ст. 106) передбачено такі строки давності:

- два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- сім років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Покарання, які застосовуються до неповнолітнього. У КК України наведений вичерпний перелік тих покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, а саме:

- а) штраф (ст. 99) – встановлюється в межах до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення;

- б) громадські роботи (ч. 1 ст. 100) – на строк від 11 до 20 годин, полягають у виконанні робіт у вільний від навчання чи основної роботи час тривалістю не більше двох годин на день;
- в) виправні роботи (ч. 2 ст. 100) – на строк від двох місяців до одного року з відрахуванням у дохід держави в межах від п'яти до десяти відсотків заробітку;
- г) арешт (ст. 101) – тримання в умовах ізоляції на строк від 15 до 45 діб;
- г) позбавлення волі на певний строк (ст. 102) – призначається на строк не більше 10 років, а за особливо тяжкий злочин – на строк до 15 років. При цьому позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. Залежно від тяжкості злочину, за який засуджено неповнолітнього, позбавлення волі може бути призначене (ч. 3 ст. 102):
  - а) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше двох років;
  - б) за злочин середньої тяжкості – на строк не більше чотирьох років;
  - в) за тяжкий злочин – на строк не більше семи років;
  - г) за особливо тяжкий злочин на строк не більше десяти років;
  - г) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до 15 років.

Неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, відбувають його у спеціальних максимально для них пристосованих виховних установах.

Особливим є порядок призначення покарання неповнолітнім. Суд, призначаючи покарання неповнолітньому, повинен враховувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Судова практика йде частіше шляхом застосування до неповнолітніх пільгових інститутів кримінального права, наприклад призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69).

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття, предмет і джерела кримінального права України.
2. Поняття, ознаки та склад злочину.
3. Кримінальна відповідальність: поняття, підстави та порядок припинення.
4. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Стадії вчинення злочину.
2. Співучасть у вчиненні.
3. Кримінальне покарання та його види.

4. Обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Загальна характеристика кримінального закону.
2. Кримінальна відповідальність та її підстави.
3. Обставини, що виключають злочинність діяння.
4. Особливості кримінального покарання неповнолітніх.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Якою є структура Кримінального кодексу України?
2. Що таке злочин? На які види поділяються злочини залежно від ступеня тяжкості?
3. Що називається складом злочину?
4. Які види злочинного умислу і злочинної необережності Вам відомі?
5. Які обставини виключають злочинність діяння?
6. Що називається добровільною відмовою від доведення злочину до кінця?
7. Що таке співучасть у вчиненні злочині?
8. Які розрізняють форми співучасті у злочині?
9. Які види покарань передбачені Кримінальним кодексом?
10. Які види покарань застосовуються до неповнолітніх осіб?

Тести

1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності:
  - а) за кримінальним законом тієї держави, громадянами якої вони є;
  - б) за Кримінальним кодексом України;
  - в) за ККУ або Кодексом про адміністративні правопорушення;
  - г) за кримінальним законом держави, яка зазнала найбільшої шкоди від злочину.
2. Суб'єкт злочину – це:
  - а) фізична осудна особа, яка вчинила злочин;
  - б) особа, на яку посягає злочин;
  - в) суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між ними;
  - г) внутрішня психічна сторона злочину, яка характеризується конкретною формою вини, мотивом і метою.
3. Злочини з формальним складом вважаються закінченими з моменту:
  - а) настання внаслідок злочинного діяння суспільно небезпечних наслідків;
  - б) вчинення злочинного діяння;
  - в) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
  - г) встановлення особи злочинця.

4. Чинним Кримінальним кодексом України передбачені такі види покарань:
  - а) штраф;
  - б) смертна кара;
  - в) догана;
  - г) звільнення з роботи.
5. Неосудною вважається особа, яка:
  - а) під час вчинення злочину перебувала у стані алкогольного сп'яніння;
  - б) визнала себе винною і здійснила дійове каяття;
  - в) під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії і керувати ними;
  - г) під час вчинення злочину не могла усвідомлювати свої дії і керувати ними.
6. Вкажіть додатковий вид покарання:
  - а) виправні роботи;
  - б) конфіскація майна;
  - в) штраф;
  - г) арешт.
7. Згідно з КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося:
  - а) 14 років;
  - б) 16 років;
  - в) 18 років;
  - г) 21 рік.
8. Підбурювачем є особа:
  - а) яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину;
  - б) яка шляхом використання інших осіб вчинила злочин;
  - в) яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками;
  - г) яка здійснювала технічне забезпечення вчинення злочину.
9. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці:
  - а) до 14 років;
  - б) до 16 років;
  - в) до 18 років;
  - г) до 21 року.
10. В ККУ виділяють такі види замаху на злочин:
  - а) фізичний і психологічний;
  - б) активний і пасивний;
  - в) тяжкий і легкий;
  - г) закінчений і незакінчений.

Завдання

Достатній рівень:

I. Складіть список спеціальної літератури з теми:

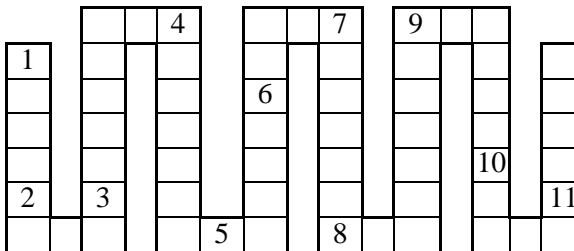
1. Кримінальне законодавство європейських країн
2. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
3. Скоєння кримінальних правопорушень неповнолітніми.
4. Скасування смертної кари в Україні.
5. Загальна характеристика господарських злочинів.
6. Злочинність у молодіжному середовищі.
7. Покарання в кримінальному законодавстві зарубіжних країн.
8. Злочини проти особи.
9. Кримінальний кодекс України 2001 р. та внесення змін до нього.
10. Злочини проти прав і свобод людини і громадянина.

II. Виконайте завдання:

11. Громадянин Шотландії одержав політичний притулок в Україні і оселився в Харкові. Згодом стало відомо, що у Глазго з необережності він спричинив тяжке тілесне ушкодження громадянину України. *Обґрунтуйте, чи повинна відповідати особа за КК України?*

12. *Розв'яжіть чайнворд:*

1. Стійке злочинне угруповання.
2. Фізична непричетність особи до злочину.
3. Міжнародна організація кримінальної поліції.
4. Прихована злочинність.
5. Стан людини, який характеризується сильними і глибокими переживаннями.
6. Політика залякування, насильства.
7. Випадок, коли особа здійснює злочин після засудження за раніше вчинений злочин.
8. Безглузде, варварське знищення культурних і матеріальних цінностей.
9. Види злочинів щодо об'єкту посягань.
10. Відповідність людських знань об'єктивній реальності.
11. Захід припинення, який полягає у взятті під варту звинуваченого.

13. Дайте розгорнуту відповідь на питання, посилаючись на законодавство: у яких випадках можуть бути застосовані умовне покарання, відстрочка від виконання вироку?

14. Заповніть порівняльну таблицю:

Ознаки	Небхідна оборона	Крайня необхідність
Джерело небезпеки, яка відвертається		
Кому завдається шкода		
Розмір шкоди		
Право застосування		

15. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Кримінальне право»:

											П								
											Р								
											А								
											В								
											О								
											З								
											Н								
											А								
											В								
											С								
											Т								
											В								
											О								

16. Поміркуйте над проблемою, чим було викликане скасування смертної кари в Україні: внутрішньодержавною потребою чи зовнішньополітичною доцільністю?

17. Назвіть види злочинів, які ви вважаєте найнебезпечнішими для держави, суспільства, людини. Свою думку обґрунтуйте.

18. Поясніть, що означає норма «закон зворотної сили не має».

19. Визначте, чи поширюється дія ККУ на:

- а) територію посольства України в Конго;
- б) територію села в Полтавській області;
- в) літак американської авіакомпанії, який перебуває в аеропорту Бориспіль;
- г) громадянина Німеччини, який вчинив злочин на території України;
- д) громадянина України, який вчинив злочин на території Білорусії;
- е) іноземного громадянина, консула іншої країни, який вчинив злочин на території України;

- є) представника канадської торговельної фірми, громадянина України, який вчинив злочин на території України;
- ж) військовослужбовця Збройних Сил України, який вчинив злочин під час виконання миротворчої місії;
- з) посла України, який вчинив злочин на території іноземної держави;
- і) особу без громадянства, яка вчинила злочин проти громадянина на території Туреччини.

20. Поясніть, посилаючись на законодавство, чому закон вважає скоєння злочину групою більш небезпечним, ніж однією особою.

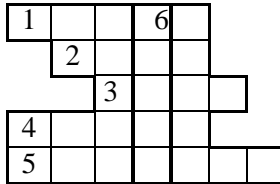
21. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Свідок за давньоруським правом.
2. Знаряддя для тортур в Росії в XIV-XVIII ст.ст.
3. Грошовий штраф, що стягувався на користь князя в Київській Русі за вбивство вільної людини.
4. Розшук крадених речей за давньоруським правом.
5. Судове випробування в Київській Русі.

Питання по-вертикалі:

6. Нормативно-правовий акт, що має найвищу юридичну силу в Україні.

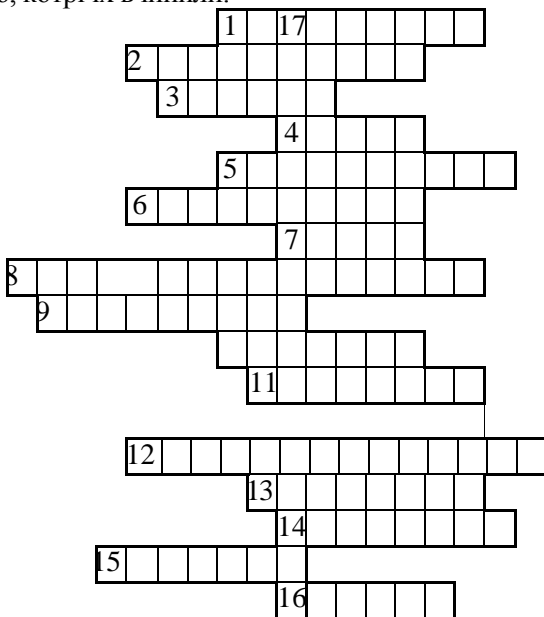
22. Викладіть свої міркування з проблеми, чи можливо побороти злочинність, застосовуючи жорстокіші покарання?

23. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Захід примусу, що застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину.
2. Особа, яка умовляннями, погрозами схилила інших співучасників до вчинення злочину.
3. Суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину.
4. Внутрішнє спонукання до злочину, психологічна причина злочину.
5. Умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.
6. Вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями.

7. Тримання засудженого в умовах ізоляції.
  8. Обов'язок особи, покладений на неї ККУ, не вчиняти злочини, а у разі виникнення – зазнати на собі впливу ККУ.
  9. Здатність особи, яка вчиняє злочин, усвідомлювати характер своїх дій і вміння ними керувати.
  10. Структурна складова норми Особливої частини ККУ, яка передбачає юридичні наслідки невиконання чи неналежного виконання правил поведінки.
  11. Форма умислу, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки, але легковажно розраховує на їх відвернення.
  12. Забороненість діяння відповідною нормою ККУ.
  13. Таємне викрадення чужого майна.
  14. Повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності й покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.
  15. Вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.
  16. Суспільні відносини, що охороняються нормами права та на які посягає злочинне діяння.
- Питання по-вертикалі:
17. Сукупність правових норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинними та які види та межі покарань застосовуються до осіб, котрі їх вчинили.

24. Чи може особа без громадянства стати державним зрадником?
Аргументуйте відповідь.

25. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Спільна умисна участь двох осіб у вчиненні злочину.
2. Дослідницькі дії, які проводяться різними спеціалістами з метою встановлення істини.

3. Невинне завдання шкоди.

Питання по-вертикалі:

4. Випадок, коли особа здійснює злочин після засудження за раніше вчинений злочин.

5. Посадова особа, яка здійснює нагляд за точним виконанням законів.

6. Особа, яка надала допомогу у вчиненні злочину.

7. Римський юрист, який першим дав визначення злочину.

8. Законодавчий акт, що містить у систематизованому порядку норми права.

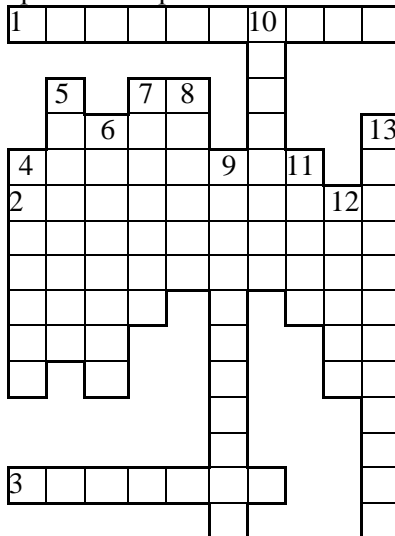
9. Особа, яка здійснювала керівництво вчиненням злочину.

10. Повне або часткове звільнення від кримінального покарання осіб, які вчинили злочин.

11. Постанова суду по кримінальній справі про винність і покарання або про виправдання підсудного.

12. Передбачена кримінальним законом суспільно-небезпечна дія або бездіяльність.

13. Встановлений у суспільстві порядок відносин, заснований на точному виконанні правових норм.

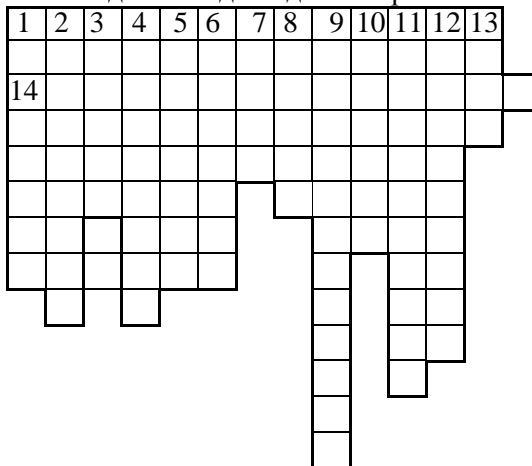
26. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-вертикалі:

1. Військовий злочин, що характеризується умисним невиконанням наказу .
2. Одна з ознак злочину, що передбачає можливість застосування до особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, кримінального покарання.
3. Суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину.
4. Стадія вчинення злочину.
5. Протиправне заподіяння смерті людині.
6. Вид кримінального покарання, роботи строком від 6 місяців до 2 років, які відбуває засуджена особа без позбавлення волі.
7. Грошове стягнення, що накладається судом у випадках і в межах, установлених кримінальним законодавством.
8. Відкрите викрадення чужого майна.
9. Особа, стосовно якої винесено постанову про притягнення її до участі у кримінальній справі.
10. Структурна частина кримінально-правової норми, що визначає вид та розмір покарання за злочин.
11. Медичний критерій неосудності, що проявляється в крайній нерозвиненості інтелекту з незворотнім пониженням розумової здібності через хворобу мозку, недоумство.
12. Частина кримінально-правової норми, яка описує стандарти забороненої поведінки певного виду, називає чи описує ознаки конкретного злочину.
13. Уявлення особи про бажаний результат, якого вона прагне, вчиняючи злочин.

Питання по-горизонталі:

14. Забороненість діяння відповідною нормою ККУ.

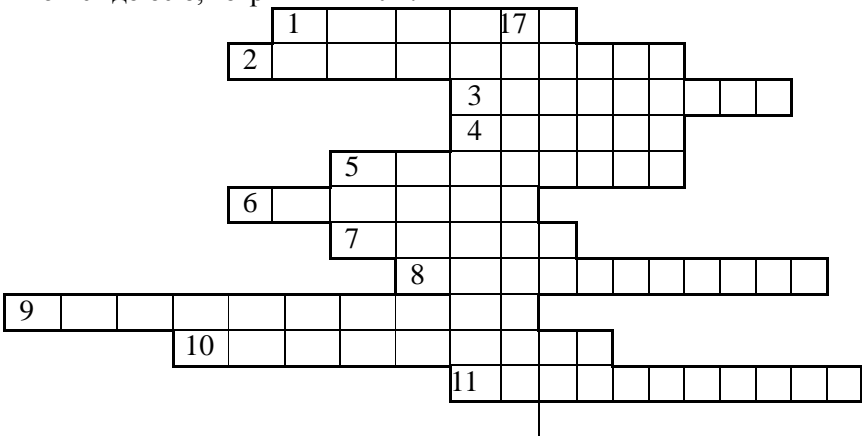
27. Розв'яжіть кросворд:

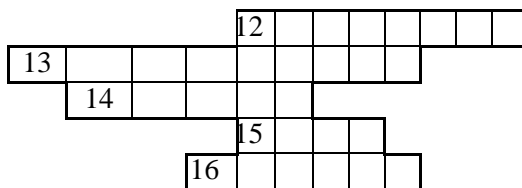
Питання по-горизонталі:

1. Деліктоздатна фізична особа, котра вчинила правопорушення.
2. Співучасник злочину.
3. Вимога передачі чужого майна з погрозою насильства.
4. Форма вини.
5. Вид повного або часткового звільнення від покарання.
6. Суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину.
7. Вид покарання, що застосовується у вигляді грошового стягнення.
8. Грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.
9. Умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні злочину.
10. Стадія вчинення злочину.
11. Психічний стан особи, за якого вона неспроможна внаслідок хворобливого стану психіки усвідомлювати свої дії або керувати ними в момент вчинення злочину.
12. Співучасник злочину.
13. Захід примусу, що застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину.
14. Стадія вчинення злочину.
15. Психічне ставлення особи до вчинюваного діяння.
16. Заволодіння чужим майном шляхом нападу, в ході якого застосовується насильство.

Питання по-вертикалі:

17. Сукупність правових норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинними та які види та межі покарань застосовуються до осіб, котрі їх вчинили.

28. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Кримінальне право»:

									Н										
									Е										
									О										
									С										
									У										
									Д										
									Н										
									І										
									С										
									Т										
									Б										

29. Як ви ставитеся до введення застави у кримінально-процесуальному праві? Обґрунтуйте свою думку.

30. Складіть чайнворд з основних понять і категорій теми «Кримінальне право».

Високий рівень:

Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Під час розвантаження хімічних речовин громадянин М. надихався пилом хімікатів. Прийшовши додому він відчув, що його переслідує якесь страховисько. Через деякий час галюцинації зникли, але потім відновилися у вигляді кількох страховиськ. Тоді М. зарядив мисливську рушницю, що належала йому, та приготувався до відбиття нападу. У цей час хтось відкрив двері та увійшов у дім. М. вистрелив і смертельно поранив свого рідного брата, який приїхав у гості.

2. Рано вранці робітник геологорозвідувальної партії В. вийшов до річки. Здавалося всі геологи ще сплять, нічого не чути було і з будинку лісника, що стояв трохи вище по річці на її другому березі. Раптом за річкою в кущах він помітив крізь ранковий туман темний силует, затріщали куші. «Ведмідь!» – подумав геолог, схопив з намету рушницю та вистрілив. Геологи, які прокинулися, перейшли на інший берег річки, але замість ведмедя знайшли пораненого лісника.

3. Після сварки у клубі нетверезі А., М. та П., озброївшись сокирами, стали ломитися в будинок до образника Д. Вони розбили шибки, погрозували підпалити будинок, почали ломитися у двері. Коли двері

були вже майже розбиті, Д., попередивши нападників, вистрілив крізь двері з мисливської рушниці, що належала йому. А., зойкнувши, впав, коли його відтягли від дверей він вже не дихав. П. та М., відійшовши, продовжували кидати каміння та колоди у вікна дому, погрожували помстою. Д. вистрілив на звук, поранивши П. та перехожого С.

4. Під час проведення туристської подорожі в карельській тайзі Г. та П. пішли за дровами, але відійшли досить далеко від місця стоянки і заблукали. Їх блукання тайгою тривало три дні. Вони обходилися лише природною їжею та кількома кусками цукру, що були в них. На третій день вони натрапили на невеличку хатинку і, зламавши замок, увійшли до неї. Тут вони знайшли консерви, крупи та інші продукти, що допомогло їм відновити сили, а через два дні їх знайшов вертоліт, який після повідомлення їхніх товаришів про зникнення туристів у тайзі провадив пошук. Як виявилось пізніше, вони натрапили на склад продуктів геологічної партії, підготовлений до наступного сезону.

5. У селі Глушциці вибухом двох артилерійських снарядів тяжко поранено 17 чоловік, двоє з них померло у лікарні. Як виявилось, рядовий М., збираючись у короткострокову відпустку додому, «прихопив» ящик з 18 снарядами. Приїхавши додому, поклав кілька з них до вогнища, вирішивши ознаменувати свій приїзд «салютом».

6. 17-річний Сергій М., працюючи на заводі, виготовив кілька саморобних фінських ножів і подарував їх своїм друзям-одноліткам Євгену Р. та Дмитру П. Дмитро постійно носив ніж із собою, пояснюючи це необхідністю захисту від можливого нападу хуліганів, а Євген поклав ніж вдома – він колекціонував різні види ножів.

7. До п'ятикласника Сергія М., який гуляв на вулиці, звернулася за допомогою незнайома жінка. Вона розповіла, що живе на першому поверсі, живе одна. Вийшла до сусідки, не взявши із собою ключа, а тепер не може потрапити додому, бо двері зачинилися. Вона просила допомогти їй – влізти до кімнати через квартиру і відкрити двері зсередини. Хлопець виконав прохання та зібрався йти додому, але з'явилася міліція і затримала його та жінку. Жінка, як виявилось, раніше була судима за крадіжки і тепер, переконавшись, що квартира замала для неї, використала хлопця для проникнення у квартиру.

8. 15-літні П. та В. під керівництвом раніше судимого Б. розбили вітрину магазину та викрали звідти імпортовану техніку, яку потім сховали у свого знайомого Р. За два дні міліція затримала Р., який зізнався у скоєному та допоміг знайти сховані речі. П. та Р. – учні 10 класу, характеризуються позитивно. В. після закінчення 9 класу не працює і не навчається, узятий на облік в інспекції у справах неповнолітніх за дрібне хуліганство. Б. раніше судимий, працює на заводі. Суд оголосив вирок – Б., П., В. та Р. засуджені до трьох років позбавлення волі кожний.

9. Громадяни М. і Г. разом працювали на заготівлі сіна. Під час перерви вони жартували один з одним, а потім почали боротися. Під час бо-

ротъби Г. уперся головою в груди М. та спробував перекинути його через себе, той не піддався. Раптом Г. різко нахилив голову і одразу, збліднувши, впав. Як встановила експертиза, під час останнього зусилля стався перелом шийних хребців, від чого Г. помер.

10. Особливо небезпечний рецидивіст Шведов підмовив неповнолітніх Крупника (16 років), Ганжу (14 років) та Марченка (13 років) скоїти ряд крадіжок з квартир громадян. При цьому Крупник, Ганжа або Марченко проникали через вікно, передаючи викрадені речі Шведову.

11. Інспектори дорожньо-патрульної служби міліції звернули увагу на людей, що випивали у сквері. Їм було зроблено зауваження, але у відповідь почули лайку. Міліціонери спробували затримати порушників, але ті почали бійку з інспекторами. Викликаний наряд прийшов на допомогу та затримав порушників.

12. У родині відзначалося сімейне свято. Мати поклала дитину спати на ліжко між верхнім одягом запрошених та диванними подушками. До самого ранку у квартирі тривало свято, а потім стомлені батьки лягли спати. Вранці, стривожені довгим мовчанням дитини, батьки підійшли до ліжка. Дитина виявилася бездиханною. На думку експертів, вона задихнулася, опинившись під одягом гостей.

13. Ввечері біля станції метро «Шулявська» невідомий автомобіль збив громадянина С., який переходив вулицю позначену пішоходним переходом, та, не зупиняючись, поїхав далі. Перехожі кинулися на допомогу, але всіх випередив хлопець, який підбіг до постраждалого, що лежав на проїжджій частині, та, схопивши його шапку, швидко зник. Інші люди викликали «швидку допомогу» та перенесли С. на тротуар, а лікар, що опинився поруч, зупинив кровотечу.

14. Група хлопців – 16-річні Віктор (керівник групи), Олександр, Дмитро, 14-річний Ігор та 12-річні Михайло та Сергій – почали свою діяльність з викрадення у сусідній школі програвача. Потім викрали з шкільної їдальні близько 30 кг сосисок та ковбаси. При цьому вони не лише вкрали продукти, а й розкидали хліб, розлили молоко з розчавлених ними пакетів, побили посуд. Потім були й інші крадіжки. Аж поки їх не спіймали на гарячому на черговій справі.

15. Автолюбитель повертався додому трасою Харків-Київ на власному автомобілі «Ніва» з причепом. Увечері, втомившись, він зупинився на узбіччі. Через кілька хвилин до «Ніви» під'їхав КАМАЗ, з нього вийшли троє, не кажучи ані слова вони пострілами з пістолета пробрили передні колеса легковика і почали виймати речі з причепа. На хазяїна «Ніви» ніхто не звертав уваги, і він, скориставшись цим, непомітно дістав із заднього сидіння машини мисливський карабін, що лежав там, і відкрив вогонь по нападникам. Не бажаючи потрапити під кулю, грабіжники залишили місце пригоди. Наступного ранку до лікарні звернулася людина з важким вогнестрільним пораненням – ним виявився один із грабіжників, пізніше були затримані інші.

16. У ніч на неділю біля одного з барів М. Білої Церкви близько 20 молодих хлопців вчинили п'яну бійку. Зваживши на нечисленність наряду – лише три чоловіки – хлопці кинулися на поліцейських та, збивши з ніг, почали їх бити ногами. Один з патрульних зробив попереджувальний постріл, а коли це не допомогло, відкрив прицільний вогонь. Одним з нападників було вбито, а інші кинулися хто куди.
17. Громадянин Т. їхав на велосипеді вулицею. Раптом він втратив свідомість внаслідок серцевого нападу. Велосипед, продовжуючи рух і наїхав на пішохода С., що переходив вулицю на позначеному переході. Внаслідок наїзду С. отримав важкі поранення, потрапив у лікарню і велосипедист. Після одужання С. звернувся до суду з вимогою відшкодування витрат з боку Т.
18. До поліцейського, що чергував на станції метро «Хрещатик», звернувся 15-річний хлопець: у нього тільки-но в метро вкрали гаманець. Хлопець розповів прикмети крадія і через кілька хвилин поліцейський упізнав крадія та затримав його. У нього було знайдено гаманець, а також шприці та наркотики. Затриманий виявився тричі судимим.
19. Співробітники ДАІ зупинили на контрольному пункті біля українського кордону два автопоїзди МАЗів. Під час огляду в кузовах було виявлено велику кількість кольорового металу. Тоді супровідник запропонував інспекторам ДАІ 700 доларів США. Запросивши понять, правоохоронці склали протокол.
20. Касир будівельного тресту Р. зустріла на вулиці циганку, яка пообіцяла за кілька хвилин зробити її щасливою. Але для цього ворожка попросила «позолотити ручку». Її слова подіяли подібно гіпнозу. Касир кинулася на роботу і взяла із службового сейфа усю готівку – понад 10000 грн. Почаклувавши над рукою, ворожка раптом зникла разом з грошима.
21. Пасажира М., зайшовши до вагону, поставив у купе дорожню сумку та вийшов покурити на перон. Скориставшись цим, Р. узяв сумку та непомічений вийшов з вагона. У сумці виявилось близько 3000 грн., кілька тисяч російських карбованців та деякі речі.
22. 15-річний учень школи М. вскочив до ліфта, двері якого вже закривалися, та погрожуючи ножем, вимагав у жінки серги. Жінка закричала, її крик почув чоловік. Коли двері ліфта відчинилися на восьмому поверсі, де живе жінка, нападник одразу отримав удар молотком по лобі від чоловіка постраждалої жінки і втратив свідомість. Поліція, яку було викликано, затримала порушника, що прийшов до тями.
23. Співробітники ДАІ зупинили для перевірки нові автомобілі «Волга», які рухалися з Москви до Одеси. Під час огляду машин було виявлено кілька бойових гранат Ф-1. Водії заявили, що придбали їх для захисту від можливих злочинців на дорозі.

24. В кинутому будинку були знайдені мертвими 18-річна Наталія Б. та 17-річний Юрій Ф. На тілі дівчини експерти нарахували близько 30 ножових ран. Швидко з'ясувалася і мета злочину – у дівчини зникли прикраси та сумочка з грошима, а з хлопця знято майже весь одяг.
25. Двоє безбілетних пасажирів відмовилися сплатити штраф контролерам. Коли контролери запропонували залишити салон тролейбуса, «зайці» зробили це, але й виштовхали контролера. А на зупинці порушники накинулися на контролерів і почали їх бити, застосовуючи при цьому каміння. Поліцейський, що опинився поруч, затримав безбілетників, які виявилися нетверезими.
26. У дитячому магазині «Колобок» несподівано спрацювала сигналізація. Отримавши сигнал, на місце пригоди прибула група швидкого реагування, готова до затримання небезпечних злочинців. Але застосовувати зброю не довелося. Грабіжниками виявилися два десятирічні п'ятикласники, які перед закриттям магазину сховалися під прилавком. Коли магазин було закрито, хлопці набрали іграшок на кількесот гривень та спробували зникнути, але спрацювала сигналізація.
27. Касир однієї з приватних фірм Л. звернулась у міліцію із заявою, що в неї викрадено 15000 грн. Виявилось, що близько 12 години до неї завітав її знайомий В. Двері до каси були відчинені, але у кімнаті нікого не було (касир на кілька хвилин вийшла до бухгалтерії). Скориставшись цим, В. прихопив гроші, що лежали на столі, та пішов. Через деякий час він був затриманий, повернув гроші, які заховав у своєму дворі.
28. Троє злочинців увірвалися до квартири Оксани М. і, погрожуючи пістолетом, почали вимагати гроші та коштовності. Раптом жінка зробила блискавичний рух, вибила зброю, важко поранивши при цьому одного з нападників, а інші, шоковані такою ситуацією, позадкували до дверей та кинулися навітіки. Коли прибула поліція, жінка передала охоронцям порядку свій трофей – пістолет ТТ.
29. Група молоді поблизу готелю «Ялта» протягом тривалого часу порушували громадський порядок, було завдано побої чоловіку, який зробив зауваження. Під час припинення цих дій нарядом поліції, що прибув за викликом, нетверезий юнак В. кинув під ноги співробітникам поліції бойову гранату із зірваною чекою. Але співробітник поліції влучним ударом ноги відкинув гранату у безпечне місце, де вона і вибухнула, не завдавши нікому шкоди.
30. 16-річний хлопець у день свого народження жорстоко побив свою однокласницю за те, що вона не захотіла з ним танцювати. Нанесені тілесні ушкодження призвели до розладу здоров'я потерпілої. Мати дівчини подала позов до суду на батьків хлопця про відшкодування матеріальних збитків за лікування та за нанесену моральну травму.

 Інформаційні джерела: 1, 13, 14, 168-176, 187, 197, 239-241,

Тема 6: ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: фінансова діяльність, фінансова політика, фінансовий контроль, фінансова дисципліна, державний бюджет, місцевий бюджет, бюджетна система, бюджетний процес, податок, податок на додану вартість, єдиний податок, акцизний податок, збір (плата, внесок), митний платіж, рентна плата, роялті, великий платник податків, спеціальний по-датковий режим, ставка податку, доходи, пасивні доходи, штрафна санкція (фінансова санкція, штраф), банк, фінансовий кредит, страхування.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Фінансове право як галузь права – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають в процесі утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави, органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій.

Предмет фінансового права – це суспільні відносини, які виникають у процесі діяльності держави, органів місцевого самоврядування з планомірного утворення, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів для реалізації їх завдань та функцій.

Крім особливостей предмета фінансового права важливим критерієм при визначенні природи галузі права, її місця в системі права виступає *метод правового регулювання*, під яким розуміється сукупність прийомів, способів впливу права на суспільні відносини. Основним методом є імперативний. Він виявляється у владних приписах, наказах одним суб'єктам з боку інших, що представляють державу, органи самоврядування. Також характерні методи субординації, погодження, рекомендації тощо, що поступово поширюються.

Фінансове право України перебуває у стадії формування. При цьому потрібно враховувати й те, що його розвиток повинен відповідати нормам міжнародного права та сприяти створенню фінансової основи для їх реалізації, утвердженню прав і свобод людини.

Аналогічно з іншими галузями права, фінансове право поділяється на Загальну і Особливу частини. До *Загальної частини* фінансового права входять фінансово-правові норми, що закріплюють:

- загальні принципи, правові форми і методи фінансової діяльності держави і місцевих (адміністративно-територіальних) утворень;
- систему державних органів; що здійснюють фінансову діяльність, їх ієрархію, компетенцію, правовий статус, завдання і функції, форми і методи роботи;

- основні риси фінансово-правового положення інших суб'єктів, із якими ці органи вступають у фінансово-правові відносини;

- зміст, форми і методи фінансового контролю.

Норми Загальної частини фінансового права конкретизуються у фінансово-правових нормах Особливої частини, до якої входять підгалузі та інститути, що об'єднують фінансово-правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері:

- бюджетної системи;

- позабюджетних державних фондів;

- фінансів державних та комунальних підприємств;

- державних і місцевих податків та інших обов'язкових платежів;

- публічного кредиту та публічного боргу;

- загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- державних та місцевих видатків;

- грошового обігу і розрахунків;

- валютного регулювання і контролю.

Від системи фінансового права, як галузі права, слід відрізнити систему фінансового законодавства. Система законодавства складається в результаті видання правових норм, закріплення їх в офіційних актах та систематизації цих актів і має складну структуру. Характерною рисою нормативно-правових актів є і те, що в них, як правило, є норми різних галузей права і тому вони регулюють різні за змістом види суспільних відносин.

Джерелами фінансового права України є нормативно-правові акти органів законодавчої і виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, у яких містяться юридичні норми, що регулюють фінансово-економічні відносини.

Основне значення у фінансовому праві, як і в будь-якій іншій галузі, має Конституція України, що містить основоположні принципи, на яких базується галузь фінансового права. Конституція України визначає відповідні початки нормативної регламентації фінансових відносин і є базою для фінансового законодавства. Серед джерел фінансового права слід виокремити кодифіковані закони – Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України.

Низка спеціальних законів у сфері бюджетних, податкових, грошово-кредитних відносин закріплюють високий рівень нормативно-правового регулювання у сфері фінансової діяльності. Це, в першу чергу, стосується законів України «Про Державний бюджет України», «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок». У сфері фінансів прийнято ряд статусних законів, що визначають правовий статус органів спеціальної фінансової компетенції, у тому числі закони України «Про Рахункову палату України», «Про Національний банк України» тощо.

Норми фінансового права містяться і в указах Президента України, в актах органів виконавчої влади - постановах та декретах Кабінету Міністрів України (останні видавалися протягом 1992-1993 років). Окреме місце належить актам органів місцевого самоврядування та місцевої влади, що стосуються сфери фінансової діяльності. Велику групу джерел фінансового права становлять акти фінансово-кредитних установ – Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, Державної податкової служби, Національного банку України (накази, інструкції та ін.). Деякі нормативно-правові акти видаються такими органами спільно з іншими державними або економічними органами (наприклад, спільні постанови Кабінету Міністрів України і Національного Банку України) залежно від змісту відносин, що регулюються. Фінансово-правові норми містяться і в актах органів державної виконавчої влади – міністерств, відомств тощо, які регулюють питання фінансів у межах відповідної галузі або сфери управління, а також у локальних актах, що приймаються адміністрацією підприємств, установ, організацій (положення про розподіл прибутку, про створення резервного фонду). Норми підзаконних нормативно-правових актів конкретизують зміст більш загальних фінансового-правових норм, що містяться у законах. Специфічною рисою фінансового законодавства є його постійний динамічний розвиток, який дає змогу державі своєчасно реагувати на швидкі економічні зміни.

Самостійну групу джерел фінансового права утворюють рішення органів місцевого самоврядування з фінансових питань. Їх особливістю є територіальна обмеженість і самостійність у прийнятті рішень, що стосуються місцевих бюджетів, установлення місцевих податків та зборів, (статті 142 і 143 Конституції України). Рішення органів місцевого самоврядування обов'язкові для розташованих на їх території підприємств, організацій, посадовців і громадян.

До джерел фінансового права також необхідно відносити міжнародні договори (угоди), учасником яких є Україна. Згідно зі ст. 9 Конституції України діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. До міжнародних договорів як джерел фінансового права належать: Женевські чекові конвенції 1931 р.; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. (ратифікована Україною 17 грудня 1997 р.); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 листопада 1999 р. (ратифікована Україною 12 вересня 2002 р.); Угода про співробітництво та взаємодопомогу в митних справах від 15 квітня 1994 р. (ратифікована Україною 15 грудня 1999 р.) та інші.

Правові засади податкової політики в Україні

Аналізуючи зміст податків, необхідно враховувати, що вони не є єдиним джерелом доходів бюджету і являють собою тільки один з видів позаекономічного державного примусу. Крім власне податків, яким належить провідна роль у формуванні бюджету, існують ще й інші види вилучень до бюджетів: ліцензійні та реєстраційні збори, збори з населення. Крім того, підприємства і громадяни роблять обов'язкові відрахування в позабюджетні фонди, сплачують різні тарифи й інші обов'язкові платежі. Різноманіття форм вилучень зумовлює необхідність визначити, які ж із них є безпосередньо податком, а які — неподатковими платежами. Всю систему платежів, що входять до податкової системи, можна розділити на податки і платежі податкового характеру. Якщо до першої групи належать саме податки (на прибуток, на землю тощо), то друга група складається зі зборів і відповідних податкових платежів (мито, державне мито тощо).

Податок має подвійний зміст – суспільний та матеріальний, адже є специфічною формою виробничих відносин і бере участь у процесі перерозподілу нової вартості (суспільний зміст) та виступає частиною вартості національного доходу у грошовій формі (матеріальний зміст).

Ст. 6. Податкового кодексу України встановлює, що **податком** є обов'язковий безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до цього кодексу.

Під час встановлення податку можуть передбачатися податкова пільга та порядок їх застосування.

Платниками податків визнаються учасники фінансових відносин, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів.

Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

Ставкою податку визначається розмір податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування. А обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку (із застосуванням певних коефіцієнтів).

Податковою пільгою вважається передбачене податковим або митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку нарахування та сплати податку, або сплати ним податку в меншому розмірі при наявності законодавчо визначених підстав.

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом України порядку, становить **податкову систему України**.

Законодавство України про банки і банківську діяльність

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (ч. 1 ст. 4) **структура вітчизняної банківської системи** включає Національний банк України та інші банки, а також філії іноземних банків, що створені і діють на території України. Характер відносин між центральним банком держави та іншими банками дає підстави для висновку про *дворівневу структуру банківської системи*. *Верхній рівень* становить Національний банк України, який виступає особливим центральним органом державного управління та в процесі реалізації власних функцій здійснює владні повноваження з метою забезпечення стабільності банківської системи. До *нижнього рівня* належать усі інші банки та філії іноземних банків, що здійснюють власну діяльність на території України. Дворівнева структура банківської системи зумовлює особливі форми відносин представників цих рівнів, специфіку яким надає використання різних методів правового регулювання.

Системоутворюючим елементом банківської системи є **банк** – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків (реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків).

Нижній рівень банківської системи України становлять *спеціалізовані та універсальні банки*. За спеціалізацією банки можуть бути *ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими)*. До компетенції банків належить визначення напрямів своєї діяльності та вибір спеціалізації за окремими видами операцій.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» встановлено вичерпний перелік *організаційно-правових форм банків*. В Україні банки створюються у формі *публічного акціонерного товариства* або *кооперативного банку*. Певну специфіку мають державні банки.

Окремою ланкою банківської системи України є **банківські групи**. Її *учасниками* є банки, інші фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера.

Бюджетне право і бюджетна система України

Термін «бюджет» походить від давньофранцузького «bougette» – шкіряний мішок, сумка. Бюджет будь-якої держави є основою її публічних фінансів, основним фондом грошових коштів, але у кожній державі бюджетна діяльність має свої особливості і залежить від державного устрою, адміністративно-територіальної системи держави, рівня розвитку економіки та її структурних особливостей.

Згідно ст. 2 Бюджетного кодексу України **бюджет** – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної

влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Сукупність правових норм, що регулюють відносини в сфері бюджету, становлять **бюджетне право** – підгалузь фінансового права це сукупність правових норм, що регулюють бюджетний устрій, структуру й порядок розподілу доходів і видатків бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.

Бюджетна система України відображає загальну структуру бюджетів в Україні та складається з:

— Державного бюджету України (Розділ II Бюджетного кодексу);

— місцевих бюджетів (Розділ III Бюджетного кодексу):

а) бюджету Автономної Республіки Крим;

б) обласних бюджетів;

в) районних бюджетів;

г) бюджетів районів у містах;

д) бюджетів місцевого самоврядування: бюджети територіальних громад сіл; бюджети територіальних громад селищ; бюджети територіальних громад міст та їх об'єднань.

Формування Державного та місцевого бюджетів – складний і тривалий процес, що формулюється як **бюджетний процес**, визначений Бюджетним кодексом України. Стадіями бюджетного процесу (глава 4) є:

1. Складання проектів бюджетів.

2. Розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет).

3. Виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет).

4. Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що становлять бюджетну систему, – один календарний рік, який починається 1 січня і закінчується 31 грудня того самого року. Сам закон про Державний бюджет України має бути прийнятий до 1 грудня року, що передує плановому. Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня не є підставою для встановлення іншого періоду. Бюджетний період для Державного бюджету України може бути інший, ніж 1 календарний рік, за особливих обставин:

1) введення воєнного стану;

2) оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

3) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф.

У разі, якщо Державний бюджет України прийнято на інший бюджетний період, місцеві бюджети можуть бути прийняті на такий самий період. Розділ V Бюджетного кодексу встановлює систему кон-

тролю за дотриманням бюджетного законодавства, який здійснюється Верховною Радою України; Рахунковою палатою; Міністерством фінансів України та місцевими фінансовими органами; Державною казначейською службою України; Державною фінансовою інспекцією України; Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями і відповідними місцевими радами та їх виконавчими органами. Визначений перелік порушень бюджетного законодавства, заходи впливу за порушення і їх застосування, відповідальність за порушення бюджетного законодавства.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Загальна характеристика фінансового права України.
2. Бюджет і бюджетна система.
3. Поняття податку та його види. Система оподаткування в Україні.
4. Законодавство України про банки і банківську діяльність

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Податкова політика в Україні.
2. Податок з доходів фізичних осіб.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що є предметом фінансового права?
2. На які підгалузі поділяється фінансове право?
3. Які існують джерела фінансового права?
4. Що називають бюджетом?
5. Що є об'єктом оподаткування?
6. Кого називають платниками податків?
7. Які органи встановлюють та скасовують податки в Україні?
8. На які види поділяються податки залежно від об'єкта оподаткування?
9. Які місцеві податки і збори передбачені законом?
10. Які загальнодержавні податки і збори передбачені законом?

Тести

1. Нормами фінансового права регулюються відносини:
  - а) пов'язані зі злочином і покаранням;
  - б) у сфері державного управління;
  - в) між державою і платниками податків;
  - г) між орендодавцем і орендарем.

2. Система оподаткування – це:
  - а) сукупність державних органів, які збирають податки;
  - б) сукупність податків, зборів, інших платежів до бюджету та внесків у державні цільові фонди, що справляються в установленому законами порядку;
  - в) взаємовідносини податкових органів і платників податків;
  - г) сукупність законодавчих актів про оподаткування.
3. Фізичні особи, які не мають статусу підприємця, сплачують:
  - а) податок на додану вартість;
  - б) прибутковий податок;
  - в) акцизний збір;
  - г) комунальний податок.
4. Встановлення і скасування податків до державного бюджету і до державних цільових фондів здійснюється:
  - а) Кабінетом Міністрів України;
  - б) Державною податковою адміністрацією;
  - в) Верховною Радою України;
  - г) Президентом України.
5. Податкову систему України становить:
  - а) митні платежі і збори;
  - б) сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів;
  - в) сукупність податків та зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів;
  - г) сукупність комунальних податків, єдиного податку і податку на додану вартість.
6. Проект Державного бюджету на розгляд до Верховної Ради України подає:
  - а) Кабінет Міністрів України;
  - б) Президент України;
  - в) Міністерство фінансів;
  - г) Рахункова палата.
7. Суб'єктами фінансових правовідносин є:
  - а) лише держава та її органи влади;
  - б) фізичні, юридичні особи та держава в особі її органів;
  - в) підприємства, організації, бюджетні установи;
  - г) фізичні та юридичні особи.
8. Національний банк України є:
  - а) особливим центральним органом державного управління;
  - б) державним комітетом;
  - в) міністерством;
  - г) державною службою.
9. Встановлення, зміна чи відміна податків, їх ставок у компетенції:
  - а) Верховної Ради України;
  - б) Кабінету Міністрів України;

- в) Міністерства фінансів України;
  - г) Державного казначейства.
10. Голова правління Національного банку України підзвітний:
- а) Кабінету Міністрів України;
  - б) Верховній Раді України і Президенту України;
  - в) Міністерству фінансів України;
  - г) Президенту України.

Завдання

Достатній рівень:

I. Виконайте завдання:

1. Намалуйте схему взаємозв'язку фінансового права з іншими галузями права України.
2. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Фінансове право»:

										П									
										Р									
										А									
										В									
										О									
										З									
										Н									
										А									
										В									
										С									
										Т									
										В									
										О									

3. Охарактеризуйте основні методи фінансового контролю, заповнюючи таблицю.

<i>Назва методу</i>	<i>Характерні риси методу</i>
<i>Спостереження</i>	
<i>Облік</i>	
<i>Обстеження</i>	
<i>Аналіз</i>	
<i>Перевірка</i>	
<i>Ревізія</i>	
<i>Фінансово-економічна експертиза</i>	

4. Опрацювавши фінансове законодавство, дайте розгорнуту характеристику органам фінансового контролю України.

5. Заповніть таблицю «Органи фінансового контролю в Україні»:

<i>Назва органів фінконтролю</i>	<i>Структура органів фінконтролю</i>	<i>Об'єкт перевірок з боку органів фінконтролю</i>	<i>Заходи впливу на порушника фін.дисципліни</i>
Міністерство фінансів України			
Контрольно-ревізійна служба			
Державна пробірна палата			
Національний Банк України			

6. Опрацюйте самостійно рекомендовані до теми нормативні акти. Яким чином в їх змісті розкриті питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства?

7. Складіть таблицю «Розгляд та прийняття Державного бюджету України». В колонці «Зміст етапу» обов'язково посилайтесь на конкретну статтю Бюджетного кодексу України, в якій визначається зміст етапу, що розглядається:

<i>Назва етапу</i>	<i>Зміст етапу</i>	<i>Учасники</i>	<i>Термін етапу</i>
1.Представлення проекту закону про Державний бюджет			
2.Підготовка ВРУ проекту закону			
3.Розгляд проекту закону у першому читанні			
4.Підготовка проекту закону про Державний бюджет на друге читання			
5.Розгляд проекту закону у другому читанні			
6.Розгляд проекту закону у третьому читанні			

8. На основі опрацьованого Податкового кодексу України та вивчення питання за матеріалами підручника складіть таблицю:

<i>Податкове правопорушення</i>	<i>Розмір штрафу</i>
Несвоєчасне подання податкової декларації	?
Суб'єкт правопорушення – фізична особа, яка займає посади, що підпадають під визначення суб'єктів корупційних діянь	?
Неподання у встановлені терміни податкової декларації	?
Зниження суми податкових зобов'язань, заявлених у податковій декларації	?
Арифметична або методологічна помилка в податковій декларації	?
Платника податків (Фіз. особу – посадовця) засуджено за скоєння злочину щодо ухилення від сплати податків	?
Відчуження платником податків активів, які перебувають у податковій заставі, без попередньої згоди податкового органу	?

9. Складіть розгорнутий план питання «Правовий режим неподаткових платежів до бюджету», дайте визначення його основним поняттям.

10. Заповніть таблицю «Етапи кошторисного процесу» (з посиланням на норми), використовуючи відповідні нормативні акти та навчальну літературу:

<i>Назва етапів</i>	<i>Зміст етапів</i>
1. Складання проектів кошторисів	
2. Розгляд і затвердження кошторисів	
3. Виконання кошторисів	
4. Відповідальність за порушення порядку виконання кошторисів	

II. Підготуйте електронний варіант презентації з питань:

1. Податкова політика в Україні.
2. Фізичні та юридичні особи як суб'єкти оподаткування.
3. Бюджет і бюджетна система.
4. Поняття податку та його види. Система оподаткування в Україні.
5. Законодавство України про банки і банківську діяльність.

III. Складіть тестові завдання до наступних питань:

1. Бюджет і бюджетна система.
2. Законодавство України про банки і банківську діяльність.
3. Поняття податку та його види. Система оподаткування в Україні.
4. Податкова політика в Україні.
5. Фізичні та юридичні особи як суб'єкти оподаткування.

IV. Зробіть підбірку додаткової літератури з визначеної проблеми:

1. Правовий статус та загальна характеристика діяльності Контрольно-ревізійного управління України.
2. Фінансова діяльність держави: історичні аспекти та світовий досвід.
3. Правові відносини України з іноземними державами і міжнародними фінансово-кредитними організаціями в галузі державного кредиту.
4. Місцеві бюджети: правовий статус, значення та перспективи реформування.
5. Учасники бюджетного процесу: правовий статус та повноваження.
6. Порядок складання та затвердження місцевих бюджетів в Україні.
7. Особливості, зміст та значення податкового права та його вплив на фінансово-економічну діяльність.
8. Кошторис, як індивідуально-плановий акт, його зміст, порядок складання та затвердження.
9. Правові засади валютного регулювання.
10. Правове регулювання оподаткування фізичних і юридичних осіб.

Високий рівень

I. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» частка будь-якого із засновників (учасників) не повинна перевищувати 35 відсотків статутного фонду комерційного банку.

Чи можуть бути засновниками комерційного банку одночасно підприємство та його дочірня структура у випадку, якщо їхні частки разом перевищують 35 відсотків статутного фонду банку?

2. У зв'язку з непередбаченими обставинами Закон України про Державний бюджет України набрав чинності 10 січня. Весь цей період Кабінет Міністрів України здійснював витрати на основі проекту цього закону.

На яких умовах та чим повинен був керуватися КМУ при здійсненні витрат Державного бюджету згідно з проектом закону?

3. Під час розгляду проекту Закону про Державний бюджет України на засіданні Кабінету Міністрів України міністр фінансів запропонував включити до законопроекту норму про можливість надання кредитів Національним банком України для фінансування поточного дефіциту на стадії виконання Державного бюджету.

Чи може Закон про Державний бюджет України містити таку норму? Які джерела фінансування дефіциту бюджетів передбачено чинним законодавством?

4. У зв'язку з проведенням виборів у березні наступного року Верховна Рада України ухвалила постанову про продовження бюджетного періоду для Державного бюджету на строк 3 місяці.

Чи є правові підстави для такого рішення? За яких обставин Державний бюджет України може бути прийнято на інший період, ніж один календарний рік?

5. В середині травня 2013 р. в ході поточної роботи з документами та звітністю, заступник міністра фінансів України виявив недотримання доходів загального фонду Державного бюджету України. Ця цифра виявилась на 22% більшою від суми, передбаченої розписом державного бюджету на відповідний період.

6. Міністр фінансів в цей час був на лікарняному, прем'єр-міністр у тривалому закордонному відрядженні. Тому заступник міністра фінансів, схвильований ситуацією, зробив відповідні обрахунки та сформулював пропозиції, і передав матеріали у Бюджетний комітет Верховної Ради України.

7. Пройшло вже 10 днів, але ні про які законопроекти з внесення змін і доповнень у Закон України «Про Державний бюджет на 2013 рік» не було відомостей. Чинивник звернувся з заявою до свого керівника – міністра фінансів та виступив з відкритим листом про стан в країні та депутатську нерозважливість на сторінках інтернет-видань.

8. Державна фінансова інспекція в Полтавській області, розпочинаючи перевірку використання бюджетних коштів одним з ВНЗ, звернулася до його керівництва з проханням надати для контролю всі грошові та бухгалтерські документи, а також документи про укладені угоди. Керівник закладу відмовився надати документи про укладені угоди, посилаючись на те, що ДФІ є органом фінансового контролю, а тому повинне працювати лише з фінансовою документацією.

9. За договором постачання кондитерська фабрика отримала від маслозаводу сировину для виробництва кондитерських виробів і поставила їх до магазину. До бюджету фабрика сплатила податки, а до державних позабюджетних фондів – страхові внески. Своїм працівникам фабрика сплатила зарплату та премію за четвертий квартал року, а до банку повернула кредит та сплатила проценти.

10. Міський голова одного з обласних центрів уклав угоду з будівельною організацією щодо реконструкції доріг міста. Для фінансування витрат він запропонував міській раді взяти кредит в одній з кредитних установ міста-побратима в Німеччині.

11. Громадянин К. виграв у телевізійній вікторині, що проводилася на одному з каналів російського телебачення.

Чи підлягає цей виграш оподаткуванню?

12. У статті 30 Закону України «Про господарські товариства» вимагається, щоб засновники акціонерного товариства були держателями акцій на суму не менше 25 відсотків статутного фонду строком не менше як 2 роки.

Чи можна вводити до складу засновників уже існуючого банку нових засновників у разі, якщо наявні засновники не в змозі забезпечити

володіння 25 відсотками статутного фонду банку? Які ще є шляхи виходу із ситуації?

13. У середині року на території України трапилася повінь. Для проведення аварійно-відновлювальних робіт з ліквідації наслідків стихійного лиха необхідно 100 млн. грн.

За рахунок яких робіт можуть бути профінансовані ці роботи протягом року?

14. Підприємство «Полюс» не в змозі погасити власні податкові зобов'язання. Керівництво підприємства вирішило скористатися передбаченою законодавством можливістю відстрочення податкових зобов'язань.

Визначте державний орган, який відповідно до чинного законодавства має право надання відстрочок по сплаті податків. Розкрийте умови та порядок надання розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань платників податків.

15. Податковим інспектором Державної податкової інспекції у м. Полтаві Головного управління Державної фіскальної служби була нарахована пеня за несвоєчасну сплату суми податку на прибуток приватним підприємством «Фантом». Акт перевірки і рішення державної податкової інспекції про застосування фінансової санкції до приватного підприємства «Фантом» були прийняті через вісім місяців з дня виникнення податкового зобов'язання. Приватне підприємство «Фантом» оскаржило дії податкового органу в судовому порядку, посилаючись на ст.ст. 71, 179 Цивільного кодексу України про пропусчення строку позовної давності.

Яке рішення повинен прийняти суд?

16. Акціонерне товариство «Кентавр» надіслало до установи обслуговуючого банку платіжне доручення з метою перерахування до бюджету суми податкового зобов'язання з податку на прибуток. Платіжне доручення було отримано банком за три дні до закінчення строку сплати податку на прибуток за відповідний податковий період, але через недбалість працівника операційного відділу банку сума податку була перерахована лише на п'ятий робочий день після закінчення строку сплати податку.

Визначте відповідальність банку за порушення порядку своєчасного внесення суми податку до бюджету.

17. Обласна державна адміністрація отримала від комерційного банку короткострокову позичку з метою покриття тимчасового касового розриву при виконанні загального фонду обласного бюджету. Після закінчення строку облдержадміністрація не повернула відповідну суму комерційному банку.

Який порядок погашення заборгованості облдержадміністрації перед комерційним банком? Чи є бюджетним правопорушенням перевищення строку повернення короткострокових позичок, отриманих для

покриття тимчасового касового розриву при виконанні загального фонду обласного бюджету?

18. Два підприємства за усною домовленістю своїх керівників постійно співробітничать у господарській та фінансовій діяльності, надаючи одне одному допомогу у вигляді перерахувань грошей. Підставами для перерахувань (переказів) коштів є усні вказівки (прохання) керівників. Розміри взаємної заборгованості повною мірою враховуються не в документах бухгалтерського обліку, а лише в блокнотах керівників цих підприємств.

Чи є зазначені дії підприємств такими, що не порушують фінансову дисципліну?

19. Під час проведення ревізії на підприємстві ревізором були вилучені у бухгалтера чорнові записи, що стосуються ведення бухгалтерського обліку даного підприємства. Вилучення оформлено протоколом, копію якого вручено під розписку директорові підприємства.

Чи є правомірними дії ревізора?

20. Під час проведення виїзної податкової перевірки фірми «Еліта» «її директор та бухгалтер не надали первинні бухгалтерські документи для підтвердження розрахунків, які вказано у декларації.

Якими мають бути дії співробітників районної податкової інспекції для визначення суми податкового зобов'язання?

21. Директор товариства з обмеженою відповідальністю «Південтранс» вніс до статутного фонду дочірнього підприємства «Південтрансбуд» основні засоби товариства з обмеженою відповідальністю «Південтранс» – обладнання, яке перебувало у податковій заставі. Податковому органу цю інформацію директор товариства з обмеженою відповідальністю «Південтранс» не надав. Дайте правову оцінку дій директора товариства з обмеженою відповідальністю «Південтранс». *Якими повинні бути дії директора по узгодженню операцій з активами, що перебувають у податковій заставі?*

22. На сесії обласної ради народних депутатів було ухвалено рішення про зарахування до бюджету обласного значення 50% загального обсягу прибуткового податку, що справляється на території області. Ще 25% загального обсягу прибуткового податку, що справляється на цій території, мало бути перераховано до обласного бюджету з метою фінансування будівництва нового літовища.

Визначте правомірність рішення обласної ради народних депутатів.

23. У зв'язку з проведенням виборів у березні наступного року Верховна Рада України ухвалила постанову про продовження бюджетного періоду для Державного бюджету України на строк 3 місяці. *Чи є правові підстави для такого рішення? За яких обставин Держбюджет може бути прийнято на інший період, ніж один календарний рік?*

24. Керівництво бюджетної установи з дозволу Фонду державного майна України здійснило продаж частини власних основних фондів. Під час

проведення ревізії контрольно-ревізійним управлінням було встановлено, що частину коштів від продажу майна було направлено у рахунок погашення заборгованості бюджетної установи перед покупцем.

Чи є укладення угоди посадовою особою бюджетної установи бюджетним правопорушенням? Як повинні використовуватися подібні кошти?

25. На сесії обласної ради народних депутатів було прийнято рішення про створення позабюджетного фонду, джерелами якого має бути частина надходжень від збору за використання місцевої символіки та від збору за паркування автотранспорту.

Обґрунтуйте правомірність рішення облради. Розкрийте правову природу позабюджетних фондів.

26. У зв'язку з дефіцитом Державного бюджету КМУ одержав позику у розмірі 5 млн. грн. Ці кошти було використано для виплати пенсій населенню. *Які існують джерела фінансування дефіциту Державного бюджету? Хто має право на здійснення запозичень? Який порядок використання грошових надходжень, отриманих у разі запозичення?*

27. Обласна рада народних депутатів на закритому засіданні затвердила зміни до місцевого бюджету, в результаті чого було вирішено використати частину коштів спеціального фонду бюджету на фінансування утримання органів місцевої влади та органів прокуратури. Ці видатки було віднесено депутатами до тасмних. Своє рішення депутати обґрунтували особливим значенням діяльності цих органів для держави та їх недостатнім фінансуванням. У зв'язку з проведенням закритого засідання ради її рішення не було опубліковано.

Які принципи бюджетної системи було порушено? Розкрийте їх зміст? Які видатки віднесені законодавством до тасмних?

28. У зв'язку з тим, що в Державному бюджеті на поточний рік не було передбачено коштів на здійснення заходів щодо запобігання епідемії грипу, Міністр фінансів прийняв рішення про направлення 10 млн. грн. із резервного фонду Державного бюджету на покриття цих видатків.

Обґрунтуйте рішення Міністра фінансів. Розкрийте правовий режим резервного фонду Державного і місцевих бюджетів в Україні.

29. Після березневого звіту про виконання бюджету виявлено недоотримання надходжень до доходної частини бюджету, що мають стійкий характер, зокрема суттєво зменшилися (на 25%) надходження від прибуткового податку з громадян. *Вкажіть шляхи розв'язання ситуації? Як співвідносяться прибуткова та видаткова частина бюджету?*

30. Закон про Державний бюджет не було прийнято до 1 січня, але депутати зобов'язалися прийняти його до 1 лютого планового року. У зв'язку з цим прийнято рішення про встановлення бюджетного періоду з 1 лютого до 31 грудня. *Проаналізуйте ситуацію. Вкажіть порядок надходження та витрачання бюджетних коштів у разі несвоєчасного прийняття закону про Державний бюджет України.*

📖 **Інформаційні джерела:** 1, 3, 16, 18, 26, 27, 29, 82, 93, 119, 126, 131, 143, 144, 152, 164, 168-176, 196, 321.

* * *

Змістовий модуль 2. Галузі публічного і приватного права

Тема 7: ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: цивільне право, об'єкт цивільних правовідносин, фізична особа, юридична особа, цивільна правоздатність, цивільна дієздатність, цивільна деліктоздатність, позов, позовна давність, правочин, зобов'язання, договір, право власності, право інтелектуальної власності, представництво, довіреність, застава, неустойка, притримання, реквізиція, спадкування, відумерла спадщина, заповідальний відказ, обов'язкові спадкоємці, заповіт.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Цивільне право як галузь права регулює певну частину суспільних відносин, яка у своїй сукупності становить *предмет цивільного права*. Цивільним законодавством, регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Майнові відносини – це правові відносини, яким притаманні такі ознаки: товарно-грошовий, вартісний характер відносин; самостійність та автономність організаційно-майнового статусу учасників відносин; юридична рівність сторін.

Особисті немайнові відносини, які регулюються цивільним правом, тісно пов'язані з особою суб'єкта і їх можна поділити на дві групи:

1) Особисті немайнові права на нематеріальні блага, які породжують можливість одержання грошової винагороди чи іншого матеріального блага: права на результати інтелектуальної діяльності (авторське право, право на винаходи, промислові зразки, торговельну марку, комерційне найменування тощо). Самі результати можуть мати будь-яку матеріальну форму, яка їх перетворює на товар (опублікований твір).

2) Особисті немайнові права на нематеріальні блага, які не породжують у їх носія права на грошову винагороду чи інше матеріальне благо: право на честь, гідність, ділову репутацію, право на життя і здоров'я, на особисту та сімейну таємницю. Їх перелік є невичерпним.

Методом цивільного права визначається, якими засобами воно впливає на визначені нами вище суспільні відносини, тобто який метод

впливу закладається в цивільно-правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин.

Загальними засадами цивільного законодавства є:

- а) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя;
- б) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- в) свобода договору;
- г) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- ґ) судовий захист цивільного права та інтересу;
- д) справедливість, добросовісність та розумність.

Отже, **цивільне право** як галузь приватного права — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють методом юридичної рівності, диспозитивності майнові відносини товарно-грошового характеру, а також особисті немайнові відносини (як пов'язані, так і не пов'язані з майновими відносинами) за участю суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, держави, територіальних громад), які мають самостійний організаційно-майновий статус, діють вільно, на власний розсуд здійснюють свої права, вступають у правовідносини, а також несуть цивільно-правову (майнову) відповідальність перед потерпілим за допущене порушення.

Цивільне право, як і будь-яка інша самостійна галузь права, має свою *структурну побудову*. Складовими елементами її є правові норми, які об'єднуються у цивільно-правові інститути (інститути позовної давності, права власності, купівлі-продажу тощо). Серед інститутів є такі, що містять норми, які застосовуються при регулюванні усіх цивільно-правових відносин, тобто вони утворюють *Загальну частину* цивільного права (норми про основні положення; суб'єктів та об'єкти цивільних прав; правочини; представництво і довіреність; строки і терміни у цивільному праві та позовна давність). Інші регулюють конкретні майнові та особисті немайнові відносини, утворюють *Особливу частину* цивільного права (норми про особисті немайнові права: речове право; право інтелектуальної власності; зобов'язальне право; спадкове право).

Поняття та структура цивільного законодавства. Цивільне законодавство — це система нормативних актів, які містять цивільно-правові норми. Найважливішими нормативними актами є закони. До основних належить прийнята 28 червня 1996 р. *Конституція України*, що має найвищу юридичну силу. Конституція передбачає цивільно-правові засади у статтях 13, 14, 41, 85, 92, 116, 142, 143. Статті 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31 і 32 Конституції України заклали підвалини цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин.

Закони та інші нормативні акти приймаються на основі Конституції та мають відповідати їй. Один з найважливіших — *Цивільний кодекс*

України (далі – ЦКУ), який був затверджений Верховною Радою України 16 січня 2003 р., і вступив у дію з 1 січня 2004 р.

Серед різноманітних видів зв'язків, що складаються в суспільстві (економічних, політичних, культурних, моральних тощо), існують відносини, поведінка учасників яких регулюється нормами цивільного законодавства. В результаті такої врегульованості ці відносини набувають особливих властивостей і стають **цивільними правовідносинами**. Цивільні правовідносини, крім загальних ознак, властивих будь-яким видам правовідносин, мають ряд особливостей. Перш за все, це майнові або особисті немайнові відносини, що регулюються нормами цивільного права. Крім того, вони ґрунтуються на засадах рівності учасників цих відносин і відсутності елементів влади і підкорення. Ця обставина є найбільш істотною особливістю цивільних правовідносин. Учасники цивільних правовідносин мають автономію (відокремленість) та можуть здійснювати права на власний розсуд. Разом із цим, цивільні правовідносини можуть бути захищені специфічними цивільно-правовими засобами захисту, які, в першу чергу, мають майновий характер (відшкодування шкоди, відновлення майнових прав тощо).

Отже, *цивільні правовідносини* – це майнові або особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, що ви никає між автономними і рівноправними суб'єктами, наділеними суб'єктивними правами та обов'язками. Кожні правовідносини передбачають наявність низки необхідних елементів, без яких вони не можуть існувати. Вони складаються між його певними учасниками – *суб'єктами* стосовно майнового або немайнового блага – його об'єкта.

Об'єктами цивільних правовідносин є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Річ – предмет матеріального світу, який задовольняє потреби людей і шодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. До нерухомих речей належать земельні ділянки та об'єкти на них, переміщення котрих без непропорційного збитку їх призначенню є неможливим. Режим нерухокої речі може бути поширений законом і на інші речі, зокрема на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти – як такі, що підлягають державній реєстрації. Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Рухомими речами визнаються такі, що їх можна вільно перемішувати у просторі.

Крім цього, важливий елемент будь-яких цивільних правовідносин складає його *зміст*, що знаходить своє відображення в конкретних суб'єктивних правах і обов'язках учасників правовідносин.

Суб'єктами цивільних правовідносин або їх учасниками є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим та

територіальні громади. В одних правовідносинах можуть брати участь фізичні особи (договір купівлі-продажу між громадянами), юридичні особи (договір поставки), а також фізичні та юридичні особи (договір перевезення пасажирів). Поняття «фізичні особи» включає три категорії суб'єктів – це громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства. У деяких випадках учасником цивільних правовідносин є Українська держава. Це можливо, наприклад, тоді, коли держава укладає міжнародні договори позики, застави, виступає гарантом по договорах, успадковує майно, є учасником інших цивільних правовідносин. У всіх цих випадках держава діє через відповідні державні органи – міністерства, відомства тощо. Суб'єктами цивільних правовідносин можуть також виступати Автономна Республіка Крим та територіальні громади. Ці суб'єкти є власниками майна і в межах, встановлених законом, мають право володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном. При цьому вони не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями територіальних громад. Кожен з цих суб'єктів є самостійним учасником цивільних правовідносин.

У кожних цивільних правовідносинах діють дві сторони – управомочена і зобов'язана. Вони називаються кредитором і боржником. Кредитор має певні права, в той час як боржник виступає носієм певних обов'язків. Але існує багато видів цивільних угод, за якими кожна сторона водночас має права і несе обов'язки. Наприклад, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язаний передати покупцю річ і має право вимагати передачі грошей, і навпаки, покупець зобов'язаний передати гроші і має право вимагати від продавця передачі речі.

Для визнання людини учасником цивільних правовідносин або суб'єктом цивільного права необхідна цивільна правосуб'єктність як сукупність основних юридичних властивостей особи: цивільної правоздатності, цивільної дієздатності, цивільної деліктоздатності.

Цивільна правоздатність – це здатність людини бути носієм цивільних прав і обов'язків, здатність мати цивільні права і нести цивільні обов'язки. Всі громадяни незалежно від віку і стану свого здоров'я наділені цивільною правоздатністю. Отже, здатність громадянина мати права і нести обов'язки виникає з моменту народження і припиняється зі смертю або визнанням громадянина померлим.

Жоден громадянин за своє життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності, але може бути обмежений в ній. Зміст цивільної правоздатності визначається законом.

Але наявність у громадянина лише одної правоздатності ще не робить його повноцінним суб'єктом цивільного права. Для цього необхідна *цивільна дієздатність*, тобто здатність громадянина своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Іншими словами – це здатність громадянина самому розпоряджатися своїми правами і нести відповідальність за свої дії. Цивільна дієздатність

настає тоді, коли особа досягла певного віку і має відповідне психічне здоров'я. За своїм обсягом дієздатність поділяється: а) повну; б) часткову, в) неповну; г) обмежену; д) визнання громадянина недієздатним.

Повна дієздатність настає з досягненням повноліття, тобто 18 років. У випадках одруження до досягнення повноліття повна дієздатність настає з моменту одруження. З настанням повноліття громадянин стає достатньо психічно і розумово зрілим, має певний життєвий досвід і може вчиняти будь-які правомірні дії. Повна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана батьком чи матір'ю дитини. Надання такої повної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою особи та письмовою згодою батьків. Повна цивільна дієздатність може бути також надана особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. У цьому разі, крім вказаної згоди, вона повинна бути зареєстрована як підприємець.

Неповна дієздатність настає у громадян віком від 14 до 18 років і має такий обсяг:

- а) право розпоряджатися своєю заробітною платою, стипендією або іншими доходами;
- б) самостійно здійснювати права на результати творчої, інтелектуальної діяльності, що охороняються законом;
- в) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- г) право вносити вклади до кредитних установ і розпоряджатися ними.

Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від будь-кого з батьків. У разі заперечення того з батьків, з яким проживає неповнолітній, необхідна згода органу опіки та піклування.

За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника чи органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

Часткова дієздатність надається малолітнім, які не досягли 14 років: а) право самостійно вчиняти дрібні побутові угоди; б) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Обмежена дієздатність може бути визначена судом громадянам, які страждають на психічний розлад, що істотно впливає на їх здатність усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними; а також які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, токсич-

ними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю у скрутне матеріальне становище. Обмежено дієздатний громадянин може укладати угоди щодо розпорядження майном лише за згодою піклувальника. Вона може самостійно вчиняти лише дрібні побутові угоди.

Визнання громадянина недієздатним може мати місце лише за рішенням суду, якщо громадянин внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатний усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Визнання громадянина недієздатним тягне за собою певні правові наслідки: над ним встановлюється опіка, він не може учиняти будь-які правочини. Їх укладає замість нього та в його інтересах опікун.

Цивільна деліктоздатність передбачає можливість самостійно реалізовувати цивільно-правову відповідальність, обсяг якої прямо залежить від обсягу цивільної дієздатності.

Згідно з ЦК України кожен громадянин може займатися підприємницькою діяльністю і бути зареєстрованим як підприємець. Право на заняття підприємництвом має фізична особа з повною дієздатністю. Законом може бути встановлений перелік посад, обіймання яких є перешкодою до заняття підприємництвом.

Суб'єктами можуть бути не лише громадяни, а й господарські та інші структури, державні, кооперативні, громадські організації, господарські товариства, приватні, орендні й колективні підприємства, господарські об'єднання (асоціації, спілки тощо). Учасниками цих відносин можуть бути спільні підприємства за участю закордонних фірм, релігійні об'єднання тощо.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем в суді, господарському чи третейському суді. З цього визначення можна вивести правові ознаки *юридичної особи*:

- а) організаційна єдність. Юридична особа – це колектив трудящих, колективне утворення, тобто організоване об'єднання трудящих;
- б) наявність відокремленого майна. Кожна юридична особа має своє власне майно, що робить її економічно незалежною організацією. Це майно відокремлене від майна держави, інших організацій і громадян, що утворюють колектив юридичної особи;
- в) у цивільному обороті юридичні особи виступають від свого власного імені. Кожна юридична особа має своє найменування (ім'я);
- г) вони здатні нести самостійну майнову відповідальність, оскільки в них є своє власне майно.

Юридична особа має такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати тільки людині. Цивільна правоздатність юридич-

ної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів.

Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Цивільне право розглядає правове регулювання лише юридичних осіб приватного права.

Юридичною підставою діяльності будь-якої юридичної особи є її установчі документи – комплект документів установлені законом форми, за якими ця особа виникає і діє як суб'єкт цивільного права.

Для різних юридичних осіб – це різні документи, але основними з них є, по-перше, рішення одного чи кількох власників або уповноваженого ним (ними) органу про створення юридичної особи. Якщо засновників двоє чи більше, рішенням про створення є засновницький договір. По-друге, це статут юридичної особи. Це все локальні нормативні акти, зміст яких не повинен суперечити чинному законодавству.

Засновницький договір – це цивільно-правовий договір, який регулює відносини між засновниками в процесі створення і діяльності юридичної особи. Він повинен укладатися в письмовій формі, тому що чинне законодавство вимагає його подання для здійснення державної реєстрації.

Статут, на відміну від установчого договору, не укладається засновниками, а затверджується ними. Але статут, так само як і установчий договір, визначає правове становище юридичної особи, найменування юридичної особи, її місцезнаходження, органи управління, їх компетенцію та регулює відносини між засновниками і юридичною особою. Статут набуває чинності лише з моменту реєстрації юридичної особи. В момент реєстрації юридична особа стає і дієздатною, тобто має можливість своїми діями набувати прав та обов'язків.

Юридичні особи можуть класифікуватися за різними критеріями. Але в будь-якому випадку підстава класифікації повинна мати юридичне значення, тобто відповідні організації – юридичні особи мають бути поділені на різні групи залежно від особливостей їх правового становища. Юридичні особи за метою діяльності поділяються на *підприємницькі* та *непідприємницькі*. Перші переслідують основну мету – одержання прибутку і тому завжди фінансуються за свій рахунок, другі – безпосередньо спрямовують свою діяльність на задоволення ними тих чи інших немайнових потреб і не переслідують мету одержання прибутку як основну.

Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Господарське товариство – це родове поняття, яке об'єднує з самостійних видів товариств: акціонерні, з обмеженою відповідальністю, повні та командитні, для яких загальною ознакою є наявність статутного фонду, поділеного на частки між учасниками.

Акціонерним товариством є товариство, яке має статутний капітал, поділений на певну кількість акцій одної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язання тільки майном товариства.

Товариством з обмеженою відповідальністю (ТОВ) визнається товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається статутом. Учасники ТОВ несуть відповідальність у межах своїх вкладів до статутного фонду ТОВ.

Повним товариством визнається товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору займаються підприємницькою діяльністю від імені товариства і солідарно відповідають за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і відповідають за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Філії та представництва – це відокремлені підрозділи юридичних осіб, що розташовані поза місцем їх знаходження. Філія виконує таку саму діяльність (частину), що й юридична особа в цілому. Що ж стосується *представництва*, то воно не може виконувати виробничу, наукову та іншу діяльність, а здійснює лише представництво та захист інтересів юридичної особи (укладення договорів, прийняття товарів тощо). Філії та представництва не є юридичними особами.

Право власності – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, на свій розсуд, з додержанням вимог закону та моральних засад суспільства.

Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання та місцезнаходження майна.

Право володіння – це право фактичного, фізичного та господарського панування особи над річчю. Є володіння законне і незаконне, добросовісне і недобросовісне.

Законне – це таке володіння, яке виникає внаслідок правовідносин, що мають правові підстави. Незаконне володіння таких підстав не має.

Добросовісне володіння це володіння майном, коли набувачі його не знали і не могли знати про незаконність такого володіння. А недобросовісні знали або повинні були знати про таку обставину, але попри це володіють річчю.

Право користування – право на вилучення з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і доходів, які можна отримати від речі.

Право розпорядження – це право власника визначати юридичну долю речі.

Власник може здійснювати зі своїм майном будь-які дії, що не суперечать закону. Проте вони також при використанні не можуть завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Форми права власності в чинному законодавстві є однаковими для всіх її носіїв. Законом надана всім власникам рівна можливість щодо здійснення своїх прав і недопущення обмежень або надання пріоритетів тим чи іншим власникам.

Суб'єктами права власності визнаються Український народ, фізичні та юридичні особи, держава, інші держави, їх юридичні особи, міжнародні організації, територіальні громади.

Підставами набуття права власності вважаються первісні й похідні способи набуття права власності. Первісними вважаються такі, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. До них відносять виробництво або переробку речей, змішування та присєднання речей, відділення плодів, заволодіння, конфіскацію, реквізицію, знахідку (якщо власник не знайшовся), скарб. До похідних належать такі підстави, за яких набуття права власності даної особи засновується на праві попереднього власника. При переході права власності має місце правонаступництво, тому що права на придбану річ є такими ж, як вони були у попереднього власника.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключно (морської) економічної зони є об'єктами *права власності Українського народу*.

Суб'єктами права *приватної власності* є окремі фізичні та юридичні особи. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних чи юридичних осіб, не обмежуються, проте законом можуть бути встановлені окремі обмеження для певних видів об'єктів (наприклад, зброя, радіоактивні речовини тощо).

У державній власності є майно, в тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна. Суб'єктом права державної власності є держава в особі Верховної Ради України.

Суб'єктами *права комунальної власності* є відповідні територіальні громади сіл, селищ, міст і районів у містах. Об'єктами права комунальної власності є будь-яке майно, яке необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території.

Дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав чи обов'язків є правочином. **Правочин** – завжди волевиявлення, волевий акт, оскільки особа має намір досягти певних юридичних результатів. Правочин – це завжди правомірна дія, тобто вона відповідає вимогам закону щодо форми, суб'єктного складу, змісту тощо. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин створює обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін.

Залежно від того, чи відповідає обов'язку однієї сторони в правочині вчинити відповідну дію зустрічний обов'язок іншої сторони надати матеріальне або інше благо, правочини поділяються на *оплатні* та *безоплатні*.

Залежно від моменту, з яким пов'язується виникнення правочинів, останні поділяються на *консенсуальні* та *реальні*.

Відповідно до ступеня залежності дійсності правочинів від її підстави вони можуть бути *каузальними* та *абстрактними*. Кожний правочин має свою правову підставу – правову мету, досягнення якої прагнуть сторони.

Правочини можуть бути *строковими* та *безстроковими*. У безстрокових правочинах не визначається момент їх припинення.

Дійсність правочину означає визнання за ним якості юридичного факту. Правочин завжди є дією, спрямованою на досягнення певної правової мети. Особи, які вчиняють правочини, бажають зв'язати себе правовідносинами, взяти на себе певні права та обов'язки. Проте для того, щоб ці права та обов'язки виникли, правочин повинен відповідати певним вимогам. Ці вимоги називаються загальними вимогами, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

До *загальних вимог* належать:

- а) зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства;
- б) учасники правочину повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- в) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- г) правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;
- г) правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;

д) правочин, що вчиняється батьками, не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Недійсні правочини, залежно від того, який елемент їх фактичного складу є дефектним, можна поділити на певні групи, а саме на правочини з вадами суб'єктного складу; правочини з вадами волі; правочини з вадами форми; правочини з вадами змісту.

Фіктивний правочин – це правочин, вчинений лише про людське око, без наміру створити юридичні наслідки. Такий правочин визнається недійсним незалежно від мети його укладення.

Удаваний правочин – це правочин, укладений з метою приховання іншого правочину. В такому правочині також відсутня основа – учасники прагнуть досягти зовсім іншої мети, ніж це впливає з правочину. Встановивши це, суд визнає удаваний правочин недійсним, а дійсним буде визнано той, який сторони дійсно мали на увазі. Коли такий правочин суперечить закону, суд постановляє рішення про визнання його недійсним.

Нікчемними (абсолютно недійсними) правочинами визнаються такі правочини, недійсність яких прямо встановлена законом. Якщо недійсність правочину прямо не впливає із закону, але один із учасників або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність, то такий правочин може бути визнаний судом недійсним (*оспорюваний правочин*).

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності кожна сторона зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати його вартість, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Загальні положення про зобов'язання.

Зобов'язання – це правовідносини, в силу яких одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію – передати майно, отримати гроші тощо, або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Цивільно-правове зобов'язання – це такі правовідносини, в яких уповноважена особа діє як кредитор, зобов'язана особа – як боржник.

Об'єктом зобов'язальних відносин є конкретні блага, заради яких між суб'єктами виникають юридичні зв'язки.

Підстави виникнення зобов'язань – це певні юридичні факти або їх сукупність, з настанням яких правові норми пов'язують виникнення

зобов'язальних відносин між кредитором і боржником. Зобов'язання виникають:

—з договорів та інших правочинів (в тому числі з двосторонніх чи багатосторонніх договорів), передбачених законом, а також із правочинів, хоч і не передбачених законом, але які йому не суперечать;

—у результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури та мистецтва та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

—внаслідок завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

—внаслідок інших юридичних фактів.

Значна більшість зобов'язань є договірними. Крім того, зобов'язання можуть виникати з договорів, які хоч і не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому. Це досить актуально в наш час, коли законодавець не встигає законодавчо врегульовувати всі відносини, які виникають у товарно-економічній сфері.

Виконання зобов'язань – це здійснення його сторонами покладених на них прав і обов'язків, що складають його зміст, належним чином відповідно до умов договору чи закону, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту чи вимог, що звичайно ставляться.

Належне виконання зобов'язання полягає в точному та своєчасному виконанні сторонами договору всіх зобов'язань відповідно до умов угоди та вимог закону, а за відсутності таких вказівок – відповідно до вимог, що звичайно ставляться. Крім того, боржник не має права виконувати зобов'язання частинами, якщо інше не впливає з суті договору або не визначено договором чи законом. Не допускається також одностороння відмова від виконання зобов'язання чи зміна умов договору, якщо інше не передбачено договором чи законом. За принципом реального виконання зобов'язання воно повинно бути виконано в натурі: не допускається заміна боржником предмета виконання зобов'язання.

Спосіб виконання зобов'язання – це порядок виконання, визначений нормативними актами чи договором.

Зобов'язання повинні виконуватись в установленій строк. Якщо строк не визначено, то зобов'язання повинно бути виконане на вимогу кредитора. Боржник повинен виконати таке зобов'язання в семиденний строк з дня пред'явлення вимоги, якщо інший строк не впливає з закону, договору чи суті зобов'язання.

Для належного виконання зобов'язання існують також певні засоби стимулювання боржника. Такими засобами є відшкодування збитків, а також інші *способи забезпечення виконання зобов'язання*: неустойка (штраф, пеня), застава, порука, завдаток, гарантія, притримання. Вони забезпечуються законом чи договором і є додатковими до договору.

Зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. Припинення зобов'язання на вимогу однієї з сторін допускається

лише у випадках, встановлених договором або законом. Зобов'язання може бути також припинене за таких *підстав*:

— надання відступного (припиняється за згодою сторін внаслідок передавання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передавання відступного встановлюються сторонами);

— зарахуванням – зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування може здійснюватися за заявою однієї із сторін. Не допускається зарахування зустрічних вимог:

- а) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- б) про стягнення аліментів;
- в) щодо довічного утримання (догляду);
- г) у разі спливу позовної давності;
- г) в інших випадках, встановлених договором або законом;

— за домовленістю сторін – зобов'язання припиняється за домовленістю сторін або за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (новація). Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом;

— прощенням боргу – внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора;

— поєднанням боржника і кредитора в одній особі;

— неможливістю виконання – неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку кожна із сторін не відповідає (форс-мажорні обставини);

— смертю фізичної особи або ліквідацією юридичної особи (боржника чи кредитора): зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Зобов'язання припиняється смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора. Зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника чи кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне вико-

нання). У цьому разі настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

а) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

б) зміна умов зобов'язання;

в) сплата неустойки;

г) відшкодування збитків та моральної шкоди. Збитками є:

— втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила чи мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

— доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Моральна шкода полягає:

— у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом та іншим ушкодженням здоров'я;

— у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

— у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

— у приниженні честі, гідності та ділової репутації фізичної чи юридичної особи.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

У разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання. Внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або у повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника. Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Не вважається *випадком*, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Договором або законом може передбачатися поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи. До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес, або передання відступного боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. У разі відмови кредитора від договору боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі.

Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором.

Загальні положення про договір урегульовуються Цивільним кодексом України в книзі п'ятій розділом II.

Договір – це домовленість двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Під ним також розуміють взаємне погодження волі двох або більше сторін, спрямоване на досягнення передбачуваного договором юридичного результату

Договори розрізняються за різними критеріями.

За розподілом прав і обов'язків договори можуть бути односторонніми та двосторонніми (такий поділ має ті самі ознаки, що й одностороннє та двостороннє зобов'язання). Поряд із ними існують також і багатосторонні договори, але на відміну від двосторонніх, учасники в цьому випадку об'єднуються для досягнення спільної мети.

Договори можуть бути оплатними та безоплатними. Безоплатні договори не компенсують дії однієї сторони відповідними матеріальними діями іншої сторони. А оплатні мають таку матеріальну компенсацію.

Іноді договори укладаються за згодою на користь сторін або за згодою на користь третіх осіб.

Вони також *поділяються на реальні та консенсуальні.* Реальними вважаються договори, права і обов'язки в яких виникають з моменту вчинення певних дій, а якщо такі права та обов'язки виникають з моменту досягнення згоди – такі договори вважаються консенсуальними.

Договори можуть бути основними та попередніми. Основний договір може існувати самостійно. Попередній договір завжди передбачає інший договір, з яким він пов'язаний.

Нинішня економічна ситуація спричинює ситуацію, коли не всі договори є класичними представниками того чи іншого виду договорів. Багато з них за своєю юридичною природою є комплексними, які поєднують в собі ознаки кількох видів договорів. Такі договори називають-

ся *змішаними*. До них застосовуються правила тих договорів, елементи яких містяться в даному договорі.

Змістом договору є право і обов'язки сторін, які визначаються в умовах договору. Договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнута згода за всіма істотними умовами.

Істотними умовами є такі:

—щодо предмета договору;

—які мають обов'язковий характер внаслідок закону;

—суттєві для цього виду договорів;

—вносяться додатково за заявою однієї із сторін.

Предметом договору є те, з приводу чого укладається договір.

Укладення договору може складатися з двох стадій – пропозиції укласти договір (*оферта*) та згоди прийняти пропозицію (*акцепт*).

Оферта має місце тоді, коли вона адресується конкретній особі і має вказівки на всі основні умови договору і намір особи, яка надіслала оферту у разі позитивної відповіді, бути зобов'язаною договором з адресатом. Відповідь особи про прийняття умов оферти називається акцептом. Але оферта не завжди повністю задовольняє адресата, і він у відповіді може запропонувати свої умови для укладення договору. Такий акцепт з новими пропозиціями стає новою офертою і тепер інша сторона повинна відреагувати на пропозицію. Якщо нова оферта не отримала акцепту, це означає відмову в укладенні договору. Договір вважається укладеним з моменту одержання акцепту особою, яка надіслала оферту у визначений офертою строк для відповіді або протягом нормально необхідного для цього часу, зважаючи на засоби зв'язку, через які було передано пропозицію.

Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором чи законом. Договір може бути змінено або розірвано на вимогу однієї з сторін у разі істотного порушення договору другою стороною, але лише за рішенням суду (істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору). У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті зобов'язання.

Окремими видами зобов'язань є такі:

- договори про передачу майна у власність: купівля-продаж; поставка;
- контракція сільськогосподарської продукції; міна; дарування; рента; довічне утримання (догляд);
- договори про передачу майна у тимчасове користування: найм (оренда); прокат; лізинг; позичка;
- договори про виконання робіт: підряд; побутовий підряд; підряд на проектні та пошукові роботи; договори про надання послуг: пере-

везення, зберігання, страхування, доручення, комісія тощо.

Спадкове право. Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкоємцями *за заповітом* і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин, визначені у заповіті.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини.

Право на *обов'язкову частку у спадщині* мають: неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Розмір обов'язкової частки може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. До обов'язкової частки зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого

на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця.

Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його оформлення, є нікчемним.

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на *спадкування за законом* одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття:

— у першу чергу право мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки;

— у другу чергу право мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід з боку батька і з боку матері;

— у третю чергу право мають рідні дядько та тітка спадкодавця;

— у четверту чергу право мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини;

— у п'яту чергу право мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від спадкування родичів подальшого ступеня.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

Онуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини. Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини. Племянники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини. Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Якщо спадщину прийняли кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них із визначенням імені та часток у спадщині інших спадкоємців.

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо протягом шести місяців з часу відкриття спадщини відказоодержувач не відмовився від заповідального відказу, вважається, що він його прийняв.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Загальна характеристика цивільного права і цивільних правовідносин.
2. Суб'єкти цивільних правовідносин.
3. Поняття і зміст права власності. Форми власності в Україні.
4. Поняття та види правочинів.
5. Зобов'язальне право. Поняття цивільно-правового договору та його видів.
6. Спадкове право.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Речові права на чуже майно.
2. Захист права власності.
3. Позовна давність та її види.
4. Цивільно-правова відповідальність: поняття, підстави притягнення, види.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Представництво у цивільному праві.
2. Окремі види договірних зобов'язань.
3. Недоговірні зобов'язання.

4. Загальна характеристика інтелектуальної власності.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що є предметом цивільного права?
2. Хто може бути учасником цивільних правовідносин?
3. Що є об'єктом цивільних правовідносин?
4. Що таке цивільна правосуб'єктність?
5. У якій формі вчиняються правочини?
6. За яких умов правочин вважається дійсним?
7. У чому полягає моральна шкода, що підлягає відшкодуванню?
8. Яким чином відбувається прийняття спадщини спадкоємцем?
9. Які види спадкування передбачені законом?
10. Що є підставою цивільно-правової відповідальності?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Предметом цивільно-правового регулювання є:
  - а) трудові відносини;
  - б) податкові відносини;
  - в) майнові і деякі особисті немайнові відносини;
  - г) бюджетні відносини.
2. Цивільна правоздатність громадян виникає:
  - а) з моменту народження;
  - б) з моменту досягнення повноліття;
  - в) з моменту одержання паспорта;
  - г) з моменту вступу до громадянства країни.
3. Негаторний позов – це:
  - а) вимога власника відшкодувати збитки, завдані порушенням його права власності;
  - б) вимога власника усунути перешкоди, що заважають здійсненню його права власності;
  - в) вимога власника повернути йому майно, що перебуває в чужому незаконному володінні;
  - г) негативна відповідь на майнову вимогу.
4. Недійсним визнаються правочини, які:
  - а) укладені фізичними особами з іноземними юридичними особами;
  - б) укладені внаслідок помилки;
  - в) укладені в усній формі;
  - г) не передбачені Цивільним кодексом України.
5. Юридичними особами вважаються:
  - а) особи, що мають юридичну освіту
  - б) судді, які вирішують судові справи від імені держави
  - в) працівники державних правоохоронних органів

- г) організації, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки
6. Загальний строк для захисту прав за позовом особи, право якої порушене, встановлюється в:
- а) 1 рік;
  - б) 3 роки;
  - в) 4 роки;
  - г) 5 років.
7. За згодою піклувальника укладають цивільно-правові угоди:
- а) особи з повною дієздатністю;
  - б) недієздатні особи;
  - в) неповнолітні віком до 14 років;
  - г) особи, обмежені судом у дієздатності.
8. За позовами про недоліки проданих речей встановлений строк позовної давності:
- а) 2 місяці;
  - б) 6 місяців;
  - в) 1 рік;
  - г) 3 роки.
9. Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем до державної нотаріальної контори протягом:
- а) 6 місяців з дня відкриття спадщини;
  - б) 1 року з дня відкриття спадщини;
  - в) 40 днів з дня смерті спадкодавця;
  - г) 1 місяця з дня реєстрації факту смерті спадкодавця.
10. Недійсним визнаються цивільно-правові угоди, які:
- а) укладені фізичними особами з іноземними юридичними особами;
  - б) укладені внаслідок помилки;
  - в) укладені в усній формі;
  - г) не передбачено Цивільним кодексом України.

Завдання

Достатній рівень

1. Підготуйте електронний варіант презентації з питань:

1. Захист авторських прав.
2. Правила торговельного й побутового обслуговування споживачів.
3. Законодавство України про захист прав споживачів.
4. Цивільно-правові засоби захисту прав покупців.
5. Зобов'язальне право. Загальні положення про договір (ЦКУ: Книга п'ята, розділ I-II).
6. Право інтелектуальної власності (ЦКУ: Книга четверта).
7. Недоговірні зобов'язання (ЦКУ: Книга п'ята, розділ III, підрозділ 2).
8. Спадкове право (ЦКУ: Книга шоста).

9. Суб'єкти цивільних правовідносин (ЦКУ: Книга перша, розділ II, підрозділи 1-3).
10. Окремі види договірних зобов'язань (ЦКУ: Книга п'ята, розділ III, підрозділ 1).

II. Виконайте завдання:

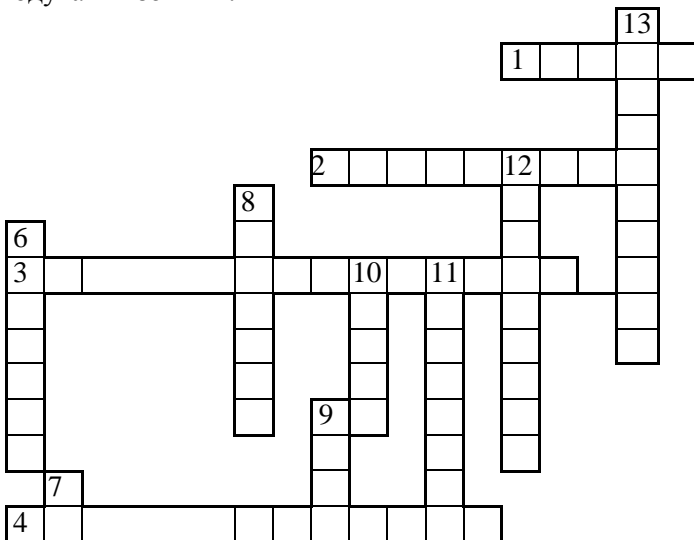
11. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Сукупність речей і матеріальних цінностей, які перебувають у власності особи.
2. Умовне ім'я автора твору науки, літератури або мистецтва.
3. Безоплатне присвоєння результатів праці інших працівників.
4. Юридична особа, що є суб'єктом цивільних правовідносин (приклад).
5. Документ, що посвідчує той чи інший факт.

Питання по-вертикалі:

6. Абстрактне грошове зобов'язання, виражене в письмовій, чітко визначеній законом формі.
7. Винагоода, що виплачується автору за створення твору науки.
8. Матеріальна цінність, яка вноситься на зберігання в державний заклад і підлягає по настанню певних умов поверненню особі, яка її внесла.
9. Звернення в державний орган з приводу порушення прав особи.
10. Цінний папір.
11. Іменний цінний папір.
12. Цінний папір, який дає його власникові прибуток у вигляді фіксованого проценту від номінальної вартості.
13. Відшкодування збитків.

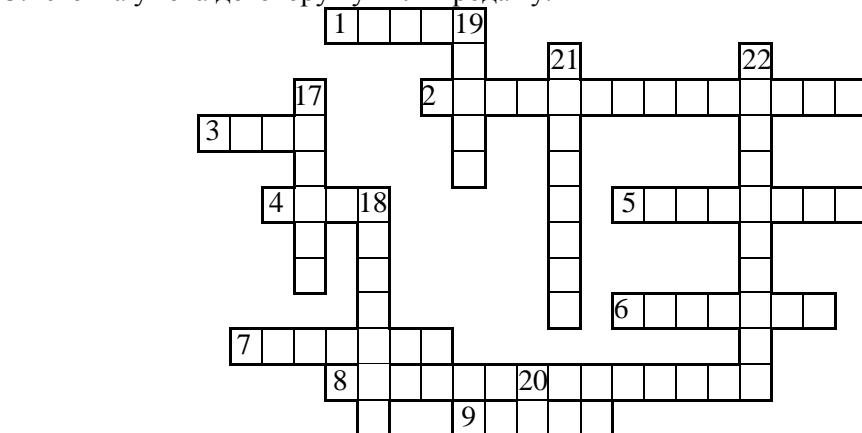
5										

12. *Визначте, на підставі яких із зазначених подій, виникають цивільно-правові відносини. Посилайтесь на Цивільний кодекс України. Які галузі права будуть регулювати інші із зазначених подій (вказуйте статті відповідних законів або кодексів):*
- реєстрація відкриття;
  - придбання телевізора у магазині;
  - виключення зі школи;
  - смерть людини;
  - вступ на роботу;
  - скоєння ДТП з пошкодженням автомобілів.
13. *Визначте право володіння, користування та розпорядження у ситуаціях:*
- отримання будинку у спадок;
  - керування автомобілем за довіреністю;
  - купівля магнітофона за дешевою ціною у наркомана;
  - здача складу в оренду;
  - передача майна у користування;
  - знищення художником власної картини;
  - скупка краденого;
  - продаж квартири власником.
14. *Визначте форми і види власності:*
- міська школа;
  - залізничний вокзал;
  - майно товариства з обмеженою відповідальністю;
  - ранець школяра;
  - телевізор, куплений подружжям;
  - земля сільськогосподарського кооперативу;
  - майно осіб, котрі ведуть фермерське господарство;
  - майно університету.
15. *Розв'яжіть кросворд:*
- Питання по-горизонталі:
- Розмір податку з одиниці оподаткування.
  - Фактична наявність землі на певних правових підставах, що обумовлюють відповідні права і обов'язки власника.
  - Напис посадової особи на документі, що надає йому сили.

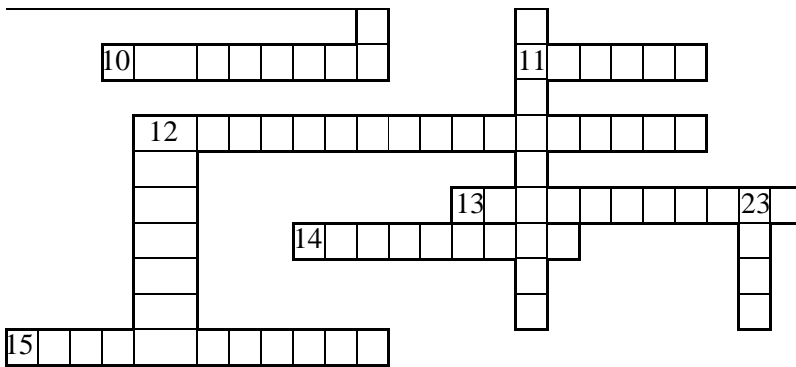
4. Приховані різним способом гроші або цінні речі, власник яких не може бути встановлений або в силу закону втратив на них право.
5. Особлива перевага, надана законом окремим громадянам.
6. Угода сторін про заміну одного укладеного ними зобов'язання іншим.
7. Розпорядження громадянина своїм майном на випадок смерті.
8. Вид угоди за кількістю учасників, що беруть на себе зобов'язання.
9. Точне відтворення тексту будь-якого документу.
10. Спеціальний дозвіл на право заняття підприємницькою діяльністю.
11. Нормативний акт загального характеру.
12. Користування землею у встановленому законом порядку.
13. Особа, яка спадкує майно.
14. Письмове уповноваження однієї особи іншою для представництва перед третіми особами.
15. Зневажливе ставлення до суті справи під виглядом дотримання формальності.

Питання по-вертикалі:

12. Віднайдення втраченої кимось речі.
17. Професійний посередник при укладанні торговельних і біржових угод.
18. Договір, згідно якого одна особа безоплатно передає своє майно у власність іншій особі.
19. Особа, яка діє за дорученням іншої особи.
20. Перехід майна померлої особи до спадкоємців.
21. Тимчасова заборона, накладена органами державної влади на користування певним майном.
22. Спосіб захисту права власності.
23. Істотна умова договору купівлі-продажу.

16. *Визначте спадкоємців та їх частки, посилаючись на ЦКУ:*

- а) У громадянина Каштанова є дружина, її дочка від першого шлюбу, яку Каштанов удочерив, син, мати, брат;
- б) Громадянин Довженко усе своє майно заповів рідному братові. Дружина померлого (48 років, працює бухгалтером), син (28 років, працює водієм), донька (17 років, навчається в університеті), мати (71 рік, пенсіонерка) в якості спадкоємців у заповіті названі не були;
- в) Після смерті в автокатастрофі подружжя Остапових на їхнє майно претендують: син (21 років), донька (17 років), рідний брат померлого, мати померлої, громадянин Третяк (79 років, якого утримував померлий 8 років);
- г) Онуфрієв проживав разом із дружиною дочкою та сином. Син неодружений, а донька, що померла за два місяці до смерті батька, була одружена і мала трьох дітей;
- д) після смерті Одаренка, який не залишив заповіту, залишилися: дружина (54 років), син (28 років), донька дружини (удочерив за рік до смерті), перша дружина (59 років) і донька від першого шлюбу (30 років), рідний брат (62 роки), мати померлого (80 років).

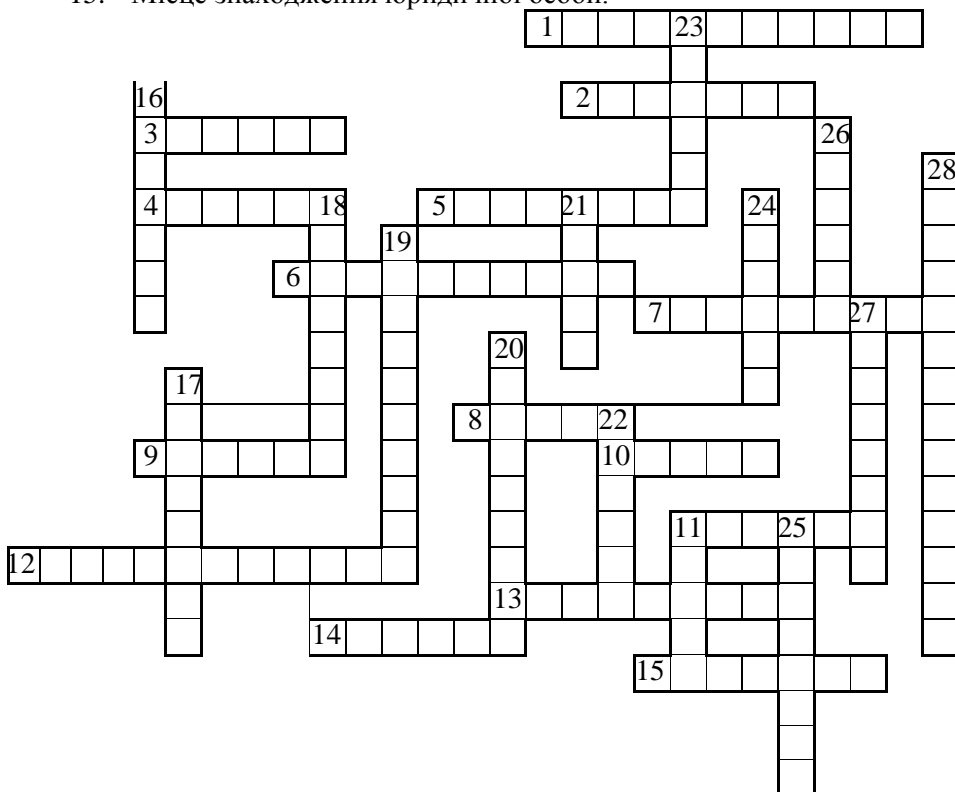
17. *Складіть претензійний лист приватного підприємця заводу-виробникові за постачання партії неякісного товару.*

18. *Розв'яжіть кросворд:*

Питання по-горизонталі:

1. Особа, якій належить майно на підставі права спільної власності.
2. Вид об'єктів цивільних прав.
3. Пропозиція однієї особи іншій укласти угоду із зазначенням усіх її умов.
4. Економічна діяльність людей в умовах ринкових відносин з метою одержання прибутку.
5. Знайдення особою загубленої речі.
6. Довгострокове вкладання капіталу у виробництво.

7. Метод прийняття рішень, за якого обговорюване положення не ставиться на голосування , а приймається погодженням сторін.
8. Приховані цінні речі, власник яких невідомий або за законом втрапив на них право власності.
9. Надання в борг товарів або грошей.
10. Суб'єкт права інтелектуальної власності.
11. Особа, яка надає певні гарантії і контролює їх здійснення.
12. Право особи вилучати з речі її корисні властивості.
13. Грошова сума, яка сплачується боржником кредиторіві в разі невиконання зобов'язань.
14. Форма надання майна у користування; вид підприємницької діяльності.
15. Місце знаходження юридичної особи.

Питання по-вертикалі:

11. Вид об'єктів цивільних прав.
16. Кредитна установа, що надає населенню позички за певний процент під заставу цінних речей.
17. Зобов'язання щодо виконання договору.

18. Один з видів об'єднання підприємців, що створюється з метою одержання прибутків шляхом встановлення монопольного панування на ринках збуту.
  19. Підстава припинення права власності.
  20. Операція по придбанню спеціальним суб'єктом права на стягнення боргу.
  21. Цілеспрямовано сформований образ-уявлення фірми.
  22. Фінансовий показник прибутків та витрат підприємства.
  23. Грошова одиниця певної країни, яка бере участь у міжнародному економічному обміні.
  24. Єдиний державний перелік, який містить відомості про юридичну особу.
  25. Спосіб регулювання подібних за змістом цивільних відносин, не врегульованих певним актом цивільного законодавства.
  26. Повнолітня дієздатна особа, яка добровільно бере на себе обов'язки стосовно малолітніх чи недієздатних осіб.
  27. Заборона користуватися майном, накладена органами влади.
  28. Правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.
19. *Посилаючись на закон, встановіть правомірність правочинів:*
- а) громадянка Кришталева хоч зробити свого 13 річного онука власником квартири;
  - б) громадянин Свищ у стані алкогольного сп'яніння продав золотий перстень за 50 гривень. Його дружина вимагає від покупця повернути перстень;
  - в) Михайло (17 років, навчається заочно у коледжі, працює у приватній фірмі) продав моторолер, подарований батьками, своєму товаришеві, оскільки йому не вистачало зароблених грошей для купівлі мотоцикла;
  - г) сімнадцятилітня Марина навчається в університеті на відмінно й на отриману стипендію придбала модні джинси;
  - д) мати п'ятикласника Сашка уклала договір купівлі-продажу від імені сина, за яким Сашко став власником легкового автомобіля.
20. *Спадщина Ш. складається з автомобіля, дачі, внесків в оцдаксі та домашніх речей. Як розподілятиметься спадщина у кожному із запропонованих випадків:*
- а) Ш. не залишив заповіту. Склад сім'ї – дружина (51 рік), дочка (12 років), що проживали разом із померлим, та син (19 років), який живе окремо із своєю дружиною;
  - б) Ш. залишив заповіт, за яким все майно він заповів синові (22 роки) від першого шлюбу, що проживає окремо. Разом з Ш. проживали дружина (49 років) та дочка (15 років).;

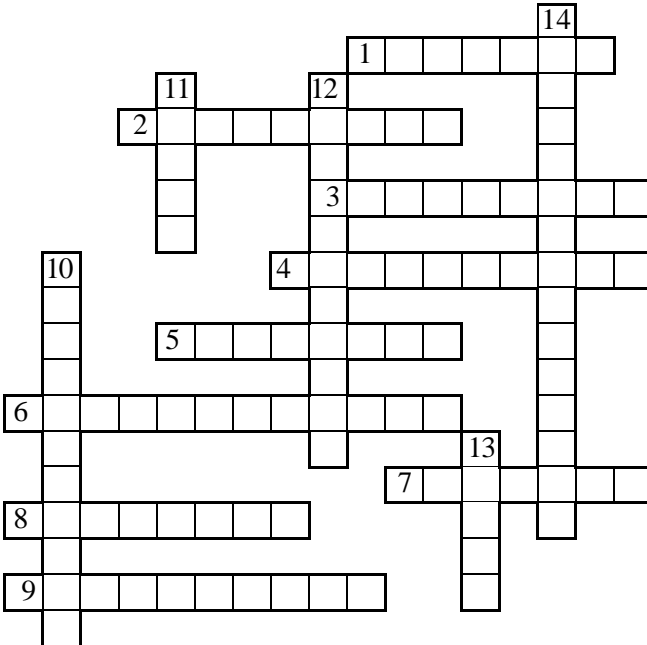
										A									
										B									
										C									
										T									
										B									
										O									

25. Визначте, в яких із наведених випадків настане цивільна відповідальність, визначте її вид:

- а) у магазині жінка втратила свідомість та, падаючи, розбила посуд, що стояв на вітрині; б) захищаючись, військовослужбовець пострілами пошкодив автомобіль нападників; в) група молодиків розгромила рекламний щит; г) хлопець 13 років розбив м'ячем вікно; д) двоє друзів – 17 і 21 року – не повернули речі, які брали напрокат; е) водій, не порушивши правил дорожнього руху, потрапив в аварію, внаслідок чого пошкоджено вантаж, який він перевозив.

26. Складіть договір від імені приватного підприємця про найм на півроку водія з власним автомобілем.

27. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Сторона в зобов'язанні, що повинна здійснити на користь іншої сторони (кредитора) певні дії.
2. Відстрочка виконання зобов'язань, встановлена урядом на певний час, у зв'язку з настанням надзвичайних обставин.
3. Вимога кредитора до боржника про сплату боргу.
4. Відшкодування збитків.
5. Збіг обставин, що створюють певне становище.
6. Здатність особи своїми діями набувати права і створювати для себе юридичні обов'язки.
7. Рівність сторін у взаємовідносинах.
8. Один із способів забезпечення зобов'язань.
9. Цивільно-правовий спосіб захисту права власності.

Питання по-вертикалі:

10. Примусове безоплатне вилучення майна у власність держави.
11. Юридичний спосіб захисту порушеного права.
12. Відшкодування збитків внаслідок порушення зобов'язання.
13. Вид об'єктів цивільних прав.
14. Можливість розпоряджатися процесуальними засобами захисту.

28. *Складіть чайнворд з основних понять теми «Цивільне право».*

29. *Розв'яжіть задачу $A:(BxV)-\Gamma = \Gamma + D$, де:*

A – правочин повинен обов'язково укладатися у письмовій формі між фізичними особами на суму, що перевищує... грн.; B – кількість видів юридичних фактів в залежності від волі суб'єкта; V – кількість видів дієздатності у цивільному праві в залежності від обсягу; Γ – вік, з якого настає неповна дієздатність; Γ – мінімальний вік, з якого неповнолітній несе цивільно-правову відповідальність; D – кількість книг, з яких складається Цивільний кодекс України.

30. *Посилаючись на ЦКУ визначте, у яких випадках для учасників правовідносин необхідно мати дієздатність, а у яких – достатньо правоздатності:*

- а) взяти позику; б) купувати магнітофон; в) бути власником квартири; г) користуватися житловим приміщенням; д) отримати автомобіль у подарунок; е) брати тимчасове користування речі в пункті прокату; є) бути автором статті в газеті; ж) обміняти телевізор на іншу цінну річ; з) продати будинок; і) отримати гроші у спадщину.

Високий рівень:

Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. 16-річний хлопець у день свого народження жорстоко побив свою однокласницю за те, що вона не схотіла з ним танцювати. Нанесені ушкодження призвели до серйозного розладу здоров'я потерпілої.

Мати потерпілої подала позов до суду на батьків хлопця про відшкодування збитків за лікування та за нанесену моральну травму.

2. Громадянин С. продав художникові П. картину, отримавши за неї 1000 грн. Під час переговорів щодо продажу П. запевнив С., що картину написано маловідомим автором, хоча П. знав, що насправді вона належить пензлю відомого художника Ярошевського. Через деякий час П. здав картину на аукціон, вказавши справжнього автора і початкову ціну 15000 грн. Довідавшись про це С. звернувся до суду, вимагаючи повернення йому картини.

3. Коли Олександра Н. проводжали до лав Збройних Сил, його дядько С. при свідках пообіцяв, що після повернення Н. зі служби він передасть племінникові мотоцикл. Через 1 рік, коли Олександр повернувся додому, він нагадав про обіцянку, але С. відмовився передати мотоцикл, мотивуючи це тим, що суттєво змінилася економічна ситуація.

4. Будівельники П. та Р., працюючи на капітальному ремонті будинку, знайшли на горищі цього будинку кільканадцять дореволюційних золотих монет. Одну з монет вони взяли для визначення проби, а інші сховали. У ювелірній майстерні, куди вони звернулися, їм визначили пробу, але зацікавилися походженням монети. Невдовзі П. та Р. були затримані під час спроби продати монети. Після вилучення інших монет та передачі їх фінансовому відділу райвиконкому П. та Р. звернулися з вимогою виплатити їм 25 % вартості скарбу.

5. Громадянин Н. здав до хімчистки своє зимове пальто із штучного хутра. Коли через два тижні він отримав замовлення, виявилось, що пальто після чистки непридатне до використання, бо тканина підкладки не витримала хімічної обробки. На вимогу Н. відшкодувати його збитки адміністрація хімчистки відмовила, мотивуючи це відсутністю своєї вини у тому, що сталося.

6. Після загибелі в автокатастрофі батьків п'ятнадцятирічний Віктор жив із своєю бабусею, яку було призначено опікуном. Але найбільше часу він проводив разом із своїм однолітком Сергієм та його батьком Н. Через рік на день народження Н. Віктор подарував батькові друга зібрання творів відомого письменника. На заперечення Н. Віктор запевнив, що це його власність, яка перейшла до нього у спадщину від батьків. Але через деякий час бабуся звернулася з вимогою до Н. повернути книги, мотивуючи це відсутністю своєї згоди на подарунок.

7. Батько 8-річного Сашка уклав від його імені угоду, за якою він став власником квартири, що раніше належала громадянину П. Через деякий час було підписано угоду про дарування громадянину Н. автомобіля, що раніше отримав Сашко у спадщину від бабусі.

8. Працюючи у геологічній експедиції у віддаленому районі Карпат, Ф. дістав травму. Побоюючись за своє життя, він вирішив залишити заповіт. Написавши його, він звернувся до начальника експедиції з проханням засвідчити його. Той, прочитавши заповіт вголос, висловив

обурення щодо його змісту – своє майно Ф. заповідав не дружині, а сторонній особі, але після наполягань Ф. засвідчив документ.

9. 16-річний школяр В., його одноліток – слюсар заводу Ш. та 12-річний учень Л. зробили саморобний вибуховий пристрій та підірвали його у дворі будинку. Під час вибуху було пошкоджено автомобіль, що стояв поряд, та гойдалки на дитячому майданчику. Житлово-експлуатаційна дільниця та власник автівки звернулися до суду з вимогою відшкодувати збитки. Але винні почували себе спокійно, адже вони ще не досягли повноліття, тому їм нічого не загрожує.

10. Громадянки В. шлюбний вік за її заявою знижено до 16 років, вона одружилася з громадянином Р. У зв'язку з цим вона переїхала до чоловіка в місто, а старий будинок, у якому вона жила до того окремо від батьків і який отримала у спадщину від дідуся, продала громадянці А. під знесення за невелику суму. Але батьки В., довідавшись про це, заявили вимогу анулювати цю угоду, мотивуючи це тим, що В. – неповнолітня, їхньої згоди на продаж не отримано, а сума, що її сплатила А. не відповідає справжній вартості будинку. В. відмовилася.

11. Громадянин П. згодився допомогти своєму товаришеві М. На власному авто П. перевозив речі на нову квартиру. Під час однієї з поїздок автомобіль потрапив в аварію і перекинувся, М. дістав тілесні ушкодження. Через деякий час, одужавши, М. почав вимагати відшкодування витрат, які він поніс, для лікування своїх травм та розбитого під час аварії телевізора. П. відмовився, мотивуючи це тим, що, як встановила технічна експертиза, його вини в аварії немає, у порушенні кримінальної справи було відмовлено. М. звернувся до суду.

12. Збираючись подорожувати Сергій Т. купив у магазині 10 банок м'ясних консервів. Але наступного дня, пакуючи консерви, хлопець виявив, що банки здуті. Вважаючи продукти недоброякісними, він звернувся до магазину з вимогою обміняти консерви.

13. Костянтин У. домовився з Оксаною М. про купівлю велосипеда. Він сплатив гроші, отримав розписку і, вважаючи на сильний дощ та пізній час, вирішив за згодою Оксани забрати велосипед наступного дня. Але наступного дня, коли він прийшов до продавця, виявилось, що велосипед продано Валерію Д., який запропонував значно більшу суму. Але Костянтин вимагав передачі купленого ним велосипеда.

14. 13-річний Віктор М. отримав у дарунок від бабусі магнітофон. Через два місяці він, за погодженням з бабусяю, обміняв магнітофон на кінокамеру, яку сусід Сергій Т. привіз з-за кордону. Але батько, дізнавшись про це, почав вимагати від Сергія повернути магнітофон і забрати кінокамеру, мотивуючи це відсутністю своєї згоди на обмін. Але Сергій та Віктор не погоджувалися, аргументуючи це тим, що магнітофон – дарунок бабусі, а вона дала згоду на обмін.

15. 17-річний Андрій після закінчення школи влаштувався на роботу в НДІ. Через деякий час до директора НДІ прийшов батько Андрія та

розповів, що його син недоцільно використовує свою зарплату – витрачає на колекціонування моделей автомобілів, поштових марок тощо, а додому приносить надзвичайно мало грошей, незважаючи на складні матеріальні умови сім'ї: мати Андрія – інвалід, непрацевдатна, двоє сестер – школярки, батьківської зарплати не вистачає для життя. На прохання батька, директор дав вказівку видавати зарплату Андрія лише у присутності батька або самому батькові.

16. Громадянин С. взяв у борг 2000 грн. у К. строком на один рік. Коли рік минув, С. повернув гроші телеграфним переказом. Отримавши 2000 грн., К. зателефонував С. і сказав, що гроші треба було б повернути особисто, до того ж вони повернуті без урахування інфляції і навіть без урахування відсотків, що були б нараховані при зберіганні грошей у банку. Але С. відмовився виконати вимогу, вважаючи її незаконною.

17. 12-річний Олександр брав участь у кінозйомках і отримав винагороду – 400 грн. На ці гроші він придбав солодоші (50 грн.), блокнот і ручку (50 грн.) та годинник (300 грн.). Батьки, вважаючи ці витрати нерозумними, звернулися до магазину з вимогою прийняти назад покупки та повернути гроші. Адміністрація відмовилася, посилаючись на те, що Олександр повідомив касира та продавця, що це його власні зароблені гроші.

18. Громадянин К., проходячи повз склад заводу “Радар”, помітив вогонь на горищі складу. Разом із працівником складу Б., що прибіг, помітивши вогонь, вони зламали двері сараю громадянина Ф., що стояв поряд, і взяли там драбину та відра для гасіння пожежі. Вогонь вдалося загасити, але при цьому згоріли куртка К. та драбина Ф. Крім того, К. дістав травму, для лікування якої він витратив суму грошей. К. та Ф. звернулися до суду з вимогами відшкодувати витрати, які вони понесли (К. вимагав відшкодування з боку заводу, а Ф. – з боку громадянина Б., що безпосередньо вчинив збитки).

19. Учні 11 класу Микола Р. та Тарас М., проходячи пізно ввечері повз закритий магазин, помітили пожежу, що виникла всередині приміщення. Микола, розбивши вітрину, почав гасити пожежу, збиваючи полум'я курткою, а Тарас викликав пожежних та кинувся на допомогу. Під час гасіння пожежі Тарас збив з вітрини сервіз, який при цьому розбився. Під час гасіння було пошкоджено також куртку Миколи. Пізніше адміністрація звернулася з вимогою до Миколи та Тараса відшкодувати вартість вітрини та сервізу, вважаючи, що ці втрати стали наслідком некваліфікованих дій підлітків.

20. 16-річний Артем працював слюсарем та навчався у вечірній школі. Отримавши зарплату (1000 грн.), він придбав у свого однолітка школяра Олега собаку за 250 грн., уклавши письмову угоду. Мати Артема, довідавшись про це, почала вимагати від батька Олега забрати собаку назад та повернути гроші, мотивуючи це своєю незгодою з угодою, що її уклав неповнолітній син. Але той відмовився, вказавши, що дав попередню згоду синові на продаж собаки. Мати Артема звернулася до суду.

21. Володя (17 років), за подаровані на день народження гроші, придбав відеомагнітофон. Через кілька днів бабуся з дідусем теж подарували йому до дня народження відеомагнітофон. Оскільки два магнітофони йому були непотрібні, Володя один магнітофон із доплатою обміняв у свого товариша Андрія на чудовий цифровий фотоапарат. Через місяць батьки Андрія, визнавши про обмін, звернулися до Володі з вимогою повернути фотоапарат, повертаючи відео та гроші. Але Володя та його батьки відмовилися.

22. За договором картонно-паперовий комбінат повинен був поставити 10 000 картонних ящиків для макаронної фабрики на 1 вересня. Але фабрика отримала лише 5 000 ящиків 10 вересня, а інших 5 000 — 2 жовтня, що призвело до зриву поставки продукції фабрикою. Дайте характеристику юридичній ситуації.

23. В одній із місцевих газет було опубліковано матеріал про консервний завод, де йшлося, що продукція випускається на застарілому обладнанні з недотриманням технологій і її споживання може зашкодити здоров'ю споживачів. У результаті громадяни міста практично перестали купувати продукцію заводу, що призвело до значних збитків.

24. Громадянин К. придбав у магазині музичний центр. При спробі вдома прослухати компакт-диск, дека не відкрилася. Наступного дня чоловік вирішив повернути музичний центр, але у магазині продавець порадив йому звернутися із своєю проблемою у сервісний центр.

25. Громадянин В., керуючи власним легковим автомобілем, здійснив наїзд на громадянина К. Проте до кримінальної відповідальності водія не було притягнуто, оскільки його визнали невинним у скоєні аварії. Разом з тим громадянин К. звернувся з вимогою до громадянина В. про відшкодування завданих йому збитків у результаті аварії. Після відмови потерпілого водій подав позов у суд.

26. Завод, що випускає шини за договором постачання, 5 років регулярно забезпечував автопідприємство шинами для вантажних автомобілів, які доставлялися залізницею. Проте чергова партія шин не була поставлена вчасно, оскільки працівники залізниці оголосили страйк і повністю було припинено на кілька днів рух потягів.

27. Неповнолітньому Оресту (13 років) бабуся заповіла дачний будинок. Орест із батьками та молодшим братом живуть в однокімнатній квартирі. Його батьки за власним розсудом, намагаючись покращити житлові умови сім'ї, продали будинок і отримані кошти та свою однокімнатну квартиру обміняли на двокімнатну.

28. Учні дев'ятого класу збиралися у туристичний похід, закупивши у магазині багато різних банок консервованих продуктів. У школі під час складання рюкзаків було виявлено, що усі 10 банок із курячим паштетом здулися. Вважаючи, що консерви неякісні, учні вирішили повернути їх у магазин та забрати гроші.

29. Проїжджаючи повз дитячий майданчик на автомобілі, громадянин Сушилов побачив, що на дорогу вибіг хлопчик за м'ячем. Намагаючись врятувати йому життя, Сушилов змушений був звернути різко вправо і, виїхавши на тротуар, пошкодив паркан та ворота приватного будинку.

30. Коли дев'ятикласник Мишко вигулював собаку у парку поблизу проїжджої частини, спустивши її з повідка, вона раптово вибігла на дорогу. У цей час на шосе із-за повороту з'явився автомобіль, що рухався на невеликій швидкості. Водій автомобіля різко загальмував, та собака все одно на великій швидкості врізалась в автомобіль. У результаті було пошкоджено бампер, решітку радіатора, крило та фару автомобіля. Собака отримала численні ушкодження. У відповідь на вимогу водія відшкодувати збитки батьки хлопця заявили: «А хто нам відшкодуватиме витрати на лікування?»

31.

 Інформаційні джерела: 1, 20, 21, 22, 48, 49, 98, 168-176, 311-314, 316, 321.

Тема 8: ЖИТЛОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: житлове право, житло, житловий фонд, субсидія, ордер, житлово-будівельний кооператив, гуртожиток, квартира, житлове кредитування, приватизація, право спільної власності, житловий спір.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Житлове право України – це сукупність правових норм, що регулюють житлові правовідносини між громадянами та громадян з державними і громадськими організаціями у процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на житло.

Житлові правовідносини виникають, змінюються і припиняються щодо вже готового жилого будинку чи іншого приміщення, придатного для проживання людини. Вони неоднорідні; більшість із них мають майновий характер, складаються у сфері розподілу й користування житлом. Усі названі житлові правовідносини регулюються системою норм житлових нормативно-правових актів, що складають житлове законодавство України: Конституція України; Житловий кодекс України; Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р. та інші закони; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти.

Житловий фонд – це складний інженерний комплекс, який включає жилі будинки і приміщення в інших будівлях; різноманітне теплоенергетичне обладнання; автоматичні засоби управління та експлуатації; розгалужену мережу комунікацій; протипожежне, ліфтове, санітарно-технічне та інше устаткування. Житловий фонд на території

України складають жилі будинки та інші жилі приміщення. Згідно зі ст. 4 ЖК України розрізняють такі види житлового фонду: державний; громадський; кооперативний (ЖБК); індивідуальний.

Державний житловий фонд – це сукупність жилих будинків та інших жилих приміщень, що перебувають у власності місцевих рад, державних підприємств, установ, організацій і призначаються для проживання людини і громадянина. *Громадський житловий фонд* – це сукупність жилих будинків та інших жилих приміщень, що належать колгоспам, іншим кооперативним організаціям, їхнім об'єднанням, профспілкам та іншим громадським організаціям. *Фонд житлово-будівельних кооперативів (ЖБК)* – це сукупність жилих будинків, що належать житлово-будівельним кооперативам і призначаються для проживання членів ЖБК. *Індивідуальний житловий фонд* – це сукупність жилих будинків (приміщень), що перебувають в особистій і приватній власності.

До житлового фонду включають також жилі будинки і приміщення, що належать державно-колгоспним та іншим державно-кооперативним об'єднанням, підприємствам і організаціям. До них застосовуються правила, встановлені для громадського житлового фонду. До житлового фонду не включаються нежилі приміщення в жилих будинках, що мають торговельне, побутове та інше призначення непромислового характеру.

Житло – одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті. Згідно зі ст. 31 ЖК України кожен громадянин України, який потребує поліпшення житлових умов, має право одержати в користування жиле приміщення в будинках житлового фонду (державного і громадського). Дієздатність щодо реалізації такого права настає в особи з 18 років, а якщо особа зареєструвала шлюб чи стала до роботи в передбачених законом випадках – раніше.

Стаття 34 ЖК України до осіб, які потребують поліпшення житлових умов, відносить осіб, які:

- забезпечені житлом нижче від встановленого в даній місцевості рівня;
- проживають у приміщеннях, які не відповідають встановленим санітарним і технічним вимогам;
- хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, через що не можуть проживати в комунальних квартирах чи в одній кімнаті з членами своєї сім'ї;
- проживають за договором піднайму жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду або за договором найму в жилих приміщеннях житлово-будівельних кооперативів;

— упродовж довгого часу проживають за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам за правом приватної власності;

— проживають у гуртожитках.

Громадян, які потребують поліпшення житлових умов, беруть на облік для одержання жилих приміщень у будинках державного і громадського житлового фонду.

Житлом забезпечуються згідно із загальною чергою, позачергово й першочергово. Право на заселення квартири дає тільки ордер – письмове розпорядження на його заселення, що видається на підставі рішення виконавчого комітету органу місцевого самоврядування чи місцевої державної адміністрації.

Право користуватися житлом реалізується на підставі *договору житлового найму*. Стаття 61 ЖК України передбачає укладення договору найму жилого приміщення. Договір укладається письмово на підставі ордера між наймодавцем і наймачем (громадянином, на чие ім'я видано ордер). Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи.

Користування службовими жилими приміщеннями і гуртожитками

Службове жиле приміщення – це окрема квартира чи кімната в комунальній квартирі, що затверджена як службове житло і надається особам, які, з огляду на трудові відносини, мають проживати за місцем роботи чи недалеко від нього.

Гуртожиток – це особливий вид жилого приміщення, що призначене для короткочасного проживання здебільшого одиноких людей, які поселяються у зв'язку з роботою на підприємстві, в установі та організації чи навчанням у навчальному закладі, яким це житлове приміщення належить. Як гуртожитки використовуються спеціально споруджені приміщення чи переобладнані для цих цілей будинки. Згідно із законодавством, вони можуть бути зареєстровані органом місцевої влади чи місцевого самоврядування.

Порядок надання жилої площі в гуртожитках громадянам та іншим особам (без громадянства, іноземним громадянам) передбачено ст. 128 ЖК України. Жила площа в гуртожитку надається за спільним рішенням адміністрації підприємства, установи чи організації, органу кооперативної чи іншої громадської організації та відповідним профспілковим комітетом. На підставі такого рішення адміністрація підприємства, установи, організації видає особі спеціальний ордер, що є єдиним документом і підставою для вселення у надане жиле приміщення.

Розгляд житлових спорів здійснюється відповідно до Конституції та законів України загальними судами, господарськими, третейськими та товариськими судами та іншими уповноваженими на те законодавством органами і посадовими особами.

Житлове правопорушення – це протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, що посягає на деякі охоронювані законом житлові правовідносини, за що законодавством передбачається кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова і матеріальна відповідальність. ЖК України лише закріплює види правопорушень, за які згідно з іншими законодавчими актами настає юридична відповідальність осіб, що порушили чинне законодавство.

Адміністративна відповідальність передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП): гл. 8 (ст. 97) та гл. 11 «Адміністративні правопорушення в галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою».

Кримінальна відповідальність за порушення житлового законодавства передбачена за склади злочинів, закріплені КК України.

Підприємства, установи, організації та громадяни, що завдали шкоди жилим будинкам, жилим приміщенням, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою і зеленим насадженням на прибудинковій території, зобов'язані відшкодувати завдану шкоду (ст. 190 ч. 1 ЖК України). Мається на увазі *цивільно-правова відповідальність* за завдану шкоду за нормами цивільного законодавства. Посадові особи й інші працівники, з вини яких підприємства, установи, організації понесли втрати, несуть відповідальність у дисциплінарному порядку і матеріальну відповідальність.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Загальна характеристика житлового права України та його джерел.
2. Поняття та види житлового фонду. Соціальне житло.
3. Житлові права й обов'язки.
4. Правове регулювання приватизації державного житлового фонду.
5. Відповідальність за порушення житлового законодавства.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Які житлові права і обов'язки громадян встановлені законодавством України?
2. Які існують види житлового фонду України?
3. Якими є підстави та порядок одержання житлового приміщення в будинках державного житлового фонду?
4. Які існують підстави і порядок приватизації квартир у будинках державного житлового фонду?
5. Які умови складають зміст договору найму житлового приміщення?
6. У чому полягає правовий статус житла спеціального призначення?
7. У чому полягає зміст права власності на житло?
8. Якими є підстави набуття та припинення права власності на житло?

9. Які підстави, порядок виселення громадян з житлових приміщень?
10. Які види юридичної відповідальності за порушення житлового законодавства встановлює закон?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Предметом житлового права є:
  - а) житло;
  - б) житлові правовідносини;
  - в) відносини з надання квартир та будинків у користування;
  - г) права та обов'язки.
2. Функцією житлового права є:
  - а) регулятивна;
  - б) охоронна;
  - в) виховна;
  - г) попереджувальна.
3. Принципом житлового права є:
  - а) недоторканості житла;
  - б) законності;
  - в) гарантованості судового захисту;
  - г) доступності судового захисту.
4. Житлові права громадян:
  - а) на недоторканість житла;
  - б) на соціальне житло;
  - в) на приватизацію;
  - г) на власність.
5. Житло – це:
  - а) будь-яке помешкання, придатне для проживання людей;
  - б) квартири будинків, одноквартирні будинки, призначені для постійного або тимчасового проживання людей, що віднесені у встановленому порядку до житлового фонду;
  - в) квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати в квартирах чи одноквартирних будинках, а також інші приміщення, призначені для постійного або тимчасового проживання людей, що завершені будівництвом та віднесені у встановленому порядку до житлового фонду;
  - г) квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати, а також інші приміщення, призначені для постійного проживання людей, що завершені будівництвом та віднесені у встановленому порядку до житлового фонду.
6. Норма жилої площі в Україні встановлюється в розмірі:
  - а) 16,35 кв. м. на одну особу;
  - б) 13,65 кв. м. на одну особу;
  - в) 12,8 кв. м. на одну особу;

- г) 9,8 кв. м. на одну особу.
7. За договором довічного утримання:
- а) одна сторона, (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок, замість чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги;
  - б) одна сторона здійснює передачу права користування житловим приміщенням та іншими майновими правами особи іншій стороні, замість чого набувач майна зобов'язується здійснювати будь-яку волю відчужувача;
  - в) одна сторона, що є особою непрацездатною за віком або станом здоров'я (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок або його частину, замість чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла, харчування, догляду і необхідної допомоги;
  - г) одна сторона, що є особою непрацездатною за станом здоров'я (відчужувач), передає у власність другій стороні (набувачеві майна) будинок або його частину, замість чого набувач майна зобов'язується надавати відчужувачеві довічно матеріальне забезпечення в натурі у вигляді житла і необхідної допомоги.
8. Громадяни виселяються з жилих будинків державного і громадського житлового фонду з наданням іншого благоустроєного жилого приміщення, якщо:
- а) будинок, у якому знаходиться жилає приміщення, підлягає знесенню;
  - б) будинок підлягає переплануванню та переведенню у елітний житловий фонд;
  - в) будинок (жилає приміщення) загрожує обвалом;
  - г) будинок (жилає приміщення) підлягає переобладнанню в нежилый.
9. Висота стелі житлового приміщення повинна бути не меншою за:
- а) 2,5 м;
  - б) 2,8 м;
  - в) 3 м;
  - г) 2,6 м.
10. Правовим засобом захисту житлових прав в Україні є:
- а) законом чітко не визначено;
  - б) самозахист житлових прав;
  - в) встановлення електронних систем охорони приміщень;
  - г) судовий захист житлових прав.

Завдання
Достатній рівень

1. Виконайте завдання:

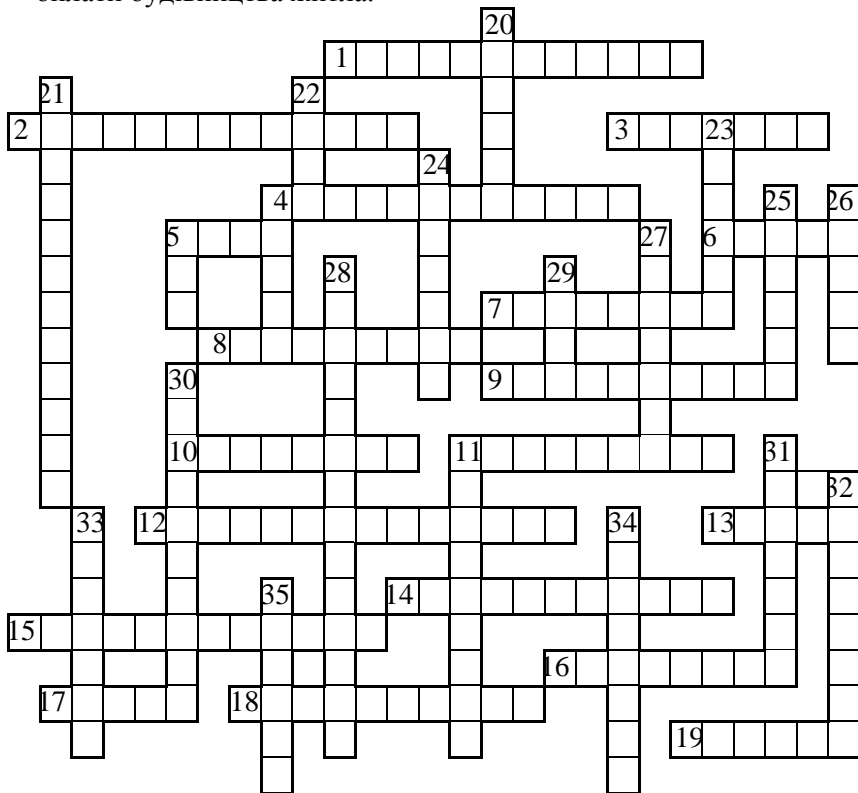
1. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Тривала або постійна втрата працездатності особи чи значне обмеження її, що є підставою включення цих осіб до пільгових категорій для отримання житла.
2. Право особи визначати подальшу долю житла.
3. Угода сторін, спрямована на встановлення чи припинення житлових прав та обов'язків.
4. Особа, що надає житлове приміщення в оренду.
5. Конфлікт, що виникає з приводу порушеного житлового права.
6. Загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що регулює житлові відносини.
7. Частина житлового будинку, призначена для проживання однієї чи кількох сімей.
8. Вид житлового фонду.
9. Комплекс дозволених законом дій щодо громадян, житлові права яких потребують захисту, безпосередньо спрямовані на попередження порушення або відновлення порушених житлових прав.
10. Передбачена правовою нормою і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта житлового права.
11. Елемент права власності, що виражається в наявності житла у суб'єкта.
12. Зворотна передача раніше приватизованого житлового приміщення у власність держави.
13. Одна з основних матеріальних умов життя людини, складова достатнього життєвого рівня.
14. Нормативно-правовий акт, який встановлює право людини на житло.
15. Відчуження житлових приміщень державного житлового фонду на користь громадян.
16. Допомога держави, здійснювана з метою відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг у вигляді безготівкової допомоги малозабезпеченим сім'ям.
17. Заява до суду з вимогою відновлення порушеного житлового права.
18. Приміщення, призначене для спільного проживання кількох одиноких громадян, які не перебувають у сімейних стосунках, або для проживання окремих сімей, що надаються на період навчання чи праці.
19. Нормативно-правовий акт, в якому об'єднано і систематизовано норми, що регламентують житлові відносини.

Питання по-вертикалі:

4. Письмове розпорядження на заселення житлового приміщення.
5. Державний орган, що розглядає житлові спори.
11. Юридична категорія, що виражає належність житла особі на відповідних умовах та у відповідних формах.
20. Встановлена житловим законодавством перевага, що надається певним категоріям громадян при отриманні житла.
21. Закріплена нормами права можливість вилучення корисних властивостей житлового приміщення для задоволення потреб та інтересів власника чи інших осіб.
22. Одиниця виміру житлової площі.
23. Передача власником житлового приміщення іншій особі в тимчасове володіння або користування за плату.
24. Особа, яка є суб'єктом зобов'язання і повинна здійснити на користь іншої сторони певні дії чи утриматися від них.
25. Грошові кошти, які надаються особі фінансовою установою для оплати будівництва житла.

26. Нормативно-правовий акт, який регулює найбільш важливі елементи житлових відносин.

27. Форма власності, за якою житлове приміщення належить окремій особі.
28. Юридична властивість особи, на підставі якої вона з народження має можливість реалізовувати конституційне право на житло.
29. Оренда житлового приміщення.
30. Добровільне об'єднання громадян, що утворюється для зведення і подальшого обслуговування будинку за рахунок власних коштів.
31. Особливий вид асигнування з державного бюджету для фінансування житлово-комунальних організацій з метою покриття витрат по обслуговуванню пільгових категорій населення.
32. Особа, яка має право посвідчувати договори купівлі-продажу житлового приміщення, найму житла тощо.
33. Житловий об'єкт.
34. Житло, яке надається в користування працівникам організацій, які через характер трудових відносин мають проживати за місцем роботи або поблизу нього.
35. Сукупність правових норм, що регулюють житлові відносини специфічними методами правового регулювання.

2. *Дайте відповідь на тестові завдання:*

1. Розташування житлових приміщень у підвальних і цокольних приміщеннях:

- а) забороняється;
- б) забороняється, якщо відсутнє вікно;
- в) дозволяється;
- г) дозволяється, якщо є вікно і висота приміщення більше 2,5 м.

2. Прибудинкова територія включає:

- а) територію перед будинком;
- б) озеленені території;
- в) майданчик для вигулу собак;
- г) майданчик для тимчасового зберігання автомобіля.

3. Заява про взяття на квартирний облік подається:

- а) до Ради народних депутатів;
- б) до виконкому Ради народних депутатів;
- в) до відділу кадрів за місцем роботи;
- г) до ЖЕКу.

4. Право першочергового забезпечення житлом мають:

- а) інваліди 3-ї групи;
- б) сім'ї, що мають трьох і більше дітей;
- в) учителі;
- г) сім'ї осіб, які загинули на виробництві.

5. Термін дії ордеру становить:

- а) 10 діб;
- б) 15 діб;
- в) 20 діб;
- г) 30 діб.

3. *Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і ка-*

Власник		
Наймач		

9. Перелічіть і дайте характеристику житлових прав і обов'язків неповнолітніх осіб.

10. Дайте відповідь на тестові завдання:

1. Визнання ордеру недійсним може бути на підставі:

- а) смерті особи, яка його отримала;
- б) смерті члена сім'ї, який вписаний в ордер;
- в) наявності помилки в ордері;
- г) виявлення неправдивих відомостей, які стали основою для видачі ордеру.

2. Відповідальність повнолітніх членів сім'ї наймача:

- а) часткова;
- б) солідарна;
- в) субсидіарна;
- г) змішана.

3. Наймач має право здавати в піднайом:

- а) так, має;
- б) ні, не має;
- в) має за згодою всіх членів сім'ї;
- г) має за згодою більшості членів сім'ї.

4. До об'єктів приватизації державного житлового фонду не належать:

- а) кімнати в гуртожитках;
- б) квартири в аварійному стані;
- в) службові житлові приміщення;
- г) квартири на території національних парків.

5. Інвалідам Чорнобильської катастрофи надаються пільги:

- а) додатково 10 кв. м;
- б) додаткова кімната;
- в) квартира;
- г) додаткова квартира.

11. Посилаючись на законодавство, визначте підстави набуття та припинення права власності на житло.

12. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Житлове право»:

												Б										
												У										
												Д										
												І										
												В										
												Н										
												И										
												Ц										
												Т										
												В										

								О											
--	--	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

13. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Житлове право».
14. Посилаючись на законодавство, визначте порядок та підстави виселення громадян з житлових приміщень.
15. Дайте відповідь на тестові завдання:
- У разі тимчасової відсутності наймача за ним зберігається житлове приміщення протягом:
    - а) трьох місяців;
    - б) шести місяців;
    - в) одного року;
    - г) трьох років.
  - Громадянин може приватизувати житло:
    - а) безоплатно один раз;
    - б) безоплатно кожне житлове приміщення;
    - в) безоплатно один раз у межах санітарної норми;
    - г) платно безліч разів.
  - При переході права власності на житло договір найму:
    - а) втрачає дію;
    - б) не втрачає дії;
    - в) зберігає силу до закінчення вказаного в ньому строку;
    - г) на розгляд суду.
  - Проведення робіт, пов'язаних з шумом у вихідні дні:
    - а) дозволяється;
    - б) забороняється;
    - в) дозволяється за згодою сусідів;
    - г) дозволяється за умови сплати моральних збитків сусідам.
  - Безоплатна передача квартир здійснюється з розрахунку:
    - а) 10 кв. м на кожну особу;
    - б) загальної житлової площі;
    - в) житлової площі всіх приміщень, у т.ч. нежитлових;
    - г) корисної житлової площі.

II. Підготуйте електронний варіант презентації з питань:

- Загальна характеристика житлового права України та його джерел.
- Житлові права й обов'язки громадян України, осіб без громадянства та іноземців.
- Найм (оренда) житла.
- Поняття та види житлового фонду. Соціальне житло.
- Правове регулювання приватизації державного житлового фонду.
- Правовий статус державного житлового фонду.
- Правовий статус соціального житлового фонду.
- Правовий статус приватного житлового фонду.
- Відповідальність за порушення житлового законодавства.
- Право власності на житло.

11. Право користування житлом.
12. Підстави та порядок одержання житлового приміщення в будинках державного житлового фонду та соціального житлового фонду.
13. Правовий статус службових житлових приміщень.
14. Порядок приватизації громадського житлового фонду.
15. Правовий статус гуртожитків.

Високий рівень:

I. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Кравченки мають на правах приватної власності приватизовану двокімнатну квартиру. У 2004 р. шлюб між сторонами був розірваний. Чоловік після розірвання шлюбу пішов жити до матері, забрав усі свої речі. Дружина пред'явила до суду позов про визнання чоловіка таким, що втратив право користування спірною квартирою, оскільки він не здійснює оплату квартири й не проживає в ній з 2004 р. без поважної причини. Зазначені факти відповідачем не оспорюються.
2. Безпалько 1.01.1994 р. була одержана двокімнатна квартира, розмір пайового внеску за яку склав 6000 грн. Первинний пайовий внесок Безпалько склав 1500 грн. з подальшою виплатою пайового внеску щомісячно у розмірі 100 грн. 1.01.1996 р. Безпалько уклав шлюб, і спільно з дружиною виплатили пайовий внесок повністю в період подружнього життя. Після розлучення Безпалько замінив замки в квартирі й вигнав дружину, пояснивши, що квартира належить йому. Дружина подала позов про вселення й розділ квартири, оскільки вважає, що квартира є їхньою спільною власністю.
3. Громадянка Петрова звернулась до ЖЕУ зі скаргою, що її сусідка Прозорова утримує у своїй квартирі близько десятка гусей, що викликає неприємний запах.
4. Плаксін купив у Смішко будинок, але через місяць звернувся із заявою про розірвання договору, мотивуючи це тим, що продавець приховав від нього недоліки – прогнивши підлогу, віконні рами, стропила. Смішко проти позову заперечує, посилаючись на те, що до укладання договору Плаксін рік квартирував у цьому будинку, тому мав можливість його належним чином оглянути.
5. Думов подарував своєму онукові Сергію будинок, але при цьому отримав від нього розписку про те, що будинок за життя діда продаватися не буде. Через рік, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, Сергій продав будинок. Думов звернувся до суду з позовом про визнання договору купівлі-продажу будинку недійсним, надавши засвідчену начальником ЖКК розписку.

II. Виконайте завдання:

6. Розробіть сценарій ділової гри (судове слухання), в основі якої –

конфліктна ситуація щодо порушення правил найму житла.

7. Складіть від свого імені договір найму житлового приміщення.

8. Поміркуйте над запропонованою проблемою і свої роздуми викладіть у формі есе: «Чи повинна держава вирішувати житлові проблеми громадян».

9. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ з проблеми житлового будівництва в Україні й викладіть свої узагальнення у формі аналітичного огляду.

10. Розробіть сценарій ділової гри, в основі якої – конфліктна ситуація, пов'язана з проблемою позачергового надання квартири.

11. Порівняйте житлові права та обов'язки за законодавством України та держав пострадянського простору.

12. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ про ситуацію на ринку житла в Україні, охарактеризуйте динаміку процесів і викладіть свої узагальнення у вигляді аналітичного огляду.

13. Розробіть сценарій ділової гри, в основі якої – конфліктна ситуація, пов'язана з проблемою приватизації житла.

14. Порівняйте житлові права та обов'язки за законодавством України та європейських держав.

15. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ з проблеми кредитування житла в Україні й викладіть свої узагальнення у вигляді аналітичного огляду.

16. Розробіть сценарій ділової гри (надання юридичної допомоги), в основі якої – конфліктна ситуація, пов'язана з проблемою виселення наймача житлового приміщення за несплату комунальних послуг.

17. Укладіть перелік і вкажіть вимоги до оформлення документів, необхідних для здійснення правочинів щодо розпорядження житлом.

18. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ з проблеми приватизації житлового фонду України й викладіть свої узагальнення у вигляді аналітичного огляду.

19. Розробіть сценарій ділової гри, в основі якої – конфліктна ситуація, пов'язана з необхідністю поліпшення житлових умов.

20. Укладіть перелік і вкажіть вимоги до оформлення пакету документів, необхідних для постановки на квартирний облік.

21. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ з проблеми порушення житлових прав в Україні й викладіть свої узагальнення у вигляді аналітичного огляду. Наведіть свої думки з приводу шляхів розв'язання подібних ситуацій.

22. Розробіть сценарій ділової гри (надання юридичної допомоги), в основі якої – конфліктна ситуація, пов'язана з проблемою порушення правил найму житла.

23. На основі чинного законодавства України обґрунтуйте (або спростуйте) можливість виселення наймача із приміщення за несплату комунальних послуг.

24. Розробіть сценарій ділової гри (надання юридичної допомоги), в основі якої – конфліктна ситуація щодо виселення власника із квартири.

ри у зв'язку з невиконанням ним зобов'язань по кредитному договору.

25. Зробіть підбірку публікацій в ЗМІ з проблеми відносин житлово-будівельних організацій з ошуканими вкладниками в Україні й викладіть свої узагальнення у вигляді аналітичного огляду. Наведіть свої думки з приводу шляхів розв'язання подібних ситуацій.

III. Виконайте реферат на тему:

1. Особливості правового регулювання житлових відносин на сучасному етапі розвитку українського суспільства
2. Сучасне житлове законодавство пострадянських країн.
3. Розв'язання житлової проблеми: закордонний досвід.
4. Правове регулювання приватизації житлового фонду України.
5. Житлові права й обов'язки громадян України, осіб без громадянства та іноземців: порівняльний аналіз.

 Інформаційні джерела: 1, 7, 168-176, 200, 203, 217, 321.

Тема 9: СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: сімейне право, шлюб, сім'я, дитина, подружжя, шлюбний договір, орган РАЦСу, особисті права та обов'язки, майнові права та обов'язки, аліменти, відносини утримання, усиновлення, опіка, піклування, патронат.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Сімейне право – це сукупність правових норм і принципів, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї. Тобто це право регулює відносини між подружжям щодо порядку укладення шлюбу, особистих і майнових відносин між ними, порядку та умов припинення шлюбу, відносин між батьками й дітьми, іншими родичами. Крім того, сімейне право України регулює та охороняє відносини усиновлення (удочеріння), опіки й піклування тощо. Виходячи з цього можна стверджувати, що *предмет сімейного права* складають:

- а) відносини, які виникають у зв'язку зі шлюбом;
- б) особисті та майнові відносини між членами сім'ї;
- в) особисті та майнові відносини між іншими родичами;
- г) відносини, які виникають у зв'язку із влаштуванням дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Безпосередніми *суб'єктами сімейних правовідносин* можуть бути лише ті фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення. Різноманітні державні інституції (орган реєстрації актів цивільного стану, орган опіки та піклування, суд) мо-

жуть брати участь у виникненні, зміні чи припиненні сімейних прав та обов'язків, але ніколи не стають учасниками сімейних відносин.

Об'єктами сімейних правовідносин можуть бути:

- а) майнові блага (речі);
- б) особисті немайнові блага;
- в) дії, у тому числі послуги.

Змістом сімейних правовідносин є суб'єктивні сімейні права та юридичні обов'язки. Суб'єктивне сімейне право – це міра можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта сімейних відносин. Юридичний обов'язок – це міра необхідної поведінки суб'єкта сімейних відносин.

Основними *джерелами сімейного права* є Конституція, Сімейний кодекс та інші нормативно-правові акти України.

Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих і майнових прав і обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Сімейний кодекс України складається з двох частин: Загальної та Особливої. Загальна частина містить норми, які поширюються на всі сімейно-правові відносини: про предмет, законодавство, про мету і завдання, принципи, суб'єктів сімейних правовідносин тощо. Особлива частина – це сукупність норм та принципів, кожен з яких регулює та охороняє окремий різновид сімейних відносин.

Для регулювання сімейних відносин велике значення має Концепція державної сімейної політики, схвалена Постановою ВРУ від 17 вересня 1999 р.; Закони України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р., «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 22.03.2001 р., «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.; Указ Президента України від 4 серпня 2000 р. «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї»; Положення про прийомну сім'ю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2.03.1998 р., Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.04.1994 р. тощо. Окремі положення вказаних нормативно-правових актів знаходять своє втілення в нормах СК.

Сімейні відносини можуть бути врегульовані також за домовленістю (договором) між їх учасниками, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам Сімейного кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства.

Частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Учасниками відносин, що регулюються закріпленими в СК України правовими нормами, є *фізичні та юридичні особи*. Власне сімейні відносини виникають виключно між фізичними особами.

Сімейний кодекс встановлює наступний перелік цих суб'єктів:

- а) подружжя;
- б) батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- в) баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- г) рідні брати; рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

При цьому усі інші родичі (двоюродні брати та сестри, тітки, дядьки, племінники, племінниці та іншими родичами за походженням.) не є учасниками сімейних правовідносин за винятками, встановленими законами.

Під **умовами укладення шлюбу** слід розуміти обставини, наявність яких необхідна для того, щоб шлюб мав юридичну силу. Шлюб є підставою для виникнення прав і обов'язків подружжя. *Недійсним* є шлюб, зареєстрований:

- а) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- б) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- в) з особою, яка визнана недієздатною.

Шлюб визнається *недійсним* за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, або у разі його фіктивності. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

Шлюб також може бути визнаний *недійсним* за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

- а) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог Сімейного кодексу;
- б) між двоюрідними братом та сестрою;
- в) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;
- г) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано право на шлюб.

Недійсність шлюбу – це його анулювання. Незважаючи на недійсність шлюбу, мати і батько володіють тими самими правами та обов'язками щодо дитини, як і інші батьки, а дитина (дочка, син) – тими ж, як і інші діти, правами та обов'язками щодо своїх батьків.

Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається *неукладеним*. Запис про такий шлюб у державному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи.

Припинення шлюбу є юридичним фактом, із яким закон пов'язує важливі правові наслідки. Відповідно до законодавства (ст. 104 СК), шлюб припиняється за однієї з двох підстав:

1. Унаслідок смерті одного з подружжя (оголошення його померлим).
2. Унаслідок розірвання шлюбу: здійснюється за життя подружжя.

Сімейні відносини з іноземним елементом – це відносини, суб'єктами (суб'єктом) яких є іноземці або апатриди, або виникнення, зміна, припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном.

Зокрема, до таких відносин належать укладення чи розірвання шлюбу з іноземним громадянином на території України; усиновлення дитини, що є громадянином України, але проживає за її межами; укладення шлюбу громадянами України за її межами.

Іноземці мають в Україні такі самі права і обов'язки у сімейних відносинах, як і громадяни України, якщо інше не встановлено законодавством.

Особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, мають в Україні такі самі права і обов'язки у сімейних відносинах, як і громадяни України.

Загалом сімейне законодавство іноземних держав застосовується в Україні, якщо воно не суперечить основним засадам регулювання національного сімейного законодавства.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Поняття шлюбу, умови і порядок його укладення та розірвання. Недійсність шлюбу.
2. Особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя. Шлюбний договір.
3. Особисті немайнові та майнові права й обов'язки батьків і дітей.
4. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Загальна характеристика сімейного права України та його джерел.
2. Порядок реєстрації та припинення шлюбу.
3. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів. Обов'язки по утриманню інших членів сім'ї та родичів.
4. Застосування сімейного законодавства України до іноземців та осіб без громадянства. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.
Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що розуміють під сім'єю та шлюбом?
2. Які умови укладення шлюбу передбачені законом?
3. У яких випадках укладення шлюбу не допускається?
4. В якому порядку здійснюється припинення шлюбу?
5. Які особисті права подружжя передбачені законом?
6. Яким є правовий режим майна, набутого подружжям за час шлюбу?
7. Яким є порядок урегулювання майнових відносин подружжя шляхом укладення шлюбного договору?
8. Які права та обов'язки батьків і дітей передбачені законодавством?
9. У чому полягає відмінність між опікою і піклуванням?
10. Які вимоги встановлює законодавство до усиновителів, опікунів, піклувальників, патронатних вихователів?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Закон забороняє укладати шлюб між:
  - а) особами, які мають похилий вік;
  - б) особами, з яких хоча б одна визнана судом недієздатною;
  - в) особами, з яких одна сплачує аліменти;
  - г) особами, з яких одна є іноземцем.
2. У випадку розірвання шлюбу спільне майно, нажите подружжям у шлюбі, при відсутності шлюбного договору ділиться:
  - а) у рівних частинах між подружжям;
  - б) між подружжям і дітьми;
  - в) між подружжям залежно від доходів кожного з них;
  - г) між подружжям залежно від майнового стану кожного з них.
3. Майно, яке одержане одним з подружжя під час шлюбу в дар або в порядку спадкування, є:
  - а) спільною сумісною власністю подружжя;
  - б) роздільною власністю;
  - в) спільною частковою власністю подружжя;
  - г) колективною власністю сім'ї.
4. Опіка встановлюється:
  - а) над неповнолітніми віком від 14 до 18 років;
  - б) над особами, визнаними судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства;
  - в) над особами, що перебувають у наркотичній залежності;
  - г) над особами, визнаними судом обмежено дієздатними.
5. В Україні встановлений шлюбний вік (для чоловіків – для жінок):
  - а) 18 років – 16 років;
  - б) 17 років – 17 років;
  - в) 17 років – 18 років;
  - г) 18 років – 18 років.

6. Статус дитини надається особі:
  - а) неповнолітній віком від 16 до 18 років;
  - б) неповнолітній віком від 14 до 16 років;
  - в) особі, що не досягла 18-річного віку;
  - г) малолітній особі до 14 років.
7. Піклування встановлюється:
  - а) над неповнолітніми віком від 14 до 18 років;
  - б) над особами, визнаними судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства;
  - в) над особами, що перебувають у наркотичній залежності;
  - г) над малолітніми, які не досягли 14-річного віку.
8. Статус малолітньої дитини має особа:
  - а) віком до 10 років;
  - б) віком до 14 років;
  - в) віком до 16 років;
  - г) віком до 18 років.
9. За рішенням суду неповнолітній особі може бути надано право на шлюб, якщо вона досягла :
  - а) 16 років;
  - б) 14 років;
  - в) 12 років;
  - г) 15 років.
10. Шлюб реєструється після спливу:
  - а) двох місяців від дня подання особами заяви;
  - б) одного місяця від дня подання особами заяви;
  - в) трьох місяців від дня подання особами заяви;
  - г) два тижні від дня подання особами заяви.

Завдання

Достатній рівень

I. Виконайте завдання:

1. *Розв'яжіть задачу: $A - B + B = \Gamma + \Gamma$, де:*

A – шлюбний вік чоловіка; B – мінімальна різниця у віці, яка повинна бути між усиновлювачем та усиновлюваним; B – вік, до досягнення якого над неповнолітнім встановлюється опіка; Γ – вік, до досягнення якого особа визнається малолітньою; Γ – мінімальний термін засудження до позбавлення волі одного із подружжя, який надає право іншому розірвати шлюб на підставі лише його заяви.

2. *Визначте режим власності у подружжя, посилаючись на сімейне законодавство:*

- а) дружина мала дачу до одруження;
- б) чоловік отримав у спадок квартиру;

- в) гроші на банківському рахунку чоловіка, вщкритомуушлюбі (зароблені ним у вільний від роботи час на будівництві дач);
- г) квартира, куплена під час подружнього життя на гроші зароблені чоловіком і оформлена на його ім'я (дружина у цей час не працювала);
- г) золотий перстень із діамантом, куплений чоловіком дружині;
- д) премія дружини;
- е) дружина до укладення шлюбу мала легковий автомобіль, який під час подружнього життя капітально відремонтували;
- є) Чоловік на отриману страховку придбав телевізор;
- ж) чоловік і жінка фактично припинили шлюбні відносини і, проживаючи окремо понад рік, придбали фотоапарат та швейну машинку;
- з) на вимогу чоловіка рішенням суду було встановлено для подружжя режим окремого проживання, а через 3 дні дружина придбала меблі в їхню квартиру.

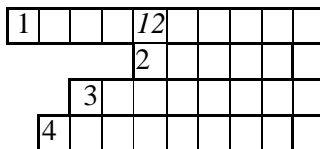
3. Розв'яжіть кросворд:

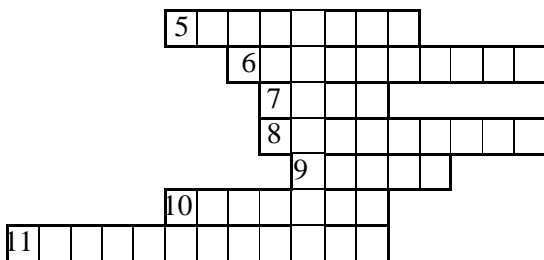
Питання по-горизонталі:

1. Система заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх дітей, які за віком чи станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.
2. Первинний та основний осередок суспільства.
3. Сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей, позбавлених батьківського піклування.
4. Основні засади, керівні ідеї, відповідно до яких здійснюється сімейно-правове регулювання та охорона сімейно-правових відносин.
5. Передача органом опіки та піклування дитини – сироти або дитини позбавленої батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи до досягнення нею повноліття за плату.
6. Брати і сестри, які мають спільних батьків.
7. Сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.
8. Шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.
9. Одиначне, формально – визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює та охороняє сімейні відносини.
10. Договір, яким регулюється майнові відносини між подружжям.
11. Шлюбний вік для чоловіків.

Питання по-вертикалі:

12. Прийняття особою у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина.

4. Знайдіть помилки в тексті, посилаючись на сімейне законодавство: Шлюб – це сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану або через релігійний обряд у церкві після досягнення жінкою та чоловіком 18 років, а якщо у них є діти, – можливе зменшення шлюбного віку на 2-3 роки за рішенням державного органу реєстрації актів цивільного стану із обов’язковим укладенням шлюбного договору напередодні одруження.

5. Від свого імені складіть текст шлюбного договору.

6. Розв’яжіть задачу: $(A + B + V) \times \Gamma - \Gamma = D$, де:

A – шлюбний вік жінок; B – вік, з якого над неповнолітнім встановлюється піклування; V – кількість умов, дотримання яких – необхідне для вступу у шлюб; Γ – термін, через який реєструється шлюб після подання заяви до органу реєстрації актів цивільного стану; Γ – вік, з якого береться до уваги думка дитини, щодо подальшого її місця проживання при розлученні батьків; D – граничний вік, до якого батьки повинні утримувати своїх дітей у випадку, якщо діти навчаються у вищих навчальних закладах.

7. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Сімейне право»:

										П									
										Р									
										А									
										В									
										О									
										З									
										Н									
										А									
										В									
										С									
										Т									
										В									
										О									

8. Охарактеризуйте міжнародні пакти та угоди, пов'язані із захистом прав людини у сімейному житті.

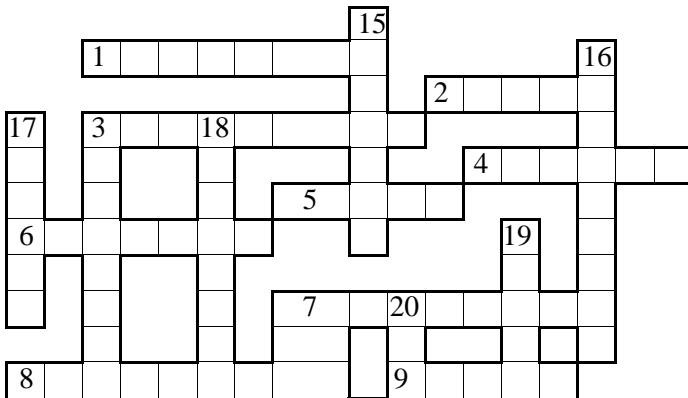
9. Розв'яжіть задачу: $(A + B) : B = \Gamma : \Gamma - D$, де:

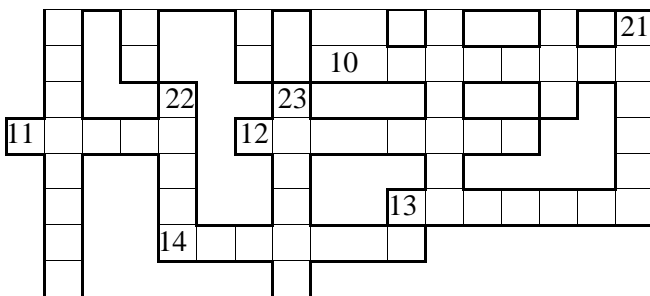
А – мінімальний вік, з якого особа може вступати у шлюб за дозволом (рішенням) суду; Б – мінімальна кількість місяців після спливу яких дитина, народжена дружиною, не вважається такою, що походить від чоловіка після встановлення між ними судом режиму окремого проживання; В – кількість підстав, передбачених законодавством для створення сім'ї; Г – вік, з якого особа вважається неповнолітньою; Д – кількість підстав припинення шлюбу; Е – термін, протягом якого повинна бути зареєстрована новонароджена дитина.

10. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Домовленість подружжя, спрямована на регулювання майнових прав і обов'язків.
2. Правова форма захисту прав та інтересів малолітніх осіб, які залишилися без батьківського піклування.
3. Жінка і чоловік, які перебувають між собою у шлюбі.
4. Суб'єкт сімейних правовідносин.
5. Суб'єкт сімейних правовідносин.
6. Один з подружжя.
7. Подання особами заяви про реєстрацію шлюбу.
8. Церковний обряд одруження.
9. Нормативно-правовий акт, що регулює сімейні відносини.
10. Засоби на утримання члена сім'ї, що стягуються в судовому порядку.
11. Власність подружжя, набута ним за час шлюбу.
12. Сім'я, що складається з самотньої матері (батька) і дитини.
13. Нерідна мати дітей чоловіка від попереднього шлюбу.

Питання по-вертикалі:

3. Система заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх дітей, які за віком чи станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.
7. Офіційне звернення особи в заклад або до посадової особи, не пов'язане з порушенням прав.
8. Юридична категорія, яка вказує на належність майна членам подружжя на відповідних умовах.
14. Суб'єкт сімейних правовідносин.
15. Один з подружжя.
16. Незарєстрований шлюб.
17. Нерідний батько дітей дружини від попереднього шлюбу.
18. Підстава припинення шлюбу.
19. Сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей, позбавлених батьківського піклування.
20. Особиста приватна власність дружини та чоловіка.
21. Особа до досягнення нею повноліття.
22. У мусульманських країнах усі дружини господаря.
23. Повнолітня дієздатна особа, яка добровільно і без оплати бере на себе обов'язки стосовно малолітніх дітей.

11. Від імені Світлани та Богдана складіть текст шлюбного договору. Вкажіть умови його дійсності.

12. У свідоцтві про народження дитини мати записана українкою, а батько – поляком.

Як вирішити питання про національну приналежність дитини?

13. Охарактеризуйте норми міжнародного й українського права, пов'язані із захистом прав дитини у сім'ї.

14. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Сімейне право»:

											У								
											С								

											<i>И</i>								
											<i>Н</i>								
											<i>О</i>								
											<i>В</i>								
											<i>Л</i>								
											<i>Е</i>								
											<i>Н</i>								
											<i>Н</i>								
											<i>Я</i>								

15. Чому, на вашу думку, сім'я, материнство і дитинство потребують конституційного захисту?

16. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Сімейне право».

17. Дайте аргументовану відповідь на питання, посилаючись на норми українського й міжнародного права: у чому полягає принцип рівності прав чоловіка та жінки в сімейних відносинах?

18. Складіть таблицю «Підстави припинення шлюбу»:

Шлюб припиняється:		
автоматично	шляхом розлучення	шляхом визнання шлюбу недійсним

19. Заповнивши таблицю, визначте та порівняйте норми, що регулюють сімейні відносини.

Які, на ваш погляд, є більш вагомі й ефективні? :

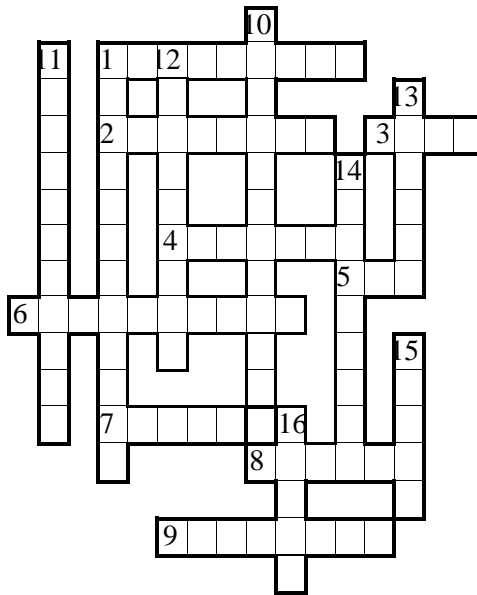
правові норми	норми моралі

20. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Шлюбний договір, укладений з порушенням умов.
2. Передача органом опіки та піклування дитини – сироти або дитини позбавленої батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи до досягнення нею повноліття за плату.
3. Суб'єкт сімейних правовідносин.
4. Власність подружжя, набута ним за час шлюбу.

5. Державний орган, уповноважений розглядати майнові спори подружжя.
6. Система заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх дітей, які за віком чи станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.
7. Одиначне, формально – визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює та охороняє сімейні відносини.
8. Суб'єкти сімейних правовідносин, законні представники інтересів своїх неповнолітніх дітей.
9. Сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання по-вертикалі:

1. Дитина у віці 14-18 років.
10. Прийняття особою у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина.
11. Сім'я, що має трьох і більше дітей.
12. Період розвитку людини до досягнення повноліття.
13. Суб'єкт сімейних правовідносин.
14. Юридична категорія, яка вказує на належність майна членам подружжя на відповідних умовах.
15. Викуп за наречену у східних народів.
16. Нормативно-правовий акт, що регулює сімейні відносини.

21. Доведіть необхідність державної реєстрації шлюбу.

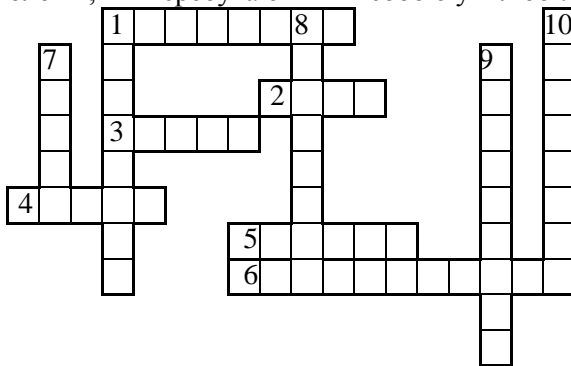
22. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Альтернативна форма сімейного виховання.
2. Мала соціальна група людей, члени якої пов'язані між собою кровноспорідненим зв'язком.
3. Офіційне звернення особи в заклад або до посадової особи, не пов'язане з порушенням прав.
4. Викуп за наречену у східних народів.
5. Особа до досягнення нею повноліття.
6. Прийняття особою у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина.

Питання по-вертикалі:

7. Родове ім'я громадянина.
8. Правова форма захисту прав та інтересів малолітніх осіб, які залишилися без батьківського піклування.
9. Засоби на утримання члена сім'ї, що стягуються в судовому порядку.
10. Шлюб, укладений без наміру створити сім'ю.
10. Жінка і чоловік, які перебувають між собою у шлюбі.

23. Висловіть свою думку щодо доцільності укладання шлюбного договору. Обґрунтуйте її.

II. Підготуйте електронний варіант презентації з питань:

24. Шлюбно-сімейні відносини за участю іноземного елемента.
25. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.
26. Конвенція про права дитини.
27. Декларація прав дитини.
28. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
29. Шлюбний договір.
30. Утримання в сімейних правовідносинах.

Високий рівень:

Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Костів та Липова уклали шлюб у 2000 році. У 2004 році за спільно зароблені кошти вони купили квартиру. З кінця 2005 р. до початку 2006 р. Костів не проживав з своєю дружиною, не вів з нею господарства і на словах просив розлучитися. На початку січня 2006 р. Костів повернувся до Липової. У 2005 році Липова придбала меблевий гарнітур, а Костів - квартиру, куди й переїхало подружжя після примирення і перевезли з іншими речами гарнітур. Квартиру, куплену ними в 2004 р., вони у січні 2009 р. продали, і за кошти був зроблений вклад у банку на ім'я Костіва. У лютому Костів зняв гроші з вкладу (без відома дружини) і купив квартиру, зазначивши у договорі єдиним покупцем свою матір. Ще через півмісяця подружжя посварилося, і Костів звернувся з позовом про розірвання шлюбу і поділ майна.

2. Громадянці В. шлюбний вік за її заявою знижено до 16 років, вона одружилася з громадянином Р. У зв'язку з цим вона переїхала до чоловіка в місто, а хатку, у якій жила раніше окремо від батьків і який отримала у спадщину від дідуся, продала громадянці А. під знесення за невелику суму. Але батьки В., довідавшись про це, заявили вимогу анулювати цю угоду, мотивуючи тим, що В. – неповнолітня, їхньої згоди на продаж не отримано, а сума, що сплатила А., не відповідає справжній вартості будинку. В. відмовилася.

Хто правий у цій ситуації?

3. Навчаючись на п'ятому курсі університету, киянин Л. одружився з однокурсницею Р., яка приїхала на навчання із Закарпаття. Батьки Л. дали згоду на шлюб, а батьки нареченої на весілля не приїхали, пояснюючи це транспортними складнощами. Після реєстрації шлюбу Р. було прописано у квартирі чоловіка, але вона майже не була тут. Постійні сварки з Л. та його батьками, відмова брати участь у веденні домашніх справ призвели до швидкого погіршення відносин. Уже через сім місяців постало питання про неможливість сімейного життя.

Що можна порадити чоловікові, щоб вийти зі складної ситуації з найменшими втратами, адже Р. вимагає поділу майна та житлової площі?

4. Нотова звернулася до Степанова з позовом про розірвання шлюбу і поділ спільного майна. До такого майна, на думку Нотової, зокрема, належали: меблевий гарнітур; вклад у банк у сумі 9 тис. грн. (5 тис. грн. Степанов вклав до укладення шлюбу, а далі поповнював вклад після одруження); цегляний житловий будинок, побудований за час шлюбу на основі вдвічі меншого за площею, який належав Степанову до укладення шлюбу; зарплати чоловіка за останні півроку, яку Степанов ще не отримав як і всі інші працівники підприємства, де він працював. Нотова також вважала, що її особистою власністю є: телевізор, куплений нею під час шлюбу за позичені у матері кошти (проти купівлі телевізора чоловік категорично заперечував, але надалі ним

часто користувався); норкова шуба, зі слів Нотової, подарована їй чоловіком на другий день після весілля; дача, яку вона успадкувала після смерті батька. Нотова з 5 років подружнього життя 4 роки не працювала, перебуваючи на утриманні чоловіка, 2 з них займалася доглядом за дитиною, а останній рік працювала, отримуючи зарплату втричі більшу, ніж чоловік. Натомість Степанов усі 5 років працював. За період шлюбу нічого не успадкував.

5. Громадянин Н. після авіакатастрофи, в яку він потрапив, частково втратив розум і за рішенням суду був визнаний недієздатним. Але через 5 років він вийшов з лікарні, почав працювати, ще через рік одружився. Дружину він повідомив про рішення суду, але в РАГСі про це нічого не сказав. Два роки по тому суд повернув дієздатність Н. Але ще через три роки дружина звернулася з позовом до суду при визнанні шлюбу недійсним, мотивуючи це недієздатністю Н. при його укладенні.

Яке рішення має прийняти суд ?

6. Назаров звернувся з позовом до Назарової про покладення частини відшкодування боргу за договором позики. У судовому засіданні було встановлено, що Назаров, перебуваючи у шлюбі з Назаровою, у 1999 році позичив у Білоноса 90 000 гривень строком на 3 роки. Цього ж року між Назаровою та Філімоновим було укладено договір про відступлення права вимоги на отримання квартири, яке належало Філімонову на підставі договору про дольову участь у будівництві житла, укладеному із асоціацією „Світбуд”. За цим договором Назарова передала Філімонову 90 000 гривень. Через деякий час подружжя Назарових вирішило розлучитись. Назарова без відома чоловіка розірвала договір цесії і отримала назад від Філімонова 90 000 гривень. Суд відмовив у задоволенні вимоги Назарова, мотивуючи рішення тим, що хоч на момент укладення договорів сторони й перебували в шлюбі, але могли кожен окремо укласти договори, розірвати їх, ці договори не мають правового режиму спільно набутого майна, тому вимоги Назарова про покладення на Назарову відшкодування частини позики Білоносу є незаконними.

7. Одружившись, Р. на вимогу майбутнього чоловіка О. дала йому розписку, згідно з якою вона зобов'язалася протягом сімейного життя не вступати на навчання чи роботу. Але після трьох років сімейного життя Р. виявила бажання вступити до вищого навчального закладу, О. заперечував, посилаючись на зобов'язання. Виник конфлікт.

Хто правий у цій ситуації ?

8. Громадянин П. та громадянка М. звернулися до РАЦСу з проханням зареєструвати їх шлюб. Приймавши заяву, співробітники РАЦСу призначили строк реєстрації шлюбу через місяць після подання заяви. Але молоді не погодилися з цим, вони пояснили, що багато років знають один одного, тому для них додаткові роздуми не потрібні, до того

ж П. – геолог, через кілька днів повинен виїжджати в експедицію на весь польовий сезон – більше ніж півроку.

Як можна вирішити проблему?

9. Після припинення шлюбу громадянки В. з громадянином Ш. за рішенням суду Ш. повинен був виплачувати на двох малолітніх дітей аліменти. Але невдовзі Ш. почав часто змінювати місце роботи, влаштовувався працювати так, щоб основний дохід мати на роботі за сумісництвом, намагаючись зменшити аліменти. Внаслідок цього розмір аліментів постійно зменшувався і був недостатній для утримання дітей.

Що можна порадити В., щоб вийти з цього становища ?

10. Після розлучення Т. із своїм колишнім чоловіком Р., у них виник конфлікт. Р. вимагав, щоб колишня дружина змінила своє прізвище на дошлюбне, але Т. не погоджувалася. Конфлікт затягнувся і набув нової сили через два роки, коли Т. взяла новий шлюб і вирішила змінити прізвище сина, що жив з нею, на прізвище нового чоловіка, яке взяла собі і вона. Але Р. не дав згоди на це.

Як вирішити цей конфлікт ?

11. Громадяни М. та П. прийняли рішення про розлучення та звернулися до суду. Неповнолітній син за спільним рішенням мав залишитися з матір'ю М., але виникла суперечка щодо розподілу майна. Чоловік П. зазначив, що він протягом усього періоду перебування у шлюбі працював на двох роботах, отримуючи досить великі гроші, саме за них було придбано сучасну апаратуру, збудовано дачу. В той же час дружина М. тривалий час не працювала, була домогосподаркою. У зв'язку з цим П. вимагав виділити дружині 1/3 майна, а інші 2/3 залишити за ним.

Яким має бути рішення суду?

12. Юрій (20 років) та Анжела (16 років, вагітна) вирішили одружитися, про що дівчина повідомила своїх батьків. Батьки Анжели проти шлюбу, оскільки хлопець не має вищої освіти, ніде не вчиться і не має постійного заробітку.

Як буде вирішено ситуацію?

13. Олександра (18 років) вагітна. За словами дівчини, батьком дитини є її знайомий Микола (22 роки), який заперечує батьківство. Олександра бажає одружитися із Миколою, а хлопець не лише не бажає одружуватися, а й відмовляється від утримання дитини у випадку народження.

Як буде вирішено ситуацію?

14. Батьки Валентина та Маші товаришували з дитячих років своїх дітей, мріючи про їхній шлюб. Але Маша довго відмовлялася одружуватися із Валентином. Та лише після численних вмовлянь весілля таки відбулося.

Чи буде визнано такий шлюб дійсним?

15. Тетяна та Юрій збираються одружитися. Мати Тетяни є двоюрідною сестрою батькові Юрія. У державному органі РАЦСу хлопцеві та дівчині заявили, що вони не мають права одружуватися.

Чи правильно поступили працівники державного органу реєстрації актів цивільного стану?

16. Громадянин С. звернувся до суду із заявою про розірвання шлюбу. Причиною цього, як вказано у заяві, був вступ дружини до педуніверситету без згоди чоловіка.

Чи буде задоволено позов?

17. Антон та Олена вирішили одружитися і подали заяву до державного органу РАЦС. Оскільки Олена була єдиною дочкою у сім'ї, її батьки вирішили зайнятися організацією весілля. Вони замовили зал у кафе, купили Олені весільну сукню та поступово почали запрошувати гостей. За тиждень до весілля Антон заявив Олені, що він не хоче офіційно одружуватися і запропонував жити спільно деякий час, щоб краще взнати один одного. Чи дії Антона правомірні? Чи може Олена примусити Антона одружитися? Батьки Олени вимагають у суді відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди.

Яке рішення прийме суд?

18. Маша та Максим одружилися тиждень тому. На подаровані гроші вони придбали телевізор, наручні годинники (кожному), кухонний комбайн, жіночу шкіряну куртку. А гроші, що залишилися, поклали на рахунок у банку, відкритий на ім'я чоловіка.

Визначте режими власності на придбані речі та банківський рахунок.

19. Богдан та Віра перебувають у шлюбі 6 років. З метою отримання необхідних коштів для започаткування власного бізнесу чоловік вирішив продати легковий автомобіль, куплений 2 роки тому на його ім'я. Дружина не хоче щоб чоловік займався бізнесом і заявляє, – що чоловік не має права без її згоди продавати автомобіль. Прокоментуйте ситуацію.

Як буде вирішено справу?

20. Сімнадцятирічний Мирослав закінчив школу і поступив до університету на контрактну форму навчання. Хлопець стверджує, що його батьки зобов'язані платити за навчання, оскільки він є неповнолітнім.

Як буде вирішено ситуацію?

21. Подружжя Калашниковых проживало у власному будинку, побудованому 30 років тому. За роки експлуатації у будинку жодного разу не проводили капітального ремонту, оскільки грошей у подружжя на ремонт не було, то вони вирішили продати автомобіль, куплений на гроші, зароблені Калашниковим в Італії. Через рік після проведеного ремонту Калашников звернувся у суд із заявою про розірвання шлюбу та розподіл майна, претендуючи на три четверти будинку. Свої вимоги він мотивував тим, що ремонт будинку було проведено за його ко-

шти (автомобіль було куплено на зароблені ним особисто гроші за кордоном).

Яке рішення прийме суд?

22. Перебуваючи у шлюбі, громадянка М. стая інвалідом II групи. Через 3 роки після цього вона з чоловіком розлучилася. Після розлучення М. звернулася із вимогою до колишнього чоловіка про сплату аліментів. Той відповів, що вони розлучені і вже не родичі, тому він їй нічого не винен. Жінка подала позов до суду.

Як вирішиться справа?

23. Шлюб подружжя Броньків було розірвано у міському суді. Розглядаючи спір про розподіл спільно нажитого майна подружжям, суд зробив розподіл – квартири, дачі, автомобіля. У зустрічному позові Остапа Бронько про розподіл грошових вкладів Марії Бронько, що знаходилися у банку, відмовив у зв'язку із відмовою колишньої дружини від вимоги про розподіл предметів домашнього вжитку.

Чи є рішення суду правомірним? Чому?

24. Іванов (55 років) внаслідок необережності став інвалідом II групи. Пенсії, яку він отримує по інвалідності, йому ледве вистачає на прожиття. А ще потрібно платити за квартиру, ліки. Тому він звернувся до суду із позовом про стягнення аліментів зі свого сина (30 років, учитель, має сім'ю, двох дітей), з яким не підтримував стосунків впродовж останніх 25 років з моменту розлучення з матір'ю сина (не зустрічався, не спілкувався, не брав участі у вихованні), при цьому він сплачував аліменти на сина до його повноліття.

Яке рішення прийме суд?

25. А. має двох дітей, на утримання яких сплачує аліменти. З метою уникнення від сплати він почав постійно змінювати місце роботи та за основним місцем роботи отримувати невеликі кошти. Проте, мав різні види додаткового заробітку. Колишня дружина громадянина А. звернулася до суду з проханням вирішити справу, оскільки грошей на утримання дітей явно недостатньо.

Як може бути вирішена дана справа?

26. Андріїв у 2004 р. звернувся з позовом до Андрієвої про розірвання шлюбу і поділ набутого за час шлюбу майна, зокрема, автомобіля ВАЗ-21099. Андріїва вважала, що ця машина не повинна включатися до складу спільного майна подружжя як подарована їй особисто, оскільки була виділена їй на роботі як передовику виробництва у 1998 р. за пільговою ціною, що складала на той час одну четверту її реальної вартості. Андріїв у суді пояснив, що кошти на оплату пільгової вартості автомобіля позичав у банку на своє ім'я і борг виплачувався ним. Андріїва запропонувала виплатити чоловікові половину сплаченої у 1998 р. суми. Водійські права були лише у Андріїва.

27. Петречко звернувся з позовом до своєї дружини про розірвання шлюбу і поділ майна, набутого в шлюбі, зокрема, акцій, зареєстрована-

них на ім'я дружини. На компенсацію Петречко не погоджувався, оскільки, на його думку, їхня вартість значно зросла з 1993 року, коли вони були набуті. Дружина заперечувала проти поділу акцій і пояснила в суді, що інші акціонери теж проти прийняття її чоловіка як акціонера до товариства. Зваживши на пояснення дружини та за відсутності іншої оцінки акцій, суд присудив Петречкові відшкодування половини вартості акцій за ціною їх набуття у 1993 р.

28. Подружжя Карпових розірвало шлюб у 2003 р., однак, продовжувало проживати спільно, вести спільне господарство, у 2004 р. у них народилася донька. У 2007 р. Карпова звернулася до суду з позовом до Карпова про поділ квартири, набутої в 2002 р., а також земельної ділянки, придбаної теж з чоловіком у 2005 р. Суд відмовив в задоволенні вимоги про поділ майна, мотивуючи тим, що з моменту винесення рішення про розірвання шлюбу минуло більше трьох років.

29. На весіллі Софія та Костянтин одержали як подарунки 40 000 гривень. За ці гроші була придбана на ім'я дружини квартира. Через рік відносини між подружжям змінилися, у зв'язку з чим чоловік зажадав розподілу майна на рівні частини. Батько Софії стверджував, що 2000 дол. США він подарував особисто дочці, а не їм обом, тому частка дочки має бути більшою.

30. Краско, який перебував у другому шлюбі з Шатровою, розірвав і цей шлюб. Після цього Шатрова дізналася, що Краско до одруження з нею перебував у зареєстрованому шлюбі з Федоровою і не розривав його. Шатрова звернулася в юридичну консультацію з проханням роз'яснити, що може змінитися внаслідок встановлення цього факту.

 Інформаційні джерела: 1, 19, 47, 52, 89, 96, 102, 122, 137, 151, 153, 155-157, 161, 168-176, 281, 282, 295, 321.

Тема 10: ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: господарське право, банкрутство, підприємницька діяльність, підприємство, підприємництво, інвестиційна діяльність, інноваційна діяльність, Антимонопольний комітет, зовнішньоекономічна діяльність, вільна економічна зона.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Господарське право (як галузь права) — це система правових норм, що регулюють відносини з приводу безпосереднього здійснення господарської діяльності та/або керівництва нею (такою діяльністю) із застосуванням різних методів правового регулювання.

Завдання господарського права — системне правове забезпечення господарської діяльності, що здійснюється на професійній основі. Таке забезпечення є однією з невід'ємних умов ефективного функціо-

нування народного господарства країни, комерційного і некомерційного господарського обороту.

Сферу господарських відносин становлять *господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини*. *Господарсько-виробничими* є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Під *організаційно-господарськими* відносинами розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. *Внутрішньогосподарськими* є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Не є предметом регулювання господарського права:

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються цивільним законодавством;
- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини;
- фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;
- адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Таким чином, безпосереднім *предметом господарського права* є господарська діяльність, але це та діяльність, що зв'язана з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт і наданням послуг, а також із забезпеченням їхніх виробників необхідними ресурсами. Це визначення, відтворене протягом багатьох років із різними незначними модифікаціями у вітчизняній юридичній літературі, може бути прийняте за основу і в даний час.

Ознаки господарської діяльності:

- особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);
- особлива сфера здійснення господарської діяльності сфера суспільного виробництва;
- вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється на ***загальних принципах***, перелік яких встановлено в ст. 6 ГК:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист дер-

- жавою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
  - вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
  - обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
  - захист національного товаровиробника;
  - заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3 ГК виділяє два її види – господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом (**комерційна господарська діяльність**), а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є підприємцями. Її зміст більш деталізовано розглянемо у третьому питанні.

Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (**некомерційна господарська діяльність**). Така діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою є діяльність частини казенних, експериментальних та інших плановозбиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави).

Галузі та види господарської діяльності

Особливості правового регулювання господарських відносин визначаються залежно від сфери суспільного виробництва, в якій складаються ці відносини, особливостей галузі господарювання, виду господарської діяльності, економічної форми результату господарської діяльності, простору, на якому складаються господарські відносини (внутрішньому чи зовнішньому ринку), особливостей суб'єктів, між якими виникають господарські відносини.

Для віднесення суб'єкта господарювання до відповідної категорії обліку визначаються основні, другорядні та допоміжні види господарської діяльності.

- господарсько-торговельна;
- комерційне посередництво (агентська діяльність);
- перевезення вантажів;
- інноваційна діяльність;
- концесійна діяльність;
- фінансова діяльність;
- зовнішньоекономічна діяльність;

– спеціальні режими господарювання.

Джерела господарського права

Нормативне регулювання господарських відносин ґрунтується на встановлених Конституцією України основних засадах правопорядку у сфері господарювання.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, який ґрунтується на згаданих положеннях Конституції України та визначається господарським законодавством.

Систематизацію господарського законодавства можна здійснювати за різними критеріями:

- а) за юридичною силою актів, в яких фіксуються господарсько-правові норми (вертикальна систематизація);
- б) за предметом правового регулювання: за видами і характером господарської діяльності, галузями і сферами народного господарства (економіки) тощо.

Основним джерелом господарського права є Господарський кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р., який вступив у дію з 1 січня 2004 р. поряд з Цивільним кодексом України. Відношення Цивільного кодексу до Господарського кодексу є відношенням загального до спеціального законодавства. Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Цей Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Господарський кодекс України складається з 9 розділів.

Господарські правовідносини. Господарські відносини як предмет регулювання складаються з двох елементів – організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у цьому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання. Господарські правовідносини можуть бути класифіковані за різними ознаками. Так, *за характером правовідносин* розрізняють:

- відносини з безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);
- відносини з організації господарської діяльності (держав на реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності).

За взаємним становищем сторін правовідносини поділяються на:

- горизонтальні, учасники яких рівноправні;
- вертикальні, в яких одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини поділяються на:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями господарювання і сферами управління, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

- у галузі промисловості;
- у галузі сільського господарства;
- у галузі транспорту;
- у галузі капітального будівництва;
- у сфері приватизації;
- у сфері антимонопольного (конкурентного) регулювання;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Поняття *суб'єкта господарського права* обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить з того, що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин. Згідно з ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є:

- а) суб'єкти господарювання,
- б) споживачі,
- в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією,
- г) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційногосподарські повноваження на основі відносин власності.

Одним із найпоширеніших видів суб'єктів господарювання є *господарські товариства*. Їх правовий статус визначається положеннями § 1 «Господарські товариства» Глави 8 ЦК, Глави 9 «Господарські товариства» ГК та Законом України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства». Правовий статус акціонерних товариств визначає Закон України від 17 вересня 2008 р. «Про акціонерні товариства». Ознаками господарського товариства є:

- а) це підприємство або інший суб'єкт господарювання;
- б) його засновниками є юридичні особи та/або громадяни;
- в) товариство утворюється шляхом об'єднання майна засновників;
- г) учасники товариства беруть участь в підприємницькій діяльності;
- д) товариство створюється з метою одержання прибутку.

Згідно з ч. 1 ст. 80 ГК і ч. 2 ст. 1 Закону «Про господарські товариства» до господарських товариств належать:

1. Акціонерні товариства.
2. Товариства з обмеженою відповідальністю.
3. Товариства з додатковою відповідальністю.
4. Повні товариства.
5. Командитні товариства.

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання утворюються як *асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші* об'єднання підприємств, передбачені законом.

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

- у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;
- додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції;
- не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонополюльно-конкурентного законодавства;

— вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

— своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

Підприємницька діяльність в Україні

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК).

Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами Глави 4 ГК (ст. 42-51). Так, згідно з ч. 1 ст. 43 ГК «Свобода підприємницької діяльності» підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами (ч. 2 ст. 43 ГК). Разом з тим, ч. 3 ст. 43 ГК встановлює обмеження у здійсненні підприємницької діяльності, що полягають:

- а) у забороні здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлює Закон України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» без спеціального дозволу (ліцензії);
- б) у встановленні законом переліку видів діяльності, підприємництво в яких забороняється.

Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом.

Частина 4 ст. 43 ГК встановлює загальне правило, відповідно до якого здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Принципи підприємницької діяльності, тобто основні засади, на яких базується підприємництво, законодавчо закріплені в статті 44 ГК:

- а) вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- б) самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- в) вільний найм підприємцем працівників;

- г) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;
- г) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- д) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Важливим чинником активізації підприємництва в умовах побудови ринкової економіки є державна підтримка підприємництва. Відповідно до ч. 1 ст. 48 ГК з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;
- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;
- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;
- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;
- надають підприємцям інші види допомоги.

На формування і розвиток малого і середнього підприємництва, становлення його як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці спрямований Закон України від 22 березня 2012 р. «Про державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Загальна характеристика господарського права і господарського законодавства.
2. Господарські правовідносини.
3. Підприємницька діяльність в Україні

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Монополізм і конкуренція у підприємницькій діяльності.
2. Правові основи інвестиційної діяльності в Україні.
3. Поняття і суб'єкти банкрутства.
4. Особливості господарського судочинства.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання:

1. Які види діяльності і чому ви віднесли б до господарської?

2. Якими правами наділені суб'єкти господарських відносин?
3. У чому особливість суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб?
4. Які суб'єкти господарювання і чому можна назвати некомерційними?
5. Якими є ознаки й організаційно-правові форми підприємства підприємства?
6. Який встановлено порядок реєстрації підприємства?
7. З яких заходів складається ліквідаційний процес?
8. Що становить правову основу господарських договорів?
9. Що таке господарські зобов'язання?
10. Які державні гарантії захисту іноземних інвестицій установлені в законодавстві України?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Виникнення і діяльність юридичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми неможливо без установчих документів:
  - а) рішення власника або групи власників про створення;
  - б) статут;
  - в) статут та / або установчий договір;
  - г) протокол зборів трудового колективу про створення підприємства.
2. Відокремлений структурний підрозділ юридичної особи, розташований поза місцем її знаходження, який здійснює всі або частину функцій цієї юридичної особи, називається:
  - а) відділення;
  - б) дочірнє підприємство;
  - в) представництво;
  - г) філія.
3. Юридичне визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом здійснюється:
  - а) Міністерством фінансів;
  - б) Конституційним Судом;
  - в) Господарським судом;
  - г) кредитором.
4. За наявності всіх необхідних документів орган держреєстрації зобов'язаний зареєструвати суб'єкта підприємницької діяльності протягом:
  - а) 3 робочих днів;
  - б) 5 робочих днів;
  - в) 10 робочих днів;
  - г) 15 робочих днів.
5. Підприємництвом називається:

- а) будь-яка діяльність, що дає прибуток;
  - б) безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг, що здійснюється з метою отримання прибутку;
  - в) господарська діяльність некомерційного характеру;
  - г) діяльність, що здійснюється на підставі сертифікату, виданого компетентними державними органами
6. Скасування держреєстрації суб'єкта підприємництва здійснюється на підставі рішення суду в разі:
- а) відсутності прибутку протягом 6 місяців;
  - б) провадження діяльності, що суперечить установчим документам;
  - в) несвоєчасного повідомлення підприємцем-громадянином про зміну свого сімейного стану;
  - г) відсутності товарного знаку.
- 4.7. Видами господарських товариств є:
- а) селянське (фермерське) господарство;
  - б) товариство з обмеженою відповідальністю;
  - в) товариство захисту прав споживачів;
  - г) політична партія.
8. Господарське товариство, всі учасники якого ;займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, називається:
- а) командитним;
  - б) акціонерним;
  - в) повним;
  - г) товариством з обмеженою відповідальністю.
9. Видами підприємництва за функціональним призначенням є:
- а) державна підприємницька діяльність;
  - б) виконання робіт;
  - в) ліцензована підприємницька діяльність;
  - г) судовий захист порушених прав.
10. Забороняється займатися підприємницькою діяльністю:
- а) особам, що не мають трудової книжки;
  - б) військовослужбовцям;
  - в) фізичним особам, які не створили юридичної особи;
  - г) особам, що не є членами Спілки промисловців і підприємців.

Завдання

Достатній рівень

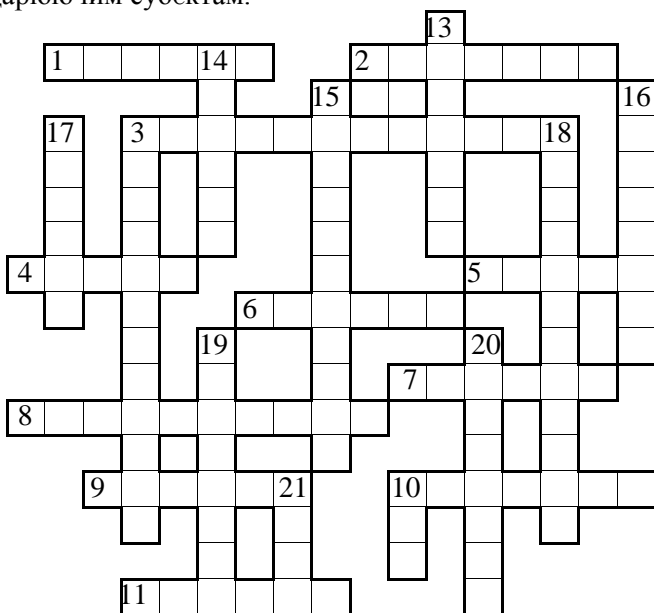
1. Виконайте завдання:

1. Чи існує правовий режим нарахування дивідендів? Поясніть дію цього правового механізму.

2. Розв'яжіть кросворд:

Питання по-горизонталі:

1. Учасник господарських правовідносин.
2. Суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства.
3. Основна організаційно-правова форма здійснення господарської діяльності.
4. Грошове стягнення, що накладається за вчинення адміністративно-господарського правопорушення.
5. Перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.
6. Вид реорганізації господарюючого суб'єкта-юридичної особи, внаслідок якої припиняється його правоздатність.
7. Відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.
8. Вид колективного підприємства.
9. Підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених коштів.
10. Система заходів, що здійснюється під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання банкрутства боржника, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського стану боржника.
11. Установчий документ юридичної особи.
12. Встановлена законодавством перевага, що надається окремим господарюючим суб'єктам.

Питання по-вертикалі:

3. Відчуження господарської споруди з державного фонду у власність господарюючого суб'єкта.
10. Державний орган, уповноважений розглядати господарські спори.
13. Суб'єкт господарських правовідносин, якій належить майно на відповідних умовах та у відповідних формах.
14. Нормативно-правовий акт, у якому об'єднано і систематизовано господарсько-правові норми.
15. Вид господарської діяльності підприємства, спрямований на виготовлення товарів.
16. Сукупність відокремлених взаємопов'язаних норм господарського права, що регулюють якісно однорідні відносини.
17. Єдиний державний перелік суб'єктів господарювання, який містить відомості щодо їх найменування, предмету діяльності, місцезнаходження тощо.
18. Особа, що надає іншій у користування майно.
19. Особа, суб'єкт господарських правовідносин – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.
20. Юридична категорія, що виражає належність майна суб'єктові господарювання на відповідних умовах та у відповідних формах.
21. Сукупність правових норм, що регулюють господарські правовідносини специфічними методами правового регулювання.

3. *Визначте яким чином характер та особливості суб'єкта господарювання впливають на процедуру державної реєстрації, надання суб'єктові ліцензії або патенту.*

4. *Опрацювавши теоретичний матеріал теми, заповніть таблицю «Права суб'єктів господарювання» (заповнюючи останню колонку, достатньо визначити «позитивний» – «негативний»).*

Вид прав	Зміст прав	Вплив на легітимацію

5. *Дайте відповідь на питання:*

- а) Які суспільні відносини регулюються нормами господарського права?
- б) У чому полягає правова сутність понять «народне господарство» і «господарська діяльність»?
- в) Визначте суспільно корисні види господарської діяльності.

6. *Складіть порівняльну таблицю:*

Зміст діяльності	Комерційна господарська діяльність	Некомерційна господарська діяльність

Ознаки		
Суб'єкти		
Предмет діяльності		

7. Порівняйте статус казенного, приватного та орендного підприємств. Обов'язкові критерії для порівняння: статус майна; порядок розпорядження та установчі документи; управління підприємством; особливості правового статусу. Складіть порівняльну таблицю «Правовий статус деяких видів підприємств».

8. Відобразіть у вигляді схеми процес мирової угоди в справі про банкрутство, використовуйте відповідний розділ Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

9. Вписавши слова по-горизонталі, складіть кросворд з понять і категорій теми «Господарське право»:

										П									
										Р									
										А									
										В									
										О									
										З									
										Н									
										А									
										В									
										С									
										Т									
										В									
										О									

10. У чому полягає тотожність і відмінність правового статусу філій та договірних підприємств? Оформіть відповідь у вигляді таблиці.

11. Посилаючись на норми чинного законодавства, складіть таблицю «Повноваження органів управління акціонерним товариством».

Органи управління товариством	Зміст повноважень

12. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Господарське право».

13. Проаналізуйте зміст статті 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та з'ясуйте основні поняття процесу банкрутства. Порівняйте зміст і сутність понять неплатоспроможність і банкрутство.

25. Особливості правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
26. Правовий режим вільних економічних зон: світовий досвід.
27. Вплив антимонопольного законодавства на розвиток української економіки.
28. Розвиток вільних економічних зон в Україні.
29. Корупція як злочин та її негативний вплив на господарську діяльність.
30. Акціонерні товариства.

Високий рівень

Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. Громадянин України Васильченко П.Р., сплативши реєстраційний збір у встановленому розмірі та маючи намір провадити підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, подав до органу держреєстрації реєстраційну картку, три фотокартки, копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера як платника податків, документ, що підтверджує внесення плати за держреєстрацію, своє рішення за підписом усіх членів сім'ї про намір провадити підприємницьку діяльність, ксерокопію свідоцтва про шлюб та свідоцтва про народження дитини. Реєструючий орган відмовив Васильченку у держреєстрації.
2. Єдиний в Білозерському районі молокозавод встановив для постачальників молока ціни, в півтора рази нижчі, ніж в сусідніх районах та областях. Розташовані поблизу молокозаводу постачальники, не маючи можливості відвозити молоко на інші молокозаводи через значну відстань і відсутність у них відповідного транспорту, змушені були здавати молоко за цими цінами. Однак група фермерів, не погоджуючись з втратами від продажу молока за необґрунтоване низькими, як на їх думку, цінами, звернулася зі скаргами на дії Білозерського заводу до Антимонопольного комітету України.
3. ЗАТ НДІ «Газвидобування» у зв'язку зі зміною місцезнаходження, зафіксованого в статуті, подало до реєструючого органу (в райдержадміністрацію) документи для його перереєстрації. Реєструючий орган відмовив ЗАТ в перереєстрації, мотивуючи своє рішення тим, що вона (перереєстрація) суперечить чинному законодавству України.
4. Приватний підприємець Петренко П.П. надав всі необхідні документи для державної реєстрації в райдержадміністрацію, але через три дні він, не одержавши жодного повідомлення про реєстрацію, виїхав на приватному автомобілі з причепом до сестри в Російську Федерацію. Він віз повний причеп яблук. Під час митного огляду на кордоні він заявив, що є приватним підприємцем, але немає документу про держреєстрацію через незаконні дії влади, а яблука везе на продаж, бо вважає себе суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності.
5. До Антимонопольного комітету України звернулося акціонерне товариство «Б» (далі АТ «Б») із заявою про незаконне використання знака для товарів і послуг «Б» приватним підприємством «Т» (далі - ПП «Т»).

АТ «Б» подало до Держпатенту України заявку на реєстрацію комбінованого знака для товарів і послуг (словесний елемент – «Б», що виконаний літерами українського алфавіту і являє собою єдине слово, і образотворчий елемент у вигляді райдуги, розміщеної над словесним елементом). ПП «Т» використовувало позначення «Б» (словесний елемент вищевказаного комбінованого знака для товарів і послуг АТ «Б»), зокрема в рекламі і під час здійснення торгової діяльності. Зібраними під час розгляду справи доказами доведено, що такі дії ПП «Т» можуть привести до змішування з діяльністю АТ «Б». Кваліфікуйте дії ПП «Т».

6. ТОВ «Продтовари» успішно діяло в межах обласного центру і через два роки його учасники вирішили розширити свою діяльність, створивши дві філії та два представництва у сусідніх областях. Для початку їх діяльності виділили кошти на проведення держреєстрації цих відокремлених підрозділів, відкрили чотири банківських рахунки і запросили юриста, щоб розробив для них статuti.

7. Акціонери ВАТ «Інвестиції України», що в сукупності володіють 8,5 акцій, поставили перед спостережною радою товариства вимогу про скликання позачергових загальних зборів акціонерів у зв'язку із прийняттям правлінням ВАТ рішення, що суперечить інтересам акціонерів і виходить за межі компетенції правління. Спостережна влада відмовилася виконати ці вимоги, посилаючись на недоцільність такого кроку у зв'язку із запланованими на березень наступного року черговими загальними зборами акціонерів. а) чи можуть акціонери-ініціатори проведення позачергових зборів скликати такі збори самі?; б) якими правами наділено меншість в акціонерному товаристві щодо управління справами товариства?; в) який вихід з цієї ситуації ви можете запропонувати?

8. Акціонер закритого акціонерного товариства «Омега» продав належні йому акції приятелю. Засновники цього ЗАТ звернулися до суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу цих акцій на тій підставі, що установчим договором про заснування товариства була передбачена заборона відчуження акцій ЗАТ третім особам без згоди самого товариства та його акціонерів, які мали переважне право на придбання акцій товариства, що відчужуються.

9. ВАТ «Молоко» через збій в роботі обладнання не постачало свою продукцію в мережу магазинів ТОВ «Харчі населенню» протягом тижня. Щоб забезпечити свої магазини продуктами, керівництву ТОВ «Харчі населенню» довелося їх закуповувати терміново в іншій області по значно вищим цінам. Дайте юридичну оцінку даної ситуації. Які умови та порядок відшкодування збитків в даному випадку?

10. Сімнадцять довірчим товариствам, що порушили правила обігу приватизаційних паперів, Фонд державного майна зупинив дію ліцензій. Деякі з них привели свою діяльність і установчі документи відповідно до законодавства, а інші не подали ніякої інформації до Фонду держмайна про вжиті заходи. Які наслідки такої діяльності цих товариств?

11. Загальними зборами ВАТ «Завод ЗБК», що були скликані за ініціативою спостережної ради, останній делегувалося призначати склад правління, а правлінню-приймати рішення про створення філій, представництв та дочірніх підприємств товариства: а) чи є правомірним таке рішення?; б) які питання входять до виключної компетенції загальних зборів?; в) в якому порядку приймаються рішення цими зборами?

12. За рішенням спостережної ради акціонерного товариства був звільнений з роботи головний інженер-член правління, який працював в ньому за трудовим договором. Призначений на цю посаду тимчасово виконуючим обов'язки головного інженера начальник одного з цехів через брак досвіду не зміг забезпечити належне виконання покладених на нього обов'язків, в результаті чого було зірвано виконання договірних зобов'язань перед контрагентами АТ щодо розробки складного устаткування і відповідно сплачено штрафні санкції: а) чи вправі спостережна рада звільняти з роботи члена правління?; б) яким чином і за рахунок яких осіб можна відшкодувати збитки, заподіяні АТ в результаті сплати штрафних санкцій?

13. Один із трьох засновників ЗАТ «Консул» через півроку після державної реєстрації товариства вирішив продати весь пакет акцій (80 відсотків), що належав йому на праві власності. Інші два засновники, що володіли відповідно 12 відсотками і 8 відсотками акцій, заперечували проти нього. а) чи правомірні ці заперечення?; б) які обов'язки закон покладає на засновників АГ?

14. Майно держпідприємства «Спецбуд» належить йому на праві повного господарського відання. Здійснюючи розрахунки з постачальниками продукції, керівник підприємства вирішив передати у власність одного з постачальників автомобіль, який належить ДП «Спецбуд». Чи правомірне таке рішення керівника ДП «Спецбуд»? Який правовий титул майна, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством?

15. За рішенням керівництва казенне підприємство «Ресурси України», що знаходиться у м. Харків, вступило до асоціації «Український капітал» за погодженням з Харківською облрадою. Прокурором області було винесено протест на прийняте казенним підприємством рішення.

Чи правомірний протест прокурора? Чи має право казенне підприємство вступати до господарських об'єднань? Чи встановлені законом умови вступу казенного підприємства до господарських об'єднань?

16. Подайте перелік доказів, які можна було б надати в господарський суд з боку потерпілої сторони – мережі магазинів «Крамничка», які одержали свіжу і якісну ковбасу 2-го гатунку замість делікатесних ковбас. Прокоментуйте свій вибір, обов'язково поясніть де і за якою процедурою буде здійснена експертиза продукції.

17. Підготуйте проект позовної заяви до господарського суду від суб'єкта підприємницької діяльності-фізичної особи Сидоренка П.П. з приводу безпідставної відмови укласти договір з боку місцевої компа-

нії обленерго. Обов'язково надайте перелік документів, якими Сидоренко П.П. буде підтверджувати свою позицію в суді.

18. Постановою мера міста Конотоп місцевим податком на перепродаж автомобілів оподатковувалися всі підприємства, за винятком державних і підприємств споживчої кооперації.

Кваліфікуйте дії мера, посилаючись на норми чинного законодавства.

19. Підготуйте претензійний лист на адресу ТОВ «Фінансова ініціатива» з приводу прострочення терміну орендної плати за офісне приміщення. Дайте перелік документів, які необхідно подати до цієї претензії. Обов'язково вмотивуйте суму претензії.

20. Підготуйте претензійний лист від імені заводу харчових концентратів своєму постачальнику – приватному підприємству «Барви природи», яке систематично, протягом трьох місяців, затримує постачання продукції на 10-12 днів. Додайте до претензійного листа перелік необхідних документів.

21. Ви є власником приватного підприємства «Світоч», яке не надає Вам бажаних прибутків. Вам необхідно ліквідувати це підприємство згідно з чинним законодавством. До того ж врахуйте наявність майнових претензій з боку Ваших кредиторів (борги за банківським кредитом та вимоги кредиторів - фізичних осіб).

22. Складіть претензійний лист з приводу порушень у виконанні договору постачання сільськогосподарської продукції від товаровиробника до замовника (наприклад, хлібокомбінат, консервний завод).

23. Приватний підприємець займається торгівельною діяльністю і діяльністю з надання побутових послуг та здійснює розрахунки з юридичними і фізичними особами в безготівковій формі.

Чи потрібно у такому разі придбати торгові патенти?

24. На які нормативні акти потрібно спиратися при створенні спеціальної (вільної) економічної зони? Де на території Полтавської області Ви створили б спеціальну економічну зону? Мотивуйте вибір.

25. Складіть претензійного листа з приводу постачання партії неякісного товару. Вкажіть перелік документів, які потрібно додати.

26. Міністерство необґрунтовано відмовило суб'єкту підприємницької діяльності у наданні ліцензії на здійснення певного виду діяльності. Визначте порядок і спосіб захисту порушених прав підприємця?

27. Фірма виконує ксерокопіювальні роботи у навчальному закладі.

Чи потрібно придбати торговий патент на виконання цих робіт? Якщо так, чи потрібно придбати торговий патент на літні місяці, коли така робота виконуватися не буде?

28. Фірма відкриває спортклуб-бар із більярдними столами, що будуть здаватися відвідувачам спортклубу-бару з погодинною оплатою.

Чи обов'язкове придбання фірмою торгових патентів для більярдних столів? Якщо так, то на який вид діяльності?

29. Складіть позовну заяву з приводу прострочення терміну постачання.

Вкажіть перелік документів, які потрібно додати.

30. Складіть позовну заяву з приводу систематичної відсутності частини товару в упаковці при виконанні договору купівлі-продажу. Дайте перелік документів, які потрібно додати.

 Інформаційні джерела: 1, 5, 6, 24, 25, 35, 39, 62, 68, 70, 75, 76, 77, 87, 100, 108, 115, 116, 168-176, 204, 256, 266, 275, 321.

Тема 11: ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: трудові правовідносини, суб'єкт трудових правовідносин, колективний договір, трудовий договір, контракт, трудова книжка, робочий час, час відпочинку, трудова дисципліна, дисциплінарне стягнення, матеріальна відповідальність, трудовий спір, трудовий арбітраж, примирна комісія, охорона праці, пенсії, здоров'я, допомога, малозабезпечена сім'я, право соціального захисту, прожитковий мінімум, сім'я з дітьми, соціальні послуги, соціальне обслуговування.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Основи трудового права України розглядаються як складова невід'ємна частина загальної системи права України. Саме в цьому знаходить логічний взаємозв'язок загальних норм права з галузевими, зокрема з нормами трудового права.

Трудове право – провідна галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють сукупність трудових відносин працівників із роботодавцями, а також інші відносини, що впливають із трудових або тісно пов'язані з ними і встановлюють права й обов'язки в галузі праці на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та відповідальність у разі їх порушення.

Предмет трудового права – це основа, база, з огляду на яку постає потреба з'ясувати взаємозв'язок працівників із роботодавцями з приводу праці, причому не всякої праці, а лише тієї, що пов'язана з її суспільною організацією або впливає з неї, створюючи відповідний комплекс, де трудові відносини є головними. Інакше кажучи, предмет трудового права відповідає на питання, що є об'єктом його регулювання, які відносини він охоплює. Саме це й обумовлює значення, роль і місце трудового права в системі національного права України.

Трудові правовідносини – це врегульовані трудовим законодавством трудові й тісно пов'язані з ними відносини у галузі праці. З огляду на специфіку предмета трудового права, основою якого є трудові

правовідносини у поєднанні їх із суспільними відносинами, слід вказати на такі види правовідносин у сфері трудового права:

- правовідносини із забезпечення зайнятості та працевлаштування;
- трудові правовідносини працівника з роботодавцем;
- колективні правовідносини (трудового колективу й профкому з роботодавцем і його адміністрацією);
- правовідносини з професійної підготовки працівників безпосередньо на виробництві;
- правовідносини з нагляду за дотриманням норм трудового законодавства;
- правоохоронні правовідносини (щодо матеріальної відповідальності сторін трудового договору За заподіяну шкоду, розгляду трудових спорів тощо).

Трудові правовідносини, як і будь-які інші, мають свою структуру (будову, внутрішню організацію). Ця структура включає три елементи:

1. Суб'єктів трудових правовідносин;
2. Об'єкти;
3. Зміст трудових правовідносин.

Суб'єктами, учасниками трудових правовідносин є працівники – лише фізичні особи, і роботодавці – юридичні та фізичні особи.

Крім цього суб'єктами трудового права України визнаються :

- підприємство, установа, організація;
- трудовий колектив;
- рофспілковий орган підприємства, установи, організації або інший уповноважений на представництво трудовим колективом орган;
- соціальні партнери на державному, галузевому, регіональному рівнях в особі представників відповідних об'єднань профспілок або інших представницьких організацій трудящих і об'єднань власників або уповноважених ними органів;
- державні органи;
- органи місцевого самоврядування.

Об'єктом трудових правовідносин є створення матеріальних чи духовних благ та надання послуг в процесі здійснення найманої праці.

Зміст трудових правовідносин становить сукупність трудових прав і обов'язків їх суб'єктів, які, як правило, відображені в його правовому статусі.

Джерела трудового права – це різноманітні нормативні акти органів державної влади та управління, що регулюють трудові та інші відносини, тісно з ними пов'язані. Серед основних джерел трудового права слід виокремити Конституцію України від 28 червня 1996 р. і КЗпП України. Поряд з КЗпП України діють також інші закони України, прийняття яких зумовлене новими ринковими відносинами. Це, зокрема, закони України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012

р., «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р., «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р., «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р., «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. тощо.

Трудовий договір: зміст, форма, сторони, порядок укладення.

Трудовий договір є основною, базовою формою виникнення трудових правовідносин. Він визначається законодавством України про працю як угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ними органом чи фізичною особою, згідно з якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати необхідні для виконання роботи умови праці, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ч. 1 ст. 21 КЗпП України).

Сторонами трудового договору як двосторонньої угоди є: працівник (робітник або службовець); власник підприємства, установи, організації або вповноважений ним орган чи фізична особа.

Умови трудового договору, що визначаються угодою сторін, залежно від волевиявлення цих сторін класифікуються так:

- обов'язкові (необхідні), без домовленості про які трудовий договір вважається недійсним;
- факультативні (додаткові).

Колективний договір – це письмова нормативна угода між власником або вповноваженим ним органом і трудовим колективом, від імені якого виступає профспілковий комітет чи інший уповноважений трудовим колективом орган. Цією угодою визначаються взаємні зобов'язання сторін у галузі трудових і соціально-економічних відносин.

За правовим значенням колективні договори можуть бути двох видів:

- колективний договір підприємства, установи, організації;
- колективний договір структурного підрозділу підприємства в межах його компетенції.

Закон України «Про колективні договори і угоди» визначає види угод, зокрема генеральну, або державну, угоду, сторонами якої є професійні спілки, котрі об'єднуються для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди; власники або уповноважені ними органи, які об'єднуються для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди. Другим видом є угода на галузевому рівні, сторонами якої виступають власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи; профспілки чи об'єднання профспілок або інших представницьких організацій працівників, які мають відповідні повноваження щодо ведення переговорів, укладення угод та реалізації їх норм.

Третім видом є угода на регіональному рівні, котра укладається між місцевими органами державної влади або регіональними об'єднаннями підприємців; об'єднаннями профспілок чи іншими уповноваженими трудовим колективом органами.

Поняття і види робочого часу і часу відпочинку.

Робочий час – це встановлений законом або на його основі час (неповний робочий час), коли працівник повинен бути на робочому місці й виконувати обумовлену трудову функцію:

- а) нормальна тривалість робочого часу, що не може перевищувати 40 годин на тиждень (ч. 1 ст. 50 КЗпП України);
- б) скорочений робочий час за тривалістю менше нормального, але з оплатою праці як за нормальну тривалість.

Має певні особливості й такий вид робочого часу, як *неповний робочий час*, який менший за нормальний нормований та скорочений.

У правовому регулюванні робочого часу особливе місце займають режим і облік тривалості праці. Режим праці чи робочого часу – це певний порядок розподілу норми часу, зокрема його початку, закінчення та перерв у роботі. Режим праці включає певну тривалість робочого часу за відповідний період: робочий тиждень, робочий день, робочу зміну – поділ робочого часу на частини, ненормований робочий час, нічний робочий час, надурочні роботи, чергування та облік робочого часу.

Ненормований робочий день – це особливий режим праці. Він встановлюється для окремих категорій, коли тривалість їхньої праці не піддається точному обліку, а робота виконується понад нормальну тривалість робочого дня без додаткової оплати й без компенсації відгулом, а лише додатковою відпусткою тривалістю до 7 календарних днів.

Нічний робочий час визначається законом з 10 години вечора до 6 години ранку і має таку особливість, як заборона залучати до роботи в нічний час вагітних жінок і жінок, які мають дітей до трьох років, осіб, молодших 18 років, та інших передбачених законом працівників.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 45 Конституції України 1996 р.). **Час відпочинку** – частина календарного часу, коли працівник вільний від виконання трудової функції й має право користуватися його за власним розсудом. До видів часу відпочинку належать:

- перерви протягом робочого дня чи зміни;
- щоденний відпочинок між робочими днями (змінами);
- щотижневі вихідні дні;
- щорічні святкові та неробочі дні;
- щорічні відпустки.

Трудова дисципліна – це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та

обов'язки сторін трудового договору, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за умисне невиконання трудових обов'язків.

Важливим стимулюючим чинником у забезпеченні трудової дисципліни є такі правові методи, як заохочення, мета якого – виявлення поваги до працівників; визнання заслуг працівника; виявлення громадської пошани до зразкового та творчого виконання працівником трудових завдань. Правова природа заохочення виявляється в тому, що воно застосовується власником або уповноваженим ним органом за погодженням із профспілковим комітетом; оголошується наказом (розпорядженням); заноситься до трудової книжки працівника.

Крім зазначеного до правових методів забезпечення трудової дисципліни належать переконання та виховання, а до несумлінних працівників може вживатися метод примусу, який полягає в застосуванні до порушників трудової дисципліни заходів дисциплінарного та громадського впливу.

Індивідуальні і колективні трудові спори та порядок їх розгляду

Трудові спори – це конфлікти між працівником і власником або між працівниками і роботодавцями з приводу застосування законодавства про працю або встановлення чи зміни умов праці, що розглядаються в установленому законом порядку.

Згідно з чинним законодавством трудові спори вирішуються системою спеціальних органів. Так, індивідуальні трудові спори, ґрунтуючись на положеннях гл. XV КЗпП України, розглядаються:

- комісіями з трудових спорів (КТС);
- районними (міськими) судами;
- вищими органами в порядку підпорядкованості, що встановлюється законодавством.

Другим видом трудових спорів є колективні. Правова база їх забезпечення – Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. Класифікація сторін колективного трудового спору (конфлікту) визначається залежно від трьох рівнів: виробничого; галузевого, територіального; національного. Так, сторонами колективного трудового спору (конфлікту) на виробничому рівні є наймані працівники (або окремі їх категорії) підприємства чи його структурного підрозділу або профспілкова чи інша уповноважена найманими працівниками організація; власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи представник.

На галузевому, територіальному рівнях сторонами колективного трудового спору (конфлікту) є наймані працівники підприємств однієї або кількох галузей (професій) чи профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені найманими працівниками органи; власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи чи представники.

На національному рівні сторонами колективного трудового спору є наймані працівники однієї або кількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання, чи інші уповноважені працівниками органи; власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи,

До основних положень Закону відноситься і система органів з розгляду колективних трудових спорів (конфліктів). До них належать: — примирна комісія, яка створюється з ініціативи однієї зі сторін; — трудовий арбітраж – орган, що створюється з ініціативи однієї зі сторін або з ініціативи незалежного посередника. *Незалежний посередник* — конкретна особа, визначена сторонами спору з метою сприяння взаємодії між сторонами, проведення переговорів тощо (ст. 10 Закону).

Значне місце приділено страйку – визначенню його поняття, права на страйк, умов його проведення, а також гарантіям працівників тощо (статті 17-28 Закону). *Страйк* – тимчасове колективне добровільне припинення роботи (невихід на роботу чи невиконання трудових обов'язків) працівниками підприємства чи структурного підрозділу з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

ПЛАН ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Поняття і система трудового права України.
2. Характеристика джерел трудового права.
3. Трудовий договір: зміст, форма, сторони, порядок укладення.
4. Поняття і види робочого часу і часу відпочинку.
5. Трудова дисципліна.
6. Індивідуальні і колективні трудові спори та порядок їх розгляду.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Підстави і порядок припинення трудового договору.
2. Переведення на іншу на роботу: підстави і порядок.
3. Поняття та зміст дисциплінарної відповідальності.
4. Матеріальна відповідальність сторін трудових правовідносин.
5. Поняття й види пенсійного забезпечення в Україні.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Особливості праці жінок та молоді.
2. Особливості трудових правовідносин за участю неповнолітніх осіб.
3. Правове регулювання працевлаштування молодих спеціалістів.
4. Поняття соціального захисту та його види.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що є предметом трудового права?

2. З досягненням якого віку виникає трудова правоздатність?
3. Які документи подаються особою, яка укладає трудовий договір?
4. Чим необхідні умови трудового договору відрізняються від додаткових?
5. Чим контракт як особливий вид трудового договору відрізняється від звичайного трудового договору?
6. Чим переміщення працівника відрізняється від переведення?
7. Які загальні підстави припинення трудового договору передбачені законом?
8. Які види робочого часу і часу відпочинку передбачені законом?
9. Які існують види матеріальної відповідальності?
10. Які види дисциплінарних стягнень передбачено законом?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Укладення трудового договору в письмовій формі є обов'язковим у випадку:
  - а) укладення трудового договору з членом профспілки;
  - б) укладення контракту;
  - в) укладення строкового трудового договору;
  - г) коли працівник не досяг віку 21 року.
2. У межах якого часу працівник повинен бути попереджений письмово про звільнення за скороченням чисельності або штату працівників?
  - а) за 1 тиждень;
  - б) за 1 місяць;
  - в) за 2 місяці;
  - г) за 3 місяці.
3. Кодексом законів про працю України передбачені такі види дисциплінарних стягнень:
  - а) штраф;
  - б) догана;
  - в) конфіскація майна;
  - г) позбавлення права займатися діяльністю певного виду.
4. Підставою притягнення працівника до матеріальної відповідальності у випадку вчинення ним протиправного діяння є наявність:
  - а) прямих дійсних збитків;
  - б) втраченої вигоди (не одержаних прибутків);
  - в) прямих дійсних збитків і не одержаних прибутків;
  - г) відмови працівника від переведення на іншу роботу в разі простою.
5. Вкажіть строк випробування для робітників при прийнятті на роботу:
  - а) 1 місяць;
  - б) 2 місяці;
  - в) 3 місяці;
  - г) 1 рік.

6. До якої категорії відносяться працівники, які уклали трудову угоду на строк від 2-х до 4-х місяців:
  - а) тимчасові;
  - б) вільнонаймані;
  - в) постійні;
  - г) сезонні
7. В який строк працівник повинен попередити роботодавця про звільнення з власної ініціативи без поважних причин:
  - а) за 2 місяця;
  - б) за 1 тиждень;
  - в) за 2 тижні;
  - г) за 1 місяць.
8. Вкажіть нормальну тривалість робочого часу працівників на тиждень:
  - а) 24 години;
  - б) 36 годин;
  - в) 40 годин;
  - г) 42 години.
9. Вкажіть термін з дня подання заяви, протягом якого комісія по трудових спорах зобов'язана розглянути трудовий спір:
  - а) 5 днів;
  - б) 10 днів;
  - в) 15 днів;
  - г) 30 днів.
10. Вкажіть робочий час для осіб віком від 16 до 18 років на тиждень:
  - а) 18 годин;
  - б) 24 години;
  - в) 36 годин;
  - г) 40 годин.

Завдання

Достатній рівень

I. Виконайте завдання:

1. *Поміркуйте, чи потрібно конституційно закріплювати право людини на працю? Яким чином пов'язані право на працю і право на відпочинок?*
2. *Визначте, в яких із наведених випадків винний буде притягнений до матеріальної і дисциплінарної відповідальності. Чи можливе притягнення до інших видів відповідальності? Посилайтесь на законодавство.*
  - а) громадянин Р., працюючи на токарному верстаті, втратив пильність і внаслідок цього припустився дефекту в деталі;
  - б) громадянка П. працює кухарем ресторану. Внаслідок раптового вимикання електромережі зіпсовано їжу, що готувалася на електроплиті;
  - в) громадянка С. запізнилася на роботу.

строк дії		
-----------	--	--

7. Визначте, яку систему оплати праці доцільно використати в кожному із зазначених випадків: а) токарь; б) слюсар на збиральному конвеєрі автозаводу; в) лікар; г) охоронець банку; д) розповсюджувач лотерейних білетів; е) художник, який оформлює фойє Будинку культури.

8. Хто із зазначених осіб має право на скорочений або неповний робочий час:

- а) 19-річний лаборант, який працює в рентгенкабінеті поліклініки;
- б) 20-річний токарь, який доглядає важко хвору матір;
- в) 16-річний слюсар;
- г) 23-річний тесля, який працює в третю зміну;
- д) 30-річний вчитель;
- е) 27-річна ткаля, яка має дитину.

9. Напишіть заяву про прийом на роботу. Посилаючись на статті КЗпП України, складіть список документів, які подасте разом із заявою.

10. Розв'яжіть задачу $(A + B) \cdot B + \Gamma = \Gamma \cdot D + E - 2$, коли:

A – максимальний час з моменту виявлення керівником дисциплінарного правопорушення протягом якого накладається дисциплінарне стягнення;

B – кількість святкових днів за трудовим законодавством;

V – час, через який надається обідня перерва;

Г – мінімальна щорічна відпустка;

Г – вік, з якого допускається прийом на роботу неповнолітніх за згодою одного із батьків;

D – максимальна обідня перерва;

E – максимальний термін випробування для робітників

11. Громадянин Н. є інвалідом II групи з дитинства. Чи може бути йому призначена пенсія? Якщо так, до якого виду вона належатиме?

12. Вивчивши трудове законодавство, заповніть таблицю. Вкажіть статті КЗпП України, за якими формується відповідь:

	Скорочений робочий час	Неповний робочий час
Кому надається		
Обов'язковість надання		
Ступінь зменшення робочого часу		
Час надання		
Заробітна плата		

13. Розв'яжіть задачу $(A : B + V + 2) : \Gamma = \Gamma \cdot D$, коли:

A – тривалість робочого часу на тиждень у осіб, зайнятих на шкідливих роботах;

B – максимальний термін випробування для інженера;

В – час, що вважається у трудовому законодавстві початком нічного робочого часу;

Г – максимальний час з моменту скоєння дисциплінарного правопорушення, протягом якого накладається дисциплінарне стягнення;

Г – термін, протягом якого КТС повинна розглянути скаргу робітника;

Д – Термін нез'явлення на роботі робітника внаслідок тимчасової непрацездатності, понад який роботодавець має право його звільнити.

14. *Посилаючись на законодавство, прокоментуйте зміст уривка із колективного договору: ЗАТ «Колос» працює з 5-денним робочим тижнем. Робочий день триває з 8⁰⁰ до 19⁰⁰. Загальна перерва встановлюється з 11⁰⁰ до 13⁰⁰». Чи відповідає такий графік трудовому законодавству?*

15. *Розв'яжіть задачу (А-Б)-В + Г = Г, коли:*

А – максимальна загальна тривалість щорічної та додаткової відпусток;

Б – мінімальна тривалість щотижневого безперервного відпочинку;

В – термін, не рідше якого повинна виплачуватися заробітна плата;

Г – кількість видів дисциплінарних стягнень;

Г – кількість видів трудових договорів за строками.

16. *Посилаючись на законодавство, дайте відповідь: Робочий день кухаря в шкільній їдальні розпочинається о 6⁰⁰. О котрій годині найпізніше повинен закінчуватися його робочий день у суботу?*

17. *Розв'яжіть задачу (А:Б) + В + Г = Г, коли:*

А – мінімальна обідня перерва;

Б – термін, протягом якого випикується трудова книжка при першому працевлаштуванні;

В – мінімальна щорічна відпустка;

Г – максимальний термін переведення на іншу роботу у разі аварії;

Г – мінімальна відпустка для неповнолітніх.

18. *Пекар М., перебуваючи у нетверезому стані, переплутав рецептуру тіста і випік 200 буханок неякісного хліба. Чи буде нести пекар матеріальну відповідальність? Відповідь обґрунтуйте.*

19. *Визначте чи має право роботодавець (власник) звільняти робітника за власною ініціативою у зазначених ситуаціях:*

а) у результаті реорганізації підприємства;

б) у результаті відсутності на робочому місці без поважної причини по 2 години у понеділок та вівторок;

в) через крадіжку електродвигуна із майстерні (є вирок суду);

г) через те, що касир залишив після роботи незамкненим сейф, із якого нічого не пропало;

г) перед початком ІІ зміни у роздягальні робітники Абашидзе, Червоняк, Смішний і Білоус випили по 200 грамів вина за народження сина у Білоуса;

д) продавець Семакова перебувала на лікуванні 3 місяці і 20 днів, вийшла на роботу на 1 тиждень і знову лягла у лікарню на 1 місяць;

є) проти якого порушено кримінальну справу за фактом співучасті у розкраданні майна підприємства.

20. *Хто із перерахованих осіб має право на зменшення робочого часу (скорочений чи неповний робочий час):*

- а) 16-літній токарь;
- б) 33-літній лікар-терапевт;
- в) 20-літня бухгалтер, що має дванадцятилітню дитину;
- г) 38-літній водій, що доглядає за хворим батьком;
- г) 25-літня секретарка (вагітна);
- д) 28-літній слюсар, що працює у другу зміну до 2⁰⁰;
- є) 33-річний чоловік, що працює у забої.

21. *До складу бригади, що працює позмінно (I зміна – з 8⁰⁰ до 16⁰⁰, а II – з 16⁰⁰-23⁰⁰), входять:*

- а) 25-літня М.;
- б) 17-літній К.;
- в) 28-літня О. (інвалід III групи);
- г) 24-літня Ж. (має дворічну дитину);
- г) 18-літній С. (навчається заочно в технікумі).

Щодо яких осіб порушено трудове законодавство?

22. *Визначте терміни трудових договорів, що укладаються з:*

- а) робітником М. на час відпустки робітника К.;
- б) робітником З. на час збору зернових;
- в) водієм власного легкового автомобіля для роботи у приватній службі таксі;
- г) бригадою малярів про ремонт школи; г) директором школи у формі контракту;
- д) продавцем у супермаркет.

23. *Праця яких осіб регулюється та не регулюється КЗпП України:*

- а) Секретар-друкарка у приватній фірмі;
- б) Приватний підприємець;
- в) Двірник, що працює у ЖЕКу
- г) Водій із власним автомобілем, для роботи у приватній службі;
- г) Вчитель у школі;
- д) Викладач у приватному ВНЗ;
- є) Дружина фермера, що працює разом з чоловіком у фермерському господарстві.;
- є) Приватний нотаріус.

24. *Дайте оцінку ситуаціям, посилаючись на законодавство:*

- а) випробувальний термін на 3 місяці встановлено для 16-літнього А., що влаштовується на завод робітником;
- б) випробувальний термін 1 місяць встановлено для 20-літнього С, звільненого із лав Збройних Сил України після строкової служби, який влаштовується водієм у автоколону,

- в) випробувальний термін 10 місяців встановлено для комерційного директора філіалу заводу, що переводиться із одного філіалу у інший;
- г) випробувальний термін 3 місяці встановлено для помічника архітектора міста, призначеного на цю посаду міським головою.

25. *Визначте, чи правомірною є відмова у прийнятті на роботу у зазначених ситуаціях:*

- а) 16-річного Анатолія на тій підставі, що у нього немає письмового дозволу одного з батьків;
- б) 17-річного Олексія забійником у шахту,
- в) 28-річну Катерину начальником цеху, на тій підставі, що вона є членом однієї з політичних партій.

26. *При прийнятті на роботу водієм громадянина С. (25 років) для укладення трудового договору власник приватного підприємства вимагає від нього такі документи:*

- 1) паспорт;
- 2) військовий квиток;
- 3) довідку про склад сім'ї;
- 4) медичну довідку.

Які норми законодавства дотримані, не дотримані, порушені?

27. Миколі К. під час влаштування на роботу на хімічний завод робітником у цех з виготовлення сірчаної кислоти було встановлено випробний термін 40 днів без оплати праці із тижневим навантаженням 40 годин. *Які норми трудового законодавства порушено?*

28. *За умовами трудового договору, укладеного із сімнадцятилітнім Антоном 2 січня 2013 року для нього встановлюється:*

- а) 5-денний робочий тиждень із 8-годинним робочим днем;
- б) випробний термін 10 днів;
- в) відпустка 25 календарних днів (з 1 грудня 2013 року).

Антон заявив, що хоче відпустку влітку, але власник пояснив, що відпустка надається лише через 11 відпрацьованих місяців. *Які норми трудового законодавства було порушено при укладенні трудового договору із Антоном?*

29. *П'ятнадцятилітнього Тараса за дозволом батька було прийнято на роботу у магазин побутової техніки вантажником. Чи правомірні дії адміністрації магазину?*

30. *Визначте, чи буде особа нести матеріальну відповідальність у зазначених випадках. Якщо буде, то яку?*

- а) Тракторист підприємства продав солярку із бака трактора;
- б) Токар загубив інструменти, отримані на складі по відомості;
- в) Робітник залишив спецодяг на вулиці, який намок під дощем і став непридатним;
- г) Через халатність начальника цеху щодо організації збереження матеріальних цінностей виявлено нестачу 3-х електродвигунів;
- г) Токар у стані алкогольного сп'яніння виготовив 23 бракованих деталі;

- д) У результаті вимкнення електроенергії згорів електродвигун верстата, на якому працював токарь В.;
- е) У касира Ш. (зарплата 1800 грн) виявлено недостачу у касі 2400 грн;
- є) Директор конструкторського бюро незаконно звільнив підлеглого;
- ж) Фрезерувальник виготовив 15 бракованих деталей через неякісний метал;
- з) Під час обідньої перерви робітник зламав пульт ввімкнення/вимкнення конвеєра, у зв'язку з чим прилад залишився у неробочому стані протягом трьох годин.

Високий рівень

Зробіть юридичний аналіз ситуації:

1. До директора малого підприємства звернулися з проханням прийняти на роботу Михайло, Артем та Павло. Михайло – 17-річний випускник школи, що раніше не працював; Артем має 30-річний стаж роботи зі спеціальності, за якою він влаштовується на роботу, має велику кількість заохочень за відмінну працю; Павло працював до армії на цьому ж підприємстві. Усіх було прийнято на роботу. У наказі, що було видано і з яким чоловіки були ознайомлені, зазначалося, що їх прийнято на роботу з випробувальним строком один місяць. Коли минув цей час, усіх було звільнено з роботи як таких, що не пройшли випробування.

Оцініть дії адміністрації щодо кожного з працівників.

2. М. працював на заводі слюсарем-судноскладальником. Одного разу взимку на заводі сталася аварія тепломережі, роботи в цехах довелося припинити внаслідок низької температури. Адміністрація видала наказ про переведення бригади слюсарів, у тому числі М., на роботу, що її виконують слюсарі-сантехніки, строком на 1 тиждень для участі у ліквідації аварії. Але М. відмовився виконати наказ та продовжував приходити на своє місце роботи, пояснюючи це тим, що він уклав угоду на роботу саме слюсарем-судноскладальником, до того ж зарплата сантехніка набагато менша. Але М. було звільнено з роботи за прогул.

Чи відповідають законодавству дії працівника та адміністрації?

3. Інженер В. протягом тривалого часу намагався перейти на роботу до проектного інституту. Нарешті йому вдалося знайти можливість для переходу. Після бесіди директор наклав на заяві В. резолюцію та побажав успіху в роботі. Наступного дня В. прийшов на роботу, але через дві години він відчув себе погано і через деякий час «швидка допомога» відвезла його до лікарні, де йому було зроблено операцію. Коли майже через місяць він знову прийшов на робоче місце, начальник відділу, здивувавшись його появі, повідомив, що на його місце прийнято іншу людину – отже наказ про прийняття на роботу не був виданий.

Чи допущено порушення закону?

4. 17-річний Ігор Н. після закінчення одинадцятого класу працював на заводі токарем. Але через три місяці на підприємстві почалося скорочення працівників, за згодою профспілкового комітету хлопця було звільнено з роботи.

Чи відповідають дії адміністрації вимогам закону?

5. Громадянин К. працював монтажником, але потім захворів. Медична комісія визнала його нездатним виконувати попередню роботу, у зв'язку з чим адміністрація видала наказ про його переведення на роботу обліковцем. Але К. не погодився з цим і зажадав поновлення його на попередній роботі, мотивуючи це тим, що він не давав згоди на переведення.

Хто правий у цій ситуації, як її вирішити ?

6. Після побудови нового лабораторного корпусу відділ головного конструктора фабрики було переведено із заводууправління, що міститься біля прохідної, до новобудови, яка розташована далі від входу на завод. Співробітники відділу звернулися зі скаргою на це рішення до комісії з трудових спорів, вважаючи, що таке переведення може бути здійснено лише за їхньою згодою. Вони мотивувати це, зокрема, тим, що до нового будинку веде близько кілометра розбитої дороги територією фабрики.

Яке рішення повинна прийняти комісія?

7. Громадянку С. було прийнято на роботу ткалею з випробним строком два місяці. Але через тиждень вона два дні не з'являлася на роботі, а коли вийшла на третій день, не змогла дати поважних пояснень прогулу. Адміністрація видала наказ про звільнення С. з роботи.

Чи не припущено порушень трудового законодавства ?

8. Громадянин П. влаштувався на роботу в конструкторське бюро на посаду інженера-конструктора з випробним строком три місяці. Але коли цей строк закінчився, йому запропонували продовжити його ще на три місяці. Він погодився, але наприкінці цього додаткового строку його було звільнено як такого, що не витримав випробування.

Чи відповідають дії адміністрації вимогам закону?

9. Громадянин Р., прочитавши оголошення у газеті, звернувся до відділу кадрів заводу з проханням прийняти його на роботу. Після бесіди, йому запропонували прийти за остаточною відповіддю через кілька днів. Але коли він вдруге завітав, йому відмовили у прийнятті на роботу, пояснивши, що після його візиту до них звернувся інший кандидат, який має більший досвід роботи. Р. вважає це порушенням його прав і звернувся до суду.

Яким має бути рішення суду ?

10. Громадянин Р. подав заяву про звільнення за власним бажанням. Але при оформленні звільнення виявилася нестача деякого коштовного інструменту, що його було передано для використання Р. У день звільнення Р. видано трудову книжку, а гроші не були виплачені у

зв'язку з тим, що Р. відмовився відшкодувати вартість втраченого інструменту. Р. звернувся до суду з вимогою виплатити зарплату йому за час з дня звільнення, підприємство заперечувало, бо трудову книжку Р. було видано, отже він мав змогу влаштуватися на роботу. Підприємство звернулося із зустрічним позовом, вимагаючи відшкодування за втрачений інструмент.

Спробуйте вирішити цю справу.

11. Після закінчення середньої школи С. почала працювати в майстерні секретарем. Але через півтора місяця у зв'язку зі вступом до ВНЗ звільнилася. Адміністрація відмовилася видати трудову книжку, пояснюючи це тим, що «робота мала для неї випадковий і тимчасовий характер».

Чи відповідають дії адміністрації вимогам законодавства?

12. Ю. працював викладачем у торгово-економічному ВНЗ. На запрошення керівництва заводу «Електрон» він вирішив перейти на завод керівником наукової групи. Перехід на завод за погодженням з адміністрацією інституту проводився у порядку переведення. Але коли Ю. звільнився з ВНЗ та прийшов до відділу кадрів заводу, йому було відмовлено в прийнятті на роботу.

Як пояснив директор заводу, за час оформлення переводу було знайдено кваліфікованішого працівника. Як діяти громадянину Ю., чи порушено закон?

13. 17-річний М. працює у вагонному депо слюсарем. Депо забезпечує ремонт вагонів електропотягів і працює в три зміни: перша зміна з 7 до 16 години, друга – з 16 до 24 годин та третя – з 0 до 7 годин. У зв'язку з виробничою необхідністю майстер запропонував М. погодився на це. *Чи відповідають дії майстра вимогам закону?*

14. 16-річний лаборант С. влаштувався на роботу в серпні. У березні він звернувся до директора заводу з проханням надати йому двотижневу відпустку для поїздки до родичів разом з батьками, які отримали відпустку на іншому підприємстві. Адміністрація відмовила йому, пояснюючи це, по-перше, виробничими обставинами та, по-друге, тим, що він відпрацював на підприємстві менше одинадцяти місяців. Але С. не погодився з аргументами адміністрації. *Хто правий?*

15. Закінчивши дев'ятий клас, Андрій Ц. вирішив піти працювати і влаштувався теслею на завод. Два місяці все було добре – Андрій старанно працював, одночасно вступив до вечірньої школи. Але потім ситуація несподівано змінилася – Андрій почав запізнюватися на роботу, за що йому було оголошено догану. А потім Андрій внаслідок власної неухважності та недбалості зіпсував важливу деталь, яку обробляв. Після цього, отримавши згоду профспілкового комітету, адміністрація видала наказ про звільнення Андрія з роботи.

Чи додержано у цій ситуації вимог трудового законодавства?

16. Економіст взуттєвої фабрики В. відмовився виконати розпорядження начальника планового відділу про виконання обов'язків громадського вихователя неповнолітнього, який працював у відділі за направленням комісії у справах неповнолітніх. Вантажник М. не прийшов на збори трудового колективу, обговорювалися питання реорганізації підприємства. За ці порушення директор фабрики видав наказ, у якому обом працівникам було оголошено догану.

Чи відповідають дії адміністрації трудовому законодавству?

17. Ч. працювала у санаторії завскладом. Вирішивши перейти на інше місце роботи, вона подала заяву про звільнення за власним бажанням. Адміністрація перевірила наявність майна, яке було доручено Ч., і виявила нестачу деяких речей. У зв'язку з цим адміністрація відмовилася звільнити Ч. та видати їй трудову книжку до того, як вона розрахується за втрачені речі.

Чи правильно діяла адміністрація?

18. У проектному інституті працювали інженером Н. та проектувальником З. 10 вересня вони подали заяви про звільнення за власним бажанням. Н. звільняється у зв'язку з переведенням до нового місця служби її чоловіка-офіцера, просить звільнити її з 15 вересня. З. просить звільнити її з 12 вересня, бо така умова поставлена перед нею на новому місці роботи. Адміністрація видала наказ про звільнення їх з роботи 24 вересня. Чи права адміністрація у цьому випадку? 1 вересня М. подав заяву про звільнення за власним бажанням. Але 12 вересня він звернувся до начальника цеху та повідомив, що змінив своє рішення та вирішив залишитися працювати. Незважаючи на це, 18 вересня його викликали до відділу кадрів і видали розрахунок та трудову книжку із записом про звільнення. М. звернувся до суду з вимогою поновити його на роботі.

Яким буде рішення суду?

19. Токар П., обробляючи деталь, припустився грубої недбалості і зіпсував кошовну деталь, яка після цього не підлягає використанню. За це йому було оголошено догану. Крім того, він був позбавлений премії за підсумками роботи за квартал. Адміністрація звернулася із позовом до суду щодо повернення матеріальної шкоди, яку вчинив П. виробництву. П. звернувся до профспілкового комітету за захистом своїх прав, які, на його думку, порушені, – за одну провину його покарано одразу трьома стягненнями.

Що б ви відповіли працівникові?

20. Робітник А. подав заяву про звільнення з заводу 1 березня. 15 березня він був запрошений до директора заводу, який повідомив, що його буде звільнено 28 березня, тому що заява потрапила до директора лише напередодні. Крім того, він зажадав від А. щоб той вказав у заяві причини чього звільнення. А. відмовився виконати цю вимогу та зажадав негайного звільнення.

Хто правий у цій ситуації ?

21. 16-річна Ганна працювала оператором ЕОМ у конструкторському бюро та заочно навчалася у технікумі. Згідно з правилами внутрішнього розпорядку її робочий тиждень становив 38 годин. Навесні вона звернулася до адміністрації з проханням надати їй відпустку для складання екзаменів у технікумі в червні, а одразу після цього надати чергову щорічну відпустку. Адміністрація відмовила Ганні, мотивуючи це хворобою кількох працівниць, які виконували такі самі функції, та надзвичайним напруженням з виконанням піврічного завдання.

22. Токар 6-го розряду звернувся із скаргою до директора заводу про те, що він уже тиждень виконує слюсарні роботи. За словами начальника цеху, вийшов із ладу підшипник швейцарського верстата, на якому працює токар. Уже замовили новий, але щоб його доставити потрібен час, проте токар відмовляється у подальшому виконувати трудові функції, не зазначені у трудовому договорі.

23. Медсестра К. звернулася у профспілковий комітет із проханням змінити рішення головного лікаря лікарні про переведення її із лор-відділення у травматологію. Хоча її зарплата та трудові функції не змінилися, вона не бажає там працювати, тому що у лор відділенні у неї друзі, а із старшою медсестрою травматології вона не може знайти спільної мови.

Яку відповідь вона отримає у профспілці?

24. Робітник Лужков вирішив змінити роботу. За два тижні він попередив роботодавця про розірвання трудового договору і 1 серпня повинен був звільнитися. Але 30 липня Лужков повідомив власнику, що залишається на роботі, оскільки на місце, куди він збирався переходити, вже прийняли іншу людину. Власник відповів, що на його місце вже прийнято робітника Жаботинського у порядку переведення.

25. Директор автопарку повідомив водієві, що, у зв'язку з тривалою хворобою автослюсарів колони, його переводять на посаду автослюсаря терміном на 2 місяці із зменшенням зарплати на 100 гривень.

26. 26-літню Марину взяли на посаду інженера із випробувальним терміном 3 місяці. Через 2 місяці її повідомили, що вона не підходить на цю посаду, оскільки у неї маленька дитина, яка часто хворіє (за цей час Марина була 2 рази у лікарняній відпустці).

27. Робітниця вирішила змінити роботу, оскільки зарплата на фабриці була невисокою і її часто затримували. У приватній фірмі, куди її запрошують працювати, зарплату виплачують регулярно та у два рази більшу. 14 вересня вона попередила майстра, що звільняється, а 15 вересня вже приступила до роботи у приватній фірмі.

28. Галина пройшла конкурсний відбір і влаштувалася поваром із високою зарплатою у престижний ресторан. За правилами внутрішнього трудового розпорядку, затвердженими власником, її робочий день три-

ває з 15⁰⁰ до 2⁰⁰ із обідньою перервою 1 год. при 5-денному робочому тижні. На її запитання – чому робочий час встановлено із порушенням трудового законодавства, директор відповів, що це компенсується великою зарплатою і взагалі, якщо її щось не задовольняє, то її місце може зайняти одна із десяти інших претенденток.

Які норми трудового законодавства порушив власник? Як у даній ситуації діяти робітниці?

29. У зв'язку із необхідністю ліквідації аварії на водогоні, що постає воду у місто, аварійна бригада працювала два дні (четвер, п'ятниця) у понадурочний час по 4 години. Коли начальник міськводоканалу повідомив, що необхідно й у суботу працювати у понаднормований час, двоє робітників відмовилися. За це їх було звільнено. Робітники звернулися із скаргою про незаконне звільнення у профспілку.

Яку відповідь вони отримають? Який порядок вирішення ситуації?

30. Оксані О. (працює швачкою, має дитину 7 років, 8-годинний робочий день, 5-денний робочий тиждень) через день доводиться працювати по 1-2 години понад норму через виробничу необхідність. Вона звернулася до директора із проханням не залучати її додатково після роботи, оскільки вона не встигає забирати у ці дні дитину зі школи. У відповідь директор запропонував шукати іншу роботу.

 Інформаційні джерела: 1, 10, 37, 46, 56, 57-60, 65, 66, 72, 74, 84, 88, 92, 94, 99, 104, 109, 111, 146, 147, 154, 158, 159, 168-176, 194, 216, 237, 294, 321.

Тема 12: ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Основні терміни та поняття: екологічне право, екологічні правовідносини, екологічне право, принцип екологічного права, екологічні права громадян, загальне та спеціальне природокористування, екологічна безпека, природно-заповідний фонд, рослинний світ, тваринний світ, екологічне правопорушення, земельний фонд, сервітут, земельна ділянка, земельний кадастр.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Поняття «екологія» походить від грецьких слів «oikos» – дім, житло і «logos» – вчення, теорія. Отже, екологія – це наука, яка вивчає проблеми взаємодії живих організмів з тим природним середовищем, в якому вони перебувають. Тобто, екологія вивчає питання взаємодії людини і природи, суспільства і природи, тощо.

Виходячи з цього і можна стверджувати, що **екологічне право** – це система правових норм і принципів, якими регулюються суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини).

Екологічні правовідносини – це складна галузь суспільних відносин, які охоплюють відносини щодо використання, відтворення і охорони різних об'єктів природи. *Суб'єктами екологічних відносин* є сторони, між якими вони виникають. *Об'єктом екологічних відносин* може бути як об'єкт природи в цілому, так і його частина. Залежно від об'єктів природи їх можна поділити на відносини, що виникають з приводу використання і охорони земель, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного світу, надр, і природно-заповідного фонду. Кожна група екологічних правовідносин регулюється і охороняється відповідним видом правових норм і принципів та галуззю законодавства: земельним, водним, лісовим, про тваринний світ, атмосферне повітря, надра, природно-заповідний фонд. Кожна із перерахованих галузей законодавства має свою мету, але вони тісно взаємопов'язані між собою і складають єдину систему екологічного законодавства.

Предметом екологічного права є нормативно врегульовані суспільні екологічні відносини, щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Метод екологічного права – комплексний і являє собою комбінацію методів підгалузей права, які становлять його систему.

Поняття «система екологічного права» включає в себе три значення: галузь права, правова наука, навчальна дисципліна.

Систему екологічного права як галузі права складають екологічні норми, принципи, інститути, підгалузі. *Екологічні норми* – це одиничні, формально-визначені, загальнообов'язкові правила поведінки за допомогою яких регулюються суспільні відносини з приводу охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини). Норми загального характеру, що визначають основні положення щодо організації охорони навколишнього природного середовища утворюють *загальну частину екологічного права*. Норми, що безпосередньо регулюють питання охорони та використання природних ресурсів, забезпеченню екобезпеки в окремих сферах суспільного життя, складають його *особливу частину*.

Інститут екологічного права – це відносно відокремлена сукупність екологічних норм і принципів, які регулюють та охороняють однорідні екологічні відносини.

Під *підгалуззю екологічного права* розуміється сукупність правових норм, що регулюють відокремлені суспільні відносини в межах екологічного права. Юристи-екологи розробили концепцію двох під-

галузей у екологічному праві, а саме: природоохоронне право і природноресурсове право.

Характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних на сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного, атмосфероохоронного. Ці галузі мають власну внутрішню структуру, свій предмет і метод правового регулювання. У системі екологічного права вони фактично є його підгалузлями. Деякі автори обґрунтовують наявність комплексної галузі екологічного права – *права екологічної безпеки* а також *еколого-процесуальної підгалузі екологічного права*.

Під **джерелами екологічного права** слід розуміти систему нормативно-правових актів, які вміщують екологічні норми і принципи, розраховані на врегулювання та охорону екологічних правовідносин. Основним джерелом екологічного права України є, безперечно, Конституція України, яка має вищу юридичну силу і закріплює основи екологічного права. Сучасними нормативно-правовими актами, що безпосередньо регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є кодекси: Водний кодекс України 1995 р., Повітряний кодекс України, Лісовий кодекс України 1994 р., Земельний кодекс України 2001 р., Кодекс України про надра 1994 р. До найважливіших законів у галузі екології належать закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 р., «Про охорону атмосферного повітря» 1992 р., «Про природно-заповідний фонд України» 1992 р., «Про тваринний світ» 2001 р., «Про рослинний світ» 1999 р., «Про Червону книгу України» 2002 р. тощо.

Усі інші нормативно-правові акти видаються на основі, на розвиток і на виконання законів. До цих актів, зокрема, належать укази Президента і постанови Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств і відомств, рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування;

Екологічне право людини і громадянина в Україні – це юридично закріплений вид і міра можливої, дозволеної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері. *Екологічний обов'язок людини і громадянина в Україні* – це юридично закріплений вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Усі екологічні права громадян захищаються і відновлюються в судовому порядку.

Законодавство про природно-заповідний фонд України.

Природно-заповідний фонд – це ділянки суходолу та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну та іншу цінність, а тому виокремлені з метою збереження природного середовища, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та екологічної безпеки України. У зв'язку з цим законодавством України природно-

заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання.

До природно-заповідного фонду відносять:

- а) природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;
- б) штучно створенні об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Закон України «Про природно-заповідний фонд України» складається з 11 розділів (67 статей) та регулює економічні, соціальні, правові та екологічні засади природно-заповідного фонду в Україні

Правопорушення в галузі екології та відповідальність за їх вчинення.

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це сукупність правових засобів, встановлених законодавством (адміністративним, кримінальним, цивільним, трудовим, фінансовим та іншим), які застосовуються у випадках порушення вимог охорони довкілля та екологічної безпеки населення, умов та режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Екологічний відтінок юридичної відповідальності виявляється в *екологічному правопорушенні*. Під ним розуміється протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений екологічний правопорядок і за вчинення якого законом передбачена юридична відповідальність.

Екологічні правопорушення мають різну природу, різний ступінь суспільної шкідливості (небезпеки). Крім того, інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення має комплексний характер. Незважаючи на відмінності між ними, екологічні правопорушення мають цілу низку спільних юридичних ознак, через які можна розкрити зміст екологічного правопорушення як підстави для застосування екологічних санкцій. Ця сукупність ознак формує склад екологічного правопорушення. До них належать об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Отже, юридична відповідальність за екологічні правопорушення виникає у випадках вчинення екологічного правопорушення, тобто правопорушення з особливим об'єктом посягання; містить практично весь комплекс механізмів, притаманних різним видам юридичної відповідальності: залежно від виду екологічного правопорушення (злочин, адміністративний проступок, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт) вступає в дію той чи інший механізм, характерний для конкретного виду відповідальності.

Адміністративна відповідальність полягає у застосуванні до порушників екологічного законодавства адміністративно-правових

санкцій (стягнень). Перелік екологічних правопорушень, за які настає адміністративна відповідальність, закріплений у гл. 7 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури» КпАП України. Водночас екологічний характер мають і деякі адміністративні правопорушення, які мостяться в інших главах КпАП.

Кримінальна відповідальність настає за вчинення екологічного злочину. У КК України екологічні злочини виділені в окремий розділ – «Злочини проти довкілля».

Цивільно-правова відповідальність. Її сутність полягає в покладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства. Головною її функцією є компенсаційно-відновлювальна.

Дисциплінарна відповідальність полягає у накладенні роботодавцем (власником підприємства чи уповноваженим ним органом) на працівника дисциплінарних стягнень. Такі стягнення можуть накладатись на осіб, винних у невиконанні або неналежному виконанні своїх трудових обов'язків, пов'язаних зі здійсненням природоохоронних заходів, за умови, що відповідні обов'язки передбачені трудовим договором, укладеним між працівником та власником підприємства, установи, організації (уповноваженим ним органом). Види дисциплінарних стягнень та порядок їх накладення регулюються Кодексом законів про працю (далі – КЗпП) України.

Згідно зі ст. 147 Кодексу до порушників трудової дисципліни, винних у невиконанні своїх трудових обов'язків, може бути застосовано один із двох заходів стягнення: 1) догана або 2) звільнення з роботи.

При цьому для окремих категорій працівників статутами і положеннями про дисципліну цих категорій працівників можуть передбачатись також інші дисциплінарні стягнення. Ці стягнення, зокрема, можуть бути застосовані до відповідних осіб при вчиненні ними дисциплінарних проступків у галузі охорони навколишнього природного середовища.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО (СЕМІНАРСЬКОГО) ЗАНЯТТЯ

1. Поняття та система екологічного права.
2. Природноресурсове право.
3. Природоохоронне право.
4. Право екологічної безпеки.
5. Правопорушення в галузі екології та відповідальність за їх вчинення.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Правовий режим використання надр і атмосферного повітря, водних і лісових ресурсів, рослинного і тваринного світу. Права та обов'язки природокористувачів.

2. Правові засоби охорони надр і атмосферного повітря, водних і лісових ресурсів, рослинного і тваринного світу.
3. Загальна характеристика земельного права і законодавства України.
4. Зміст права власності на землю.
5. Захист прав громадян і юридичних осіб на землю. Земельні спори

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Скласти термінологічний словник до теми.

Дати відповідь на контрольні питання.

1. Що є предметом екологічного права?
2. Що розуміють під правом природокористування?
3. На які види природних об'єктів поширюється право власності українського народу?
4. На які категорії поділяються землі залежно від їх цільового призначення?
5. Які форми власності на землю передбачені чинним законодавством?
6. Хто може бути орендарем земельної ділянки в Україні?
7. У чому полягає особливість державної форми власності на природні ресурси?
8. Які екологічні права та обов'язки громадян закріплено законом?
9. Які види контролю в галузі охорони довкілля передбачено законом?
10. Юридичну відповідальність яких видів несуть особи, винні у вчиненні екологічного правопорушення?

Скласти термінологічний словник до теми.

Тести

1. Суб'єктами права загального використання природних ресурсів є:
  - а) фізичні особи;
  - б) юридичні особи;
  - в) фізичні та юридичні особи;
  - г) державні підприємства та установи.
2. Згідно з Земельним кодексом в Україні існують такі форми власності на землю:
  - а) колгоспно-кооперативна;
  - б) особиста;
  - в) колективна;
  - г) комунальна.
3. Особи, винні у вчиненні екологічного правопорушення, не несуть відповідальність:
  - а) адміністративну;
  - б) матеріальну;
  - в) кримінальну;
  - г) дисциплінарну.
4. Договір оренди землі укладається:
  - а) в усній формі;

- б) у письмовій формі;
  - в) в усній або письмовій формі;
  - г) у конклюдентній формі.
5. Земельні відносини це:
- а) суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею;
  - б) охорона землі;
  - в) право на землю;
  - г) пріоритет вимог екологічної безпеки.
6. Суб'єктами права комунальної власності на землю є :
- а) громадяни та юридичні особи;
  - б) територіальні громади;
  - в) держава;
  - г) особи без громадянства.
7. Усі водні об'єкти є власністю:
- а) місцевих рад;
  - б) Кабінету Міністрів України;
  - в) Верховної Ради України;
  - г) народу України.
8. Право власності на земельну ділянку посвідчується:
- а) свідоцтвом;
  - б) сертифікатом;
  - в) договором;
  - г) державним актом.
9. У спільній сумісній власності можуть перебувати земельні ділянки:
- а) подружжя;
  - б) членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними;
  - в) співвласників жилого будинку;
  - г) усі відповіді вірні.
10. Короткострокова оренда земельної ділянки складає термін не більше:
- а) 1 року;
  - б) 3 років;
  - в) 5 років;
  - г) 7 років.

Завдання

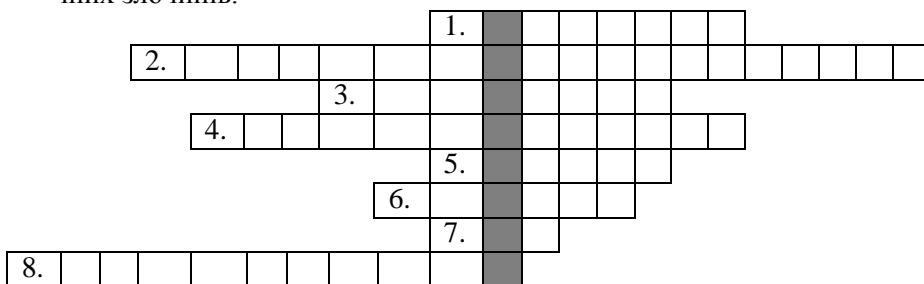
Достатній рівень

1. Виконайте завдання:

- 1. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Екологічне та земельне право».*
- 2. Назвіть території і об'єкти природно-заповідного фонду. Які заповідники, заказники, національні парки України Вам відомі?*
- 3. Чи може колективне підприємство перетворитися на фермерське.*

8. Один із видів покарання, що застосовується за вчинення екологічних злочинів.

9. Назвіть аргументи на користь існування приватної власності на землю.

10. Чи мають право іноземні громадяни мати земельну ділянку в Україні на правах приватної власності?

11. Порівняйте види природокористування і заповніть таблицю:

критерії порівняння	загальне	спеціальне

12. Оберіть правильну відповідь:

1.Правова охорона атмосферного повітря це:

- а)система заходів, пов'язаних зі збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря;
- б)державне управління природокористуванням і охороною природи;
- в)відносини що виникають з приводу використання атмосферного повітря;
- г)додержання вимог, передбачених законодавством про охорону повітря.

2.Земельні відносини це:

- а)суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею;
- б)охорона землі;
- в)право на землю;
- г)пріоритет вимог екологічної безпеки.

3.Земельна ділянка:

- а)певний відсоток землі;
- б)відсоток землі внесений до статутного фонду;
- в)певне місце розташування землі;
- г)частина земної поверхні з установленими межами з певним місцем розташування визначений правами;

4.Усі водні об'єкти є власністю:

- а)Президента України;
- б)Кабінету Міністрів України;
- в)Верховної Ради України;
- г)народу України.

5.Економічна оцінка земель:

- а) оцінка землі як природного ресурсу;
- б) оцінка як право власності;
- в) грошова оцінка землі;
- г) порівняльна оцінка якості ґрунтів.

13. Зробіть порівняння у вигляді таблиці:

Державна екологічна експертиза	Громадська екологічна експертиза

14. Назвіть території і об'єкти, що підлягають особливій охороні. Які об'єкти природно-заповідного фонду Полтавщини Вам відомі?

15. Заповніть таблицю:

суб'єкти права власності на землю	на які землі мають право власності

16. Ознайомтеся з положеннями Цивільного кодексу України і підготуйте електронний варіант презентації з питання «Право власності на землю (земельну ділянку).

17. Ознайомтеся з положеннями Цивільного кодексу України і підготуйте електронний варіант презентації з питання «Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб».

18. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Екологічне та земельне право»

19. Заповніть таблицю:

Території природнозаповідного фонду:	підлягають охороні:

20. Оберіть правильну відповідь:

1. До водних об'єктів місцевого значення належать:

- а) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;
- б) внутрішні морські води та територіальне море;
- в) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання;
- г) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання.

2. Суб'єктами права комунальної власності на землю є :

- а) громадяни та юридичні особи;
- б) територіальні громади;
- в) держава;
- г) особи без громадянства.

3. У спільній сумісній власності можуть перебувати земельні ділянки:

- а) подружжя;
- б) членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними;
- в) співвласників жилого будинку;

27. Складіть чайнворд з понять і категорій теми «Екологічне та земельне право».

28. Класифікуйте території й об'єкти природно-заповідного фонду України юхарактеризуйте їх і складіть таблицю:

природні території та об'єкти	штучно створені об'єкти

29. Зростання масштабів антропогенної (людської) діяльності викликало необхідність запровадження особливого виду правової діяльності – проведення екологічної експертизи, оцінки впливу екологічно небезпечних об'єктів на навколишнє середовище. *Визначте, при вирішенні яких питань проводиться екологічна експертиза та оцінка впливу екологічно небезпечних об'єктів на навколишнє середовище.*

30. Заповніть таблицю:

	екологічна експертиза	екологічний контроль	екологічний моніторинг
Поняття			
Форми			
Завдання			
Мета			
Види			

Високий рівень

I. Поміркуйте над запропонованими проблемам і свої роздуми викладіть у формі есе:

1. Згадайте і прокоментуйте літературні твори, сюжет яких містить земельний конфлікт між героями.
2. Згадайте й охарактеризуйте правові пам'ятки, що фіксували земельні відносини.
3. Чому земельні і сільськогосподарські відносини посідають особливе місце в історії нашої держави.
4. Пригадайте й зробіть опис історичних подій, в контексті яких піднімалося земельне питання.
5. Проаналізуйте історичні події, наслідком яких стало врегулювання земельних відносин.
6. Чому земля перебуває під особливою охороною держави і як Ви це розумієте?
7. Якими шляхами, на Ваш розсуд, має розвиватися земельна реформа в Україні.
8. Вивчить питання і зробіть аналіз проблем і перешкод на шляху впровадження земельної реформи в Україні.

II. Виконайте реферати на тему:

Оптимізація системи органів державного управління України за

роки незалежності.

9. Україна в системі міжнародного природоохоронного співробітництва.
10. Реформування земельного законодавства в Україні: стан проблеми.
11. Адаптація українського екологічного законодавства до європейських стандартів.
12. Червона книга України і Міжнародна Червона Книга: завдання правового регулювання.
13. Правовий статус об'єктів і територій природно-заповідного фонду.

III. Зробіть юридичний аналіз ситуації:

14. Житловий будинок з трьох кімнат купили троє громадян – кожний по кімнаті. Між ними виник спір щодо порядкування земельною ділянкою. Визначте підвідомчість і підсудність цієї справи.

Яким є порядок розгляду земельних спорів?

15. З листа до редакції газети «Сільський час»: «...Мій син отримав сертифікат на право власності на земельну частку, а через рік звільнився з господарства і преїхав до міста. Чи не втратив він право на земельну частку. Чи залишиться за ним право на земельний пай, якщо він поїде працювати за контрактом за кордон?».

Визначте коло правовідносин. Якими нормативно-правовими актами встановлюється порядок розпаювання земель сільгосппризначення?

Вирішіть справу.

16. Громадянин Петров у 1999 р. отримав у постійне користування земельну ділянку для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд площею 0,2 га. Того ж року він отримав у користування земельну ділянку для городництва площею 0,05 га.

Які нормативи безоплатної приватизації земельних ділянок для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд? Чи має право Петров приватизувати дві зазначені земельні ділянки як одну присадибну земельну ділянку.

17. Гр-н Войтенко є членом садівницького товариства, в якому приватизував 0,1 га землі. Крім того, він приватизував присадибну земельну ділянку площею 0,08 га. Також йому були подаровані приватний будинок з присадибною ділянкою площею 0,1 га. Придбавши автомобіль, Войтенко звернувся до міської ради із заявою про безоплатну передачу йому у власність земельної ділянки площею 0,02 га для будівництва індивідуального гаража, але отримав відмову.

18. КСП «Перемога» на загальних зборах членів підприємства прийняло рішення про розпаювання земель, що були передані йому в колективну власність. Рішення, зокрема, передбачало, що право на земельну частку (пай) у повному обсязі набувають лише працюючі члени КСП, а пенсіонери з їх числа – лише на ½ паю. Однак пенсіонери Антонов і Болюта не погодилися ті звернулися до загальних зборів із заявою про

виділення їм в натурі земельних паїв у повному розмірі. Однак загальні збори відмовили їм, аргументуючи тим, що це призведе до скорочення орних земель КСП. Крім того, ці пенсіонери вже мають на правах власності присадибні ділянки.

19. З листа до редакції газети «Сільський час»: «...Я виходжу зі складу членів КСП, маю право на земельний пай і бажаю його отримати в натурі у місцевості поруч з селом біля річки. А в конторі КСП мені відповіли, що дадуть землю в кінці найдальшого від села поля, бо таким було рішення загальних зборів. Чи можна його оскаржити?» Визначте коло правовідносин. Якими нормативно-правовими актами встановлюється механізм розподілу та виділення в натурі на місцевості земельних паїв? *Вирішіть справу.*

20. Громадянка Н., знаючи про те, що анакаптис пірамідальний був занесений до Червоної книги України і є видом, що зникає, вирішила особисто зайнятися розведенням цієї рослини з метою подальшого її продажу і отримання прибутку. Під час реалізації її було попереджено про незаконність операцій із даною рослиною. Н. заперечила, оскільки ця рослина була вирощена особисто нею у домашніх умовах, а отже, ніякої шкоди природі вона не завдала.

Визначте, яким нормативним актом регламентуються дані відносини. Дайте правову оцінку ситуації, що виникла у громадянки Н.

21. Громадянин Коваленко Н. звернувся до державного управління екологічної безпеки області із заявою про надання відомостей щодо екологічного стану району, в якому він проживає. Працівник секретаріату, який приймав заяву, після консультації з начальником управління Галушко К. запропонувала прийти через два місяці, коли буде закінчено проведення остаточних вимірів на території області, і що на даний час свіжих даних про екологічну ситуацію регіону, в якому проживає Коваленко Н., немає. Крім того, заявника було заспокоєно, що стан середовища поступово поліпшується. У проханні Коваленка Н. записатися на прийом до начальника управління з того ж питання було відмовлено. Не отримавши ніякої інформації щодо екологічного стану району, Коваленко звернувся із скаргою до прокуратури.

22. У процесі будівництва комбінату хімічних препаратів ініціативна група громадян на чолі з хіміком Гайдученком В. звернулася до місцевої державної адміністрації з пропозицією провести громадську екологічну експертизу матеріалів розміщення зазначеного об'єкта, враховуючи, що його експлуатація може суттєво погіршити екологічну обстановку в регіоні та викликати непередбачені генетичні наслідки у населення. Місцева державна адміністрація відмовила у їх проханні, посилаючись на те, що за проектом даного будівництва вже проводилася державна екологічна експертиза і тому немає потреби у проведенні громадської екологічної експертизи.

Визначте, яким нормативним актом регламентуються дані відносини. Чи правомірно була відмова органів влади у проведенні громадської екологічної експертизи і хто може виступати в якості ініціатора проведення такої експертизи?

23. Комплексною громадською екологічною експертизою встановлено, що в місті та на прилеглих до нього територіях є джерела екологічної шкідливості, які створюють постійний ризик підвищеної екологічної небезпеки. Найбільшу небезпеку становить місцевий металургійний комбінат. Внаслідок залпових викидів у навколишньому природному середовищі зафіксовано присутність сірчистого ангідриду з перевищенням допустимих концентрацій у 400 раз, кадмію – у 5 тис. раз, цинку – в 540 раз. Мало місце також отруєння 14 працівників на проммайданчику. Результати екологічної експертизи було доведено до органів екологічного контролю та адміністрації комбінату, а згодом обговорювалися на сесії міської Ради із залученням громадськості. Через тиждень до міського суду звернулася громадянка Мороз А., із позовом до металургійного комбінату про заборону його діяльності. У судовому засіданні представник відповідача по справі доповів, що висновок громадської екологічної експертизи не є обов'язковим для виконання, а суд повинен враховувати офіційні дані лише спеціально уповноважених органів екологічного контролю.

На основі якого нормативного акта повинна вирішуватися дана справа? Чи дійсно результати та висновки громадської екологічної експертизи не можуть враховуватися органами влади у вирішенні конкретних ситуацій?

24. До місцевої Ради народних депутатів звернулася група громадян з проханням створити парк місцевого значення на території пустиря, що знаходиться за територією жилої забудовлі. Створення парку, враховуючи наявність занедбаної водойми на території пустиря, не тільки допоможе відновити її, але й поліпшить загальну екологічну обстановку цієї місцевості. Місцева Рада відмовила у розгляді заяви, посилаючись на те, що організація подібних територій – у компетенції Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, куди й порекомендувала звернутися представникам громади.

Чи повинна була місцева Рада народних депутатів прийняти до розгляду заяву громадян? Які органи влади здійснюють державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища?

25. На суміжних заболочених територіях фермери Кудрявченко та Миколайчук збудували закриту водойму-копань для поливу сільськогосподарських рослин. З метою ефективного використання та поповнення запасу води вони погодили графік користування природними ресурсами. Кудрявченко, крім того, на орендованій ділянці землекористування після отримання відповідного дозволу створив підприємство і розпочав добувати крейду, яку після очищення відправляв на реалізацію. У серп-

ні поточного року рівень води у водоймі значно понизився, і Миколайчук звернувся до свого сусіда з проханням обмежити видобування крейди, оскільки це призвело до зменшення рівня підземних вод. Останній відмовився, вважаючи, що добувні роботи проводяться на відстані більш як 35 метрів і не можуть негативно впливати на рівень підземних вод, який понизився внаслідок засухи, що триває вже протягом трьох тижнів. У серпні державна екологічна експертиза підтвердила наявність причинного зв'язку між діями підприємця Кудрявченка та негативними наслідками, які мали тимчасовий характер.

Яким нормативно-правовим актом регламентуються дані відносини? Визначте, чи були дії Кудрявченка правомірними? Обґрунтуйте.

26. Група громадян звернулася до адміністрації цегляного заводу із проханням надати інформацію про кількість викидів забруднюючих речовин. Велика кількість пилу, що була у повітрі, турбувала мешканців цього району, і вони хотіли пересвідчитися у тому, що наявність забрудників не перевищує допустимих лімітів і не впливає на здоров'я жителів району. Надані документи засвідчили, що підприємство дійсно додержується лімітів і викиди не перевищують встановлену норму. Однак громадяни не були остаточно впевнені у цьому і вирішили ініціювати проведення громадської екологічної експертизи. Результати експертизи показали велике перевищення завислих часток та інших забруднюючих речовин у викидах. Громадяни подали скаргу до суду про порушення їхніх прав на екологічно безпечний стан атмосферного повітря. Директор заводу заперечив свою провину, посилаючись на неякісність очисних споруд, які були придбані за кордоном і не відповідають стандартам щодо охорони атмосферного повітря, що виявилось після вводу обладнання в експлуатацію. А отже, колектив підприємства і він особисто не несуть юридичної відповідальності за дії, в яких немає ознак правопорушення.

На підставі яких нормативних актів буде вирішуватись дана ситуація? Хто зобов'язаний відшкодувати збитки, заподіяні порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря? Чи можна вважати дії директора заводу правомірними?

27. На підставі рекомендації територіальної курортної ради органи місцевого самоврядування прийняли рішення про організацію лікування і відпочинку у курортній зоні м. Саки. Для організації відпочинку місцевого населення, а також створення необхідних економічних засад функціонування, підтримання правопорядку і розвитку курорту запроваджено платне перебування на міських пляжах, в лісопарку, парках відпочинку району та на прилеглих до нього прибережних територіях. Разом з тим, з метою забезпечення високого рівня надання сервісних послуг у курортній зоні, за ініціативою підприємців району, було створено ТОВ «Зірка». Об'єднання громадян звернулося з позовом до суду про визнання рішення органу самоврядування незакон-

ним, оскільки, на їх думку, оплатне користування природними ресурсами обмежує можливості територіальної громади щодо вільного спількування з довкіллям, використання природних якостей курорту, зокрема оздоровчих властивостей морських вод.

Яким нормативним актом регламентуються дані відносини? Чи підлягає, на вашу думку, позов задоволенню? Відповідь обґрунтуйте.

28. У місті Микулинці відкрився магазин з продажу грибів. Через деякий час у місті було виявлено захворювання, пов'язане із радіаційним забрудненням, що вкрай занепокоїло місцевих жителів. Ініціативна група громадян на чолі з Васильчуком К. організувала громадську екологічну експертизу, висновки якої показали, що гриби були завезені до Микулинців із радіоактивної зони, де спостерігався підвищений рівень радіації. Громадяни звернулися до місцевих органів міліції із вимогою закрити магазин та притягнути його власника до відповідальності на основі висновків екологічної експертизи. Однак їм було відмовлено на підставі некомпетентної відповіді органів внутрішніх справ у даній справі.

Визначте, яким нормативним актом передбачено юридичну відповідальність за дане правопорушення. Чи була відмова органів міліції правомірною? Хто у даному випадку має розглядати цю справу?

29. Від свого імені складіть договір найму (оренди) земельної ділянки.

 Інформаційні джерела: 1, 4, 8, 12, 15, 17, 43, 54, 63, 90, 95, 97, 117, 128, 130, 132, 168-176, 185, 189, 201, 211, 212, 215, 223, 258, 263, 268, 290, 291, 321.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ТЕМ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 1

«Теорія держави і права і галузі публічного права»

1. Конституційно-правові акти в новітній історії України.
2. Історія прийняття Конституції України.
3. Конституція України і конституції розвинутих зарубіжних країн: порівняльна характеристика.
4. Конституційно-правовий статус АРК.
5. Роль органів місцевого самоврядування у системі «держава – суспільство».
6. Матеріально-фінансова основа місцевого самоврядування.
7. Організаційно-правова основа місцевого самоврядування.
8. Особливості правового статусу місцевого самоврядування в АРК, містах Києві та Севастополі.
9. Правові аспекти політичної реформи в Україні.
10. Права людини в Україні: правова норма і реальність.
11. Закономірності виникнення держави і права.
12. Основні етапи розвитку українського права.
13. Становлення громадянського суспільства в Україні: теорія і практика.
14. Основні правові системи сучасності: загальна характеристика.
15. Правосвідомість і правова культура в Україні.
16. Основні етапи розвитку української державності.
17. Історія виникнення й розвитку теорії про правову державу.
18. Шляхи та проблеми формування правової держави в Україні.
19. Становлення та розвиток української системи права на сучасному етапі (кін. ХХ - поч. ХХІ ст.).
20. Регулювання суспільних відносин у додержавний період.
21. Проблема кодифікації адміністративного права.
22. Правовий статус державних службовців.
23. Правові аспекти адміністративної реформи в Україні.
24. Покарання в кримінальному законодавстві зарубіжних країн.
25. Кримінальне законодавство європейських країн
26. Кримінальний кодекс України 2001 р. та внесення змін до нього.
27. Скасування смертної кари в Україні.
28. Загальна характеристика господарських злочинів.
29. Злочини проти особи.
30. Загальна характеристика злочинів проти прав і свобод людини і громадянина.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ
З ТЕМ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 2
«Галузі публічного і приватного права»

1. Проблеми організаційно-правового забезпечення приватизаційного процесу в Україні.
2. Міжнародні стандарти захисту сімейних прав.
3. Роль держави в управлінні господарською діяльністю: українські аспекти економіки, політики і права.
4. Проблеми реалізації права на працю в Україні.
5. Розвиток вільних економічних зон в Україні: економічно-правовий аналіз.
6. Історія шлюбно-сімейних правовідносин з найдавніших часів.
7. Антимонопольне законодавство: світовий досвід.
8. Корупція як злочин та її негативний вплив на господарську діяльність.
9. Забезпечення та реалізація трудових прав громадян в європейських країнах.
10. Сімейні правовідносини в країнах Заходу.
11. Державне управління в сфері природокористування, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.
12. Трудове рабство в сучасному світі: проблема та шляхи її розв'язання.
13. Правовий режим вільних економічних зон: світовий досвід.
14. Пенсійна реформа в Україні: основні напрями і перспективи.
15. Права дитини в Україні.
16. Міжнародне природоохоронне співробітництво: організаційно-правовий аспект.
17. Роль Міжнародної Організації Праці в регулюванні трудових відносин.
18. Червона книга України.
19. Шлюбно-сімейні звичаї і традиції українського народу.
20. Правова охорона праці неповнолітніх.
21. Україна в системі міжнародного співробітництва в галузі екології.
22. Особливості правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
23. Молодь і трудові правовідносини.
24. Відносини усиновлення за участю іноземного елемента.
25. Проблеми реформування земельного законодавства в Україні.
26. Акціонерні товариства: світовий досвід.
27. Екологічно-правова політика в Україні.
28. Регулювання сімейних відносин в країнах Сходу.
29. Правові гарантії працюючих жінок.
30. Свобода підприємництва в Україні.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ

1. Правотворчість місцевого самоврядування в галузі екології.
2. Геноцид: міжнародна практика застосування норми.
3. Шляхи формування правової культури в молодіжному середовищі.
4. Правове регулювання статусу національних меншин: міжнародний досвід й українська практика.
5. Інститут громадянства в античному світі.
6. Смертна кара в сучасному законодавстві зарубіжних країн.
7. Історія парламентаризму в Європі.
8. Світова практика організаційно-правового регулювання мовного питання.
9. Боротьба за юридичне закріплення прав людини в історії стародавнього світу.
10. Боротьба за права і свободи людини в епоху нового часу.
11. Становлення виборчого права в античних державах.
12. Формування виборчих систем і їх законодавче закріплення в країнах західної демократії.
13. Еволюція форми правління в стародавні часи та в епоху середньовіччя.
14. Проблема смертної кари в кримінальному законодавстві України.
15. Конституційна реформа в Україні.
16. Проблема злочинності серед молоді: світова практика й українські реалії.
17. Конституція України і Конституції розвинутих зарубіжних країн: порівняльна характеристика.
18. Посада Президента в системі державної влади зарубіжних країн.
19. Право на працю: з історії становлення .
20. Еволюція форми державного устрою європейських країн в епоху нового та новітнього часу.
21. Форма політичного режиму: з історії становлення та розвитку.
22. Міжнародні фінансово-кредитні організації та їх співпраця з Україною.
23. З історії смертної кари.
24. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.
25. Основні етапи становлення самостійної української держави.
26. Міжнародно-правові засоби захисту прав і свобод людини.
27. Основні засади державної сімейної політики України на сучасному етапі.
28. Оподаткування фізичних осіб: практика світової податкової системи.
29. Інтелектуальна власність: суб'єктивне право і реальність.
30. Правотворчість місцевого самоврядування в сфері підтримання громадського порядку.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Змістовий модуль 1

1. Основні закономірності й теорії виникнення держави і права.
2. Етапи становлення й розвитку української державності.
3. Основні етапи формування права на території України.
4. Загальна характеристика правових пам'яток України.
5. Поняття держави та її ознаки.
6. Форма держави та її елементи.
7. Механізм і апарат держави.
8. Функції держави.
9. Загальна характеристика правової держави і громадянського суспільства.
10. Поняття права та його ознаки.
11. Система права: норма, інститут, галузь права.
12. Джерела (форми) права.
13. Поняття, структура, види правовідносин.
14. Правопорушення: поняття, ознаки, склад, види.
15. Юридична відповідальність: поняття, підстави, види.
16. Конституційне право як галузь права.
17. Поняття та види Конституцій. Джерела конституційного права України.
18. Конституційні засади державного та суспільного ладу України.
19. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Виборче право та виборча система України.
20. Конституційний принцип поділу влади. Загальна характеристика органів державної влади в Україні.
21. Громадянство України.
22. Конституційні права, свободи й обов'язки людини і громадянина в Україні.
23. Система місцевого самоврядування в Україні:
24. Судова система України.
25. Поняття й основні принципи судоустрою та судочинства в Україні.
26. Правовий статус суддів.
27. Поняття, система і функції правоохоронних і правозахисних органів України.
28. Конституційний суд України: формування, повноваження та принципи діяльності.
29. Система судів загальної юрисдикції: загальна характеристика.
30. Поняття, предмет і джерела адміністративного права України.
31. Адміністративні правовідносини.
32. Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення.

33. Адміністративна відповідальність: поняття, підстави та порядок притягнення.
34. Загальна характеристика Особливої частини КУпАП.
35. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність.
36. Обставини, що пом'якшують і обтяжують адміністративну відповідальність.
37. Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні проступки.
38. Провадження у справах про адміністративні правопорушення.
39. Загальна характеристика фінансового права України.
40. Правові засади податкової політики в Україні.
41. Законодавство України про банки і банківську діяльність
42. Бюджет і бюджетна система України.
43. Бюджетний процес і його стадії.
44. Формування місцевих бюджетів.
45. Поняття податку та його види. Система оподаткування в Україні.
46. Особливості оподаткування фізичних і юридичних осіб.
47. Правовий статус банків. Банківські об'єднання.
48. Національний банк України, його функції.
49. Поняття, предмет і джерела кримінального права України.
50. Загальна характеристика розділів Особливої частини ККУ.
51. Поняття, ознаки та склад злочину.
52. Кримінальна відповідальність: поняття, підстави та порядок притягнення.
53. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
54. Обставини, що виключають злочинність діяння.
55. Стадії вчинення злочину.
56. Співучасть. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця.
57. Повторність, сукупність та рецидив злочинів.
58. Кримінальне покарання та його види.
59. Особливості кримінальних покарань, що застосовуються до неповнолітніх.
60. Обставини, що обтяжують та пом'якшують покарання.

Змістовий модуль 2

61. Загальна характеристика цивільного права і правовідносин.
62. Суб'єкти цивільних правовідносин.
63. Поняття і зміст права власності. Форми власності в Україні.
64. Поняття та види правочинів.
65. Зобов'язальне право. Поняття цивільно-правового договору та його видів.
66. Недоговірні зобов'язання.
67. Спадкове право.

68. Речові права на чуже майно.
69. Захист цивільних прав особи та його способи. Захист права власності.
70. Представництво у цивільному праві.
71. Позовна давність та її види.
72. Правила торговельного й побутового обслуговування споживачів.
73. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів.
74. Загальна характеристика права інтелектуальної власності.
75. Цивільно-правова відповідальність: поняття, підстави притягнення, види.
76. Поняття та предмет сімейного права.. Джерела сімейного права.
77. Суб'єкти сімейних правовідносин.
78. Поняття сім'ї та шлюбу. Умови і порядок укладення шлюбу.
79. Умови і порядок припинення шлюбу.
80. Визнання шлюбу недійсним.
81. Застосування сімейного законодавства України до іноземців та осіб без громадянства.
82. Права та обов'язки подружжя. Шлюбний договір.
83. Особисті немайнові та майнові права й обов'язки батьків і дітей.
84. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
85. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.
86. Поняття житлового права і житлових правовідносин.. Джерела житлового права.
87. Право громадян на житло і форми його реалізації.
88. Користування гуртожитками.
89. Договір найму житлового приміщення.
90. Житлові спори.
91. Відповідальність за порушення житлового законодавства.
92. Поняття і система трудового права України.
93. Характеристика джерел трудового права.
94. Трудовий договір: зміст, форма, сторони, порядок укладення.
95. Поняття і види робочого часу і часу відпочинку.
96. Трудова дисципліна. Поняття та зміст дисциплінарної відповідальності.
97. Індивідуальні і колективні трудові спори та порядок їх розгляду.
98. Підстави і порядок припинення трудового договору.
99. Переведення на іншу на роботу: підстави і порядок.
100. Правове регулювання працевлаштування молодих спеціалістів.
101. Матеріальна відповідальність сторін трудових правовідносин.
102. Поняття й види пенсійного забезпечення в Україні.
103. Загальна характеристика господарського права і законодавства.
104. Господарські правовідносини.
105. Підприємницька діяльність в Україні
106. Монополізм і конкуренція у підприємницькій діяльності.

107. Правові основи інвестиційної діяльності в Україні. Особливості режиму іноземних інвестицій.
108. Поняття і суб'єкти банкрутства. Умови і порядок визнання юридичних осіб банкрутами.
109. Господарські спори.
110. Поняття, система та джерела екологічного права.
111. Екологічні права та обов'язки громадян.
112. Природноресурсове право.
113. Природоохоронне право.
114. Законодавство про природно-заповідний фонд України.
115. Право екологічної безпеки.
116. Правопорушення в галузі екології та відповідальність за їх вчинення.
117. Поняття, предмет та джерела земельного права.
118. Право власності на землю та правовий механізм його реалізації.
119. Захист прав громадян і юридичних осіб на землю. Земельні спори.
120. Відповідальність за порушення земельного законодавства.

ПОРЯДОК І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ Поточне оцінювання знань студентів

Приклад побудови завдань для модульної контрольно-роботи

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ «ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

Кафедра правознавства

Модульна контрольна робота №1 з дисципліни «Право (Правознавство)»

Варіант 1

Завдання 1. *Оберіть правильну відповідь:*

До неповнолітніх осіб може застосовуватися покарання:

- а) обмеження волі;   б) довічне позбавлення волі;
в) штраф;   г) конфіскація майна.

Завдання 2. *Оберіть правильну відповідь:*

Завдання 3. *Оберіть правильну відповідь:*

Завдання 4. *Оберіть правильну відповідь:*

Завдання 5. *Оберіть правильну відповідь:*

Завдання 6. *Теоретичне питання:* Джерела (форми) права.

Провідний викладач _____

Підсумкове оцінювання знань студентів

Підсумкове оцінювання знань з дисципліни здійснюється у формі екзамену (для напрямів підготовки 6.140101 «Готельно-ресторанна справа», 6.140103 «Туризм»), у формі заліку (для напрямку підготовки 6.030601 «Менеджмент»).

Завданнями екзамену є перевірка розуміння студентами програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язку між окремими розділами, здатності творчо використовувати накопичені знання, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни.

Умови допуску до екзамену. Семестровий екзамен є обов'язковим для всіх студентів незалежно від набраної кількості балів за результатами поточного контролю. До екзамену допускаються студенти, які виконали всі види робіт, що передбачені програмою курсу як обов'язкові складові.

У випадку пропуску занять з поважних причин студент може відпрацювати матеріал теми на індивідуальному занятті згідно з встановленим графіком до початку екзаменаційної сесії. Якщо студент не з'явився на екзамен згідно з встановленим графіком, у відомості зазначається «не з'явився» та виставляється 0 балів. Студент, який з поважної причини не складав екзамен згідно з визначеним графіком, зобов'язаний надати відповідний документ і може скласти екзамен в інший день, призначений деканатом.

Порядок складання екзамену. Екзамен проводиться в письмовій формі. На екзамен виносяться теоретичні питання, що передбачають знання вузлових питань програми курсу та вміння проектувати їх на вирішення типових практичних ситуацій. Під час складання екзамену студент не може користуватися додатковими матеріалами без дозволу викладача, в іншому випадку він усувається від складання екзамену, у відомість виставляється 0 балів.

Підведення підсумку екзамену. Оцінка, одержана при складанні екзамену, заноситься у екзаменаційну відомість у визначеній шкалі та п'ятибальній шкалі у день складання. У випадку, коли відповіді студента оцінені менше ніж в 11 балів, він отримує незадовільну оцінку за результатами іспиту (тобто 0 балів).

Під час складання екзамену студент не може одержати оцінку нижчу, ніж та, яку він має за результатами ПМК. Студент, який не погоджується з оцінкою, має право звернутися до викладача та отримати обґрунтоване пояснення. У випадку незгоди з рішенням викладача студент може звернутись з письмовою апеляцією до завідувача кафедри в день оголошення результатів. Завідувач кафедри та викладач мають розглянути апеляцію у присутності студента в день її подання з урахуванням робочих нотаток студента під час екзамену й усної співбесіди з ним та прийняти остаточне рішення щодо оцінки студента. У результаті апеляції оцінка не може бути зменшена. Якщо студент не звернувся з апеляцією у встановлений термін, то оцінка, виставлена викладачем, є остаточною.

Умови перескладання екзамену. Оцінка, отримана студентом під час екзамену, є остаточною. Студент має право один раз перескласти екзамен у випадку, коли загальна підсумкова оцінка з дисципліни становить 35–59 балів відповідно до встановленої шкали. У такому випадку екзамен має бути складений у термін, визначений деканатом.

Оцінка рівня знань при складанні іспиту.

Загальна кількість балів за результатами поточного контролю з дисципліни не може перевищувати 60 балів. Додаткові бали нараховуються за науково-дослідну роботу студента, які зараховуються в підсумкову оцінку за дисципліну, але не більше 100 балів.

Питання, що виносяться на екзамен, оцінюються в діапазоні від 0 до 40 балів (включно). Екзаменаційний білет складається з чотирьох теоретичних питань, що потребують розгорнутої відповіді, кожне з яких оцінюється в 10 балів. Система нарахування балів визначена наступним чином:

10 балів відповідають оцінці «відмінно» і виставляються, якщо відповідь студента є теоретично правильною, обґрунтованою, вичерпною; студент демонструє знання основної літератури та апелює до основних нормативно-правових актів, ознайомлений з додатковими інформаційними джерелами; викладає матеріал у логічній послідовності, робить

узагальнення і висновки; наводить приклади вирішення типових практичних ситуацій у контексті тематичного теоретичного матеріалу.

7-9 балів відповідають оцінці «добре» і виставляються, якщо відповідь студента є загалом правильною; студент демонструє знання навчального матеріалу та основної літератури; викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення і висновки, але не наводить прикладів вирішення типових практичних ситуацій у контексті тематичного теоретичного матеріалу, припускається незначних помилок у формулюванні термінів, вирішенні практичних завдань.

4-6 балів відповідають оцінці «задовільно» і виставляються, якщо відповідь студента є фрагментарною або неповною; студент демонструє часткове знання навчального матеріалу, дає неповні відповіді, допускає грубі помилки при наведенні прикладів вирішення типових практичних ситуацій у контексті тематичного теоретичного матеріалу.

0-3 балів відповідають оцінці «незадовільно» і виставляються, якщо відповідь студента є неправильною або відсутня, або допущені грубі помилки, які свідчать, що студент не засвоїв навчальний матеріал, не вміє розв'язати елементарних практичних ситуацій.

Приклад побудови екзаменаційного білету

**Міністерство освіти і науки України
Вищий навчальний заклад УКООПСЛКІ
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
Кафедра правознавства**

Освітньо-кваліфікаційний рівень
бакалавр з готельно-ресторанної справи.
Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр з туризму.

Напрями підготовки
6.140101 «Готельно-ресторанна справа». *Семестр 3.*
6.140103 «Туризм». *Семестр 4*

Навчальна дисципліна **Право (Правознавство)**

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № _____

1. Форми власності в Україні.
2. Джерела житлового права.
3. Господарські спори.
4. Трудовий договір.

Затверджено на засіданні кафедри правознавства

Протокол № _____ від _____

Зав. кафедри _____

Екзаменатор _____

Система нарахування балів за виконання навчальних завдань

№	види навчальних завдань	бали
1.	Відвідування аудиторних занять	20
2.	Підготовка конспекту і термінологічного словника з теми	по 1
3.	Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	1
4.	Тестування з теми	1
5.	Виконання самостійної роботи на семінарському занятті	2
6.	Виконання та захист індивідуального завдання достатнього рівня	2
7.	Виконання та захист індивідуального завдання високого рівня	
	- юридичний аналіз ситуації	3
	- аналітичний огляд публікацій в ЗМІ	3
	- написання есе	4
	- підготовка та захист реферату	5
	- розробка сценарію ділової гри	5
8.	Виконання модульної контрольної роботи за модулем:	
	- тестове завдання	1
	- теоретичне питання	5
9.	Екзамен	40

Система нарахування додаткових балів за видами навчальної роботи

Форма роботи	Вид роботи	бали
1. Навчальна	1. Виконання й захист індивідуальної науково-дослідної роботи	15
2. Науково-дослідна	1. Участь у роботі правничого дискусійного клубу „Феміда” (підготовка й виступ з доповіддю, участь у дебатах, оформлення стінгазети)	10
	2. Участь у роботі наукового гуртка „Ін Юре” (підготовка й презентація науково-дослідної роботи)	15
	3. Підготовка публікації в наукових виданнях	10
	4. Участь у роботі наукової студентської конференції:	
	- університетській	5
	- міжвузівській	10
- всеукраїнській	15	
	5. Оформлення сценарного плану дидактичної гри	5

Шкала переведення балів в 4-бальну та шкалу ECTS

Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за бальною шкалою, що використовується в ПУЕТ	Оцінка за 4-бальною шкалою
F	0–34	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни
FX	35–59	Незадовільно з можливістю повторного складання
E	60–63	Задовільно достатньо
D	64–73	Задовільно
C	74–81	Добре
B	82–89	Дуже добре
A	90–100	Відмінно

**Порядок нарахування балів (за темами) за результатами вивчення
дисципліни для студентів напряму підготовки
6.030601 «Менеджмент»**

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
1	2	3
Змістовий модуль І.		
Теорія держави і права та галузі публічного і приватного права		
Тема 1. Теорія держави і права	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	2
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 2. Конституційне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	2
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	5. Розв'язання правової ситуації на семінарі	2
Тема 3. Судові та правоохоронні органи України	1. Підготовка конспекту питань, винесених на самостійне опрацювання	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 4. Адміністративне право України	1. Підготовка конспекту питань, винесених на самостійне опрацювання	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 5. Кримінальне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	2
Тема 6. Фінансове право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	2
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 7. Цивільне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарському занятті	2
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	5. Розв'язання правової ситуації на семінарському занятті	2
Тема 8. Житлове право України	1. Підготовка конспекту питань, винесених на самостійне опрацювання	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 9. Сімейне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	2

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
1	2	3
Тема 10. Господарське право України	1. Підготовка конспекту питань, винесених на самостійне опрацювання	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 11. Трудове право і право соціального захисту України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	2
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	2
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 12. Екологічне та земельне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	3. Тестування з теми	2
	4. Обговорення теоретичного питання на семінарі	2
Модульна контрольна робота I		20
Присутність на всіх заняттях		20
Разом за семестр		100

Порядок нарахування балів (за темами) за результатами вивчення дисципліни для студентів напряму підготовки 6.140101 «Готельно-ресторанна справа»

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
1	2	3
Змістовий модуль I.		
Теорія держави і права та галузі публічного права		
Тема 1. Теорія держави і права	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 2. Конституційне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 3. Судові та правоохоронні органи України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 4. Адміністративне право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 5. Кримінальне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
Тема 6. Фінансове пра-	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
1	2	3
во України	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Змістовий модуль II. Галузі публічного і приватного права		
Тема 7. Цивільне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 8. Житлове право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 9. Сімейне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
Тема 10. Господарське право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 11. Трудове право і право соціального захисту України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 12. Екологічне та земельне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Модульні контрольні роботи I, II		8
Присутність на всіх заняттях		20
Екзамен		40
Разом за семестр		100

Порядок нарахування балів (за темами) за результатами вивчення дисципліни для студентів напряму підготовки 6.140103 «Туризм»

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
1	2	3
Змістовий модуль I. Теорія держави і права та галузі публічного права		
Тема 1. Теорія держави і права	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Обговорення теоретичного питання на семінарі	1
Тема 2. Конституційне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 3. Судові та правоохоронні органи України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 4. Адміністративне право	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1

Назва змістового модулю, теми	Вид навчальної роботи	Бали
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
України		
Тема 5. Кримінальне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
Тема 6. Фінансове право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Змістовий модуль II. Галузі публічного і приватного права		
Тема 7. Цивільне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 8. Житлове право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 9. Сімейне право України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Підготовка термінологічного словника з теми	1
	4. Розв'язання правової ситуації на семінарі	1
Тема 10. Господарське право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 11. Трудове право і право соціального захисту України	1. Підготовка конспекту питань семінарського заняття	1
	2. Тестування з теми	1
	3. Обговорення теоретичного питання на семінарі	1
	4. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Тема 12. Екологічне та земельне право України	1. Підготовка термінологічного словника з теми	1
Модульні контрольні роботи I, II		8
Присутність на всіх заняттях		20
Екзамен		40
Разом за семестр		100

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
3. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. – Назва з екрана.
4. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>. – Назва з екрана.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/436-15>. – Назва з екрана.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12>. – Назва з екрана.
7. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>. – Назва з екрана.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. – Назва з екрана.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. – Назва з екрана.
10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. – Назва з екрана.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – Назва з екрана.
12. Кодекс України про надра від 7 липня 1994 року № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>. – Назва з екрана.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
15. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>. – Назва з екрана.
16. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>. – Назва з екрана.
17. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>. – Назва з екрана.
18. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>. – Назва з екрана.
19. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Назва з екрана.
20. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>. – Назва з екрана.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>. – Назва з екрана.
22. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 травня 1993 р. № 3792-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>. – Назва з екрана.
23. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/paran3#n3>. – Назва з екрана.
24. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/514-17>. – Назва з екрана.
25. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/3659-12>. – Назва з екрана.

26. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 р. № 3125-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>. – Назва з екрана.
27. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>. – Назва з екрана.
28. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671- VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>. – Назва з екрана.
29. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. – Назва з екрана.
30. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10 лютого 1998 р. № 90/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/90/98-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
31. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>. – Назва з екрана.
32. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-14>. – Назва з екрана.
33. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14>. – Назва з екрана.
34. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. – Назва з екрана.
35. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>. – Назва з екрана.
36. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
37. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. – Назва з екрана.

38. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>. – Назва з екрана.
39. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>. – Назва з екрана.
40. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. – Назва з екрана
41. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>. – Назва з екрана.
42. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. – Назва з екрана.
43. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>. – Назва з екрана.
44. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>. – Назва з екрана.
45. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>. – Назва з екрана.
46. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/202/98-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
47. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>. – Назва з екрана.
48. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>. – Назва з екрана.
49. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>. – Назва з екрана.

50. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>. – Назва з екрана.
51. Про державну службу: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>. – Назва з екрана.
52. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16 листопада 2000 р. № 2109-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>. – Назва з екрана.
53. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>. – Назва з екрана.
54. Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр.: Закон України від 21 вересня 2000 р. № 1989-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>. – Назва з екрана.
55. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>. – Назва з екрана.
56. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 р. № 1533-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>. – Назва з екрана.
57. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2240-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2240-14>. – Назва з екрана.
58. Про загальну середню освіту: : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>. – Назва з екрана.
59. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>. – Назва з екрана.
60. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/page2>. – Назва з екрана.
61. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 року: Закон України від 23 грудня 1998 року

- № 350-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/350-14>. – Назва з екрана.
62. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>. – Назва з екрана.
63. Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/180-14>. – Назва з екрана.
64. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. – Назва з екрана.
65. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>. – Назва з екрана.
66. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. – Назва з екрана.
67. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
68. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12>. – Назва з екрана.
69. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/794-18>. – Назва з екрана.
70. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>. – Назва з екрана.
71. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 р. № 3356-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>. – Назва з екрана.
72. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
73. Про компенсацію громадянам частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати: Закон Верховної Ради України від 19 жовтня 2000 р. № 2050-III [Електронний ресурс]. – Режим дос-

- тупу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2050-14>. – Назва з екрана.
74. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр>. – Назва з екрана.
  75. Про кооперацію: Закон України від 20 липня 2003 р. № 1087-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>. – Назва з екрана.
  76. Про кредитні спілки: Закон України від 20 грудня 2001 р. № 2908-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>. – Назва з екрана.
  77. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>. – Назва з екрана.
  78. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
  79. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>. – Назва з екрана.
  80. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/586-14>. – Назва з екрана.
  81. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. – Назва з екрана.
  82. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>. – Назва з екрана.
  83. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Назва з екрана.
  84. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>. – Назва з екрана.
  85. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. – Назва з екрана.
  86. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>. – Назва з екрана.

87. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р. № 2866-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>. – Назва з екрана.
88. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
89. Про органи та служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
90. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/annot/161-14>. – Назва з екрана.
91. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Назва з екрана.
92. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>. – Назва з екрана.
93. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>. – Назва з екрана.
94. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>. – Назва з екрана.
95. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12?test=МК9Mf5zFR44MnXJkZi8VUtqiHI4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
96. Про охорону дитинства: Закон України від 21 квітня 2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. – Назва з екрана.
97. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 21 червня 1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Назва з екрана.

98. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>. – Назва з екрана.
99. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12?test=KSbMf5tHLxL.nXJkZi8VUtiqHI4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
100. Про підприємництво: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-12>. – Назва з екрана.
101. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>. – Назва з екрана.
102. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14?test=BG0MfQ5E36j9nXJUzi8VUtiqHI4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
103. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3857-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>. – Назва з екрана.
104. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80?test=YO7Mf9lCdrY0nXJwZi8VUtiqHI4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
105. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>. – Назва з екрана.
106. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
107. Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим: Закон Верховної Ради України від 2 березня 2000 р. № 1524-ІІІ // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 552.
108. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>. – Назва з екрана.
109. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>. – Назва з екрана.
110. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. – Назва з екрана.
111. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>. – Назва з екрана.
112. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15 травня 2003 р. № 802-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>. – Назва з екрана.
113. Про Рахункову палату: Закон України від 11 липня 1996 р. № 315/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/315/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
114. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>. – Назва з екрана.
115. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80/print>. – Назва з екрана.
116. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>. – Назва з екрана.
117. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591-14>. – Назва з екрана.
118. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>. – Назва з екрана.
119. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>. – Назва з екрана.

120. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. – Назва з екрана.
121. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>. – Назва з екрана.
122. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 15 січня 2009 р. № 878-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/878-17>. – Назва з екрана.
123. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15>. – Назва з екрана.
124. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 25 лютого 1991 р. № 796-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12>. – Назва з екрана.
125. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>. – Назва з екрана.
126. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
127. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. – Назва з екрана.
128. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>. – Назва з екрана.
129. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
130. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>. – Назва з екрана.
131. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>. – Назва з екрана.
132. Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-14?test=ryJMfrD7QoQDnXJ6Zi8VUtqiH4WIs80msh8Ie6)

[14?test=ryJMfrD7QoQDnXJ6Zi8VUtqiH4WIs80msh8Ie6](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-14?test=ryJMfrD7QoQDnXJ6Zi8VUtqiH4WIs80msh8Ie6). – Назва з екрана.

133. Декларація прав національностей України: Прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 799.
134. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР від 16 липня 1990 р. № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. – Назва з екрана.
135. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1999 р. № 475-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475-14>. – Назва з екрана.
136. Конвенція про права дитини: Постанова Верховної Ради України від 21 лютого 1990 року № 789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021. – Назва з екрана.
137. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р. № 1063-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1063-14?test=ITEMfMXo.WqrmXJUzi8VUtqiH4WIs80msh8Ie6>. – Назва з екрана.
138. Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади: затв. Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/179/96>. – Назва з екрана.
139. Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 370/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13340.html>. – Назва з екрана.
140. Питання управління державною службою в Україні: Указ Президента України від 18 липня 2011 р. № 769/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/2011>. – Назва з екрана.
141. Питання управління державною службою в Україні: Указ Президента України від 18 липня 2011 р. № 769/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/2011>. – Назва з екрана.
142. Положення про Державну виконавчу службу України: затв. Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 385/2011

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/385/2011>. – Назва з екрана.
143. Положення про Державну митну службу України : затв. Указом Президента України від 12 травня 2011 р. № 582/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/584/2011>. – Назва з екрана.
144. Положення про Державну фінансову інспекцію України : затв. Указом Президента України від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>. – Назва з екрана.
145. Положення про Міністерство юстиції України: затв. Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 395/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/395/2011>. – Назва з екрана.
146. Положення про Національну службу посередництва і примирення: Указ Президента України від 17 листопада 1998 р. № 1258/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1258/98>. – Назва з екрана.
147. Положення про Пенсійний фонд України : затв. Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 384/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>. – Назва з екрана.
148. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24 грудня 2012 р. № 726/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15236.html>. – Назва з екрана.
149. Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України: Указ Президента України від 25 лютого 2010 р. № 265/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/secretariat.html>. – Назва з екрана.
150. Про склад Кабінету Міністрів України: Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1574/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1574/99>. – Назва з екрана.
151. Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF>. – Назва з екрана.
152. Положення про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>. – Назва з екрана.
153. Положення про дитячий будинок сімейного типу: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>. – Назва з екрана.
154. Положення про порядок укладання контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. № 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170-94-%D0%BF>. – Назва з екрана.
155. Положення про прийомну сім'ю: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>. – Назва з екрана.
156. Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 р. № 1377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1377-2003-%D0%BF>. – Назва з екрана.
157. Порядок передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 775 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/775-96-%D0%BF>. – Назва з екрана.
158. Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/992-96-%D0%BF>. – Назва з екрана.
159. Порядок, тривалість і умови надання щорічних відпусток працівникам, які навчаються у вищих учбових закладах з вечірньою та заочною формами навчання, де навчальний процес має свої особливості: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 634 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/634-97-%D0%BF>. – Назва з екрана.

160. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014р. № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>. – Назва з екрана.
161. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначення розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF>. – Назва з екрана.
162. Про утворення управлінь державної служби Головного управління державної служби в Автономній Республіці Крим, областях, мм. Києві та Севастополі: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. № 842 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/842-2004-%D0%BF>. – Назва з екрана.
163. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>. – Назва з екрана.
164. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : затв. Постановою Правління Національного банку України 8 вересня 2011 р. № 306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>. – Назва з екрана.
165. Декларація прав дитини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. № 1386 (XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
166. Загальна Декларація прав людини: Прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.
167. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>. – Назва з екрана.

Основні

168. Копиленко О.Л. Правознавство: Кредитно-модульний курс. Навчальний посібник / О.Л. Копиленко, Ю.І.Римаренко, Л.І. Мозковий. – К.: «ВД Професіонал», 2007. – 400 с.
169. Корнієнко, Петро Сергійович. Правознавство [Текст] : навч. посіб. / П. С. Корнієнко ; [під ред. Черушевої Г. Б.]. – Вид. 2-е, переробл. та допов. – К. : Четверта хвиля, 2012. – 557 с.
170. Основи правознавства [Текст] : навч. посіб. / [Ю.І. Крегул та ін.]; за ред. проф. Ю. І. Крегула ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К. : [б. в.], 2010. – 405 с.
171. Погорілко В. Ф. Правознавство : підручник для студентів ВНЗ / В. Ф. Погорілко, Г. А. Шпиталенко. – 2-ге вид., доп. – Київ: Каравела, 2011. – 592 с.
172. Правознавство [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Ю.Е. Губені та ін.] ; за ред. Ю. Е. Губені, Р. П. Возняка, В. І. Андріїва. – Львів : Українські технології, 2014. – 407 с.
173. Правознавство [Текст] : підруч. для студентів ВНЗ / [Богачова Л. Л. та ін.]. – Харків : Фоліо, 2014. – 635 с.
174. Правознавство: Підручник / А.І.Берлач, С.С.Бичкова, Д.О.Карпенко, [та ін.] . – 2-ге вид., доп. – К. : Правова єдність, 2009 . – 790 с.
175. Правознавство: Підручник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія . – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 752 с.
176. Шпиталенко Г. А. Основи правознавства: Навчальний посібник / Г.А. Шпиталенко, Р.Б. Шпиталенко. – К.: Каравела, 2008. – 376 с.

Додаткові

177. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення [Текст] : монографія / [А. П. Гетьман та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Нац. акад. прав. наук України А. П. Гетьмана та д-ра юрид. наук, доц. В. Ю. Уркевича ; НДІПравознавства Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 445 с.
178. Молдован В. В. Правознавство: цікаве і мудре [Текст] : навч. посіб. / Валеріан Молдован, Руслан Кацавець ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Алерта, 2012. – 255 с.
179. Порівняльне правознавство [Текст] : підручник / [С. П. Погребняк та ін.] ; за заг. ред. акад. НАПрН України О. В. Петришина ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 271 с.
180. Правознавство [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. В. Дрожжина [та ін.] ; Донец. нац. ун-т економіки і

- торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2011. – 703 с.
181. Правознавство [Текст] : навч. посіб. / С. В. Дрожжина [та ін.]; за ред. С. В. Дрожжиної. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2010. – 350 с.
  182. Аграрне право України: Навч. посіб. / [авт. кол. : Н. О. Багай, Л. О. Бондар, В. К. Гуревський та ін.]; за заг. ред. О.О.Погрібного. – К.: Видавництво «Істина», 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/category/5/4/12/>
  183. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://znatoki.net/golovne-menu/200352-2-1-0-352.html>
  184. Алфьоров С. М. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. / С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua/node/14635>
  185. Андрейцев В. Консолідуюча роль земельного законодавства у розвитку системи природоресурсового права: проблеми викладання і дослідження/ В. Андрейцев // Право України. – 2012. – № 7. – С. 33-39.
  186. Апопій І. В. Сімейне право України: навч. посіб. / Апопій, І. В. – К. : ЦУЛ, 2010. – 360 с.
  187. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Підручник / М. І. Бажанов. – К.: Юрінком Інтер, 2005 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/KPravo/index.htm>
  188. Бакумов О. Принципи участі громадян України у виборах та референдумах / О. Бакумов // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 504-510.
  189. Балюк Г. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку / Г. Балюк // Право України. – 2011. – № 2. – С. 85-94.
  190. Бандурка О. М. Податкове право. Навчальний посібник / О. М. Бандурка, В. Д. Понікаров, С. М. Попова. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 312 с.
  191. Батура С. Порівняльно-правовий аналіз пропорційних виборчих систем країн—членів Європейського Союзу / Сергій Батура // Віче. – 2012. – №17. – С.14-16.
  192. Битяк Ю. Адміністративне судочинство як форма забезпечення верховенства права і законності / Ю. Битяк // Право України. – 2011. – № 4. – С. 4-11.
  193. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України: Підручник / І.Г. Богатирьов. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «пра-

- вова єдність», 2008. – 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forlawyer.com.ua/knigi/ugolovno-ispolnitelnoe-pravo-bogatyrev/>
194. Болотіна, Н. Б. Право соціального захисту України [Текст] : навч. посібник / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/pravo_sotsialnogo_zahistu_-_bolotina_nb
195. Бусуйок Д. Система органів державного контролю у сфері забезпечення раціонального використання та охорони земель/ Д. Бусуйок // Право України. – 2012. – № 7. – С. 63-71.
196. Бюджетний кодекс України. Науково-практичний коментар : станом на 1 березня 2011 р. / за ред. Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2011. – 608 с.
197. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид.перероб. та доп. Станом на вересень 2011 р. / Р. В. Вереша. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua/node/14899>
198. Вінник О. М. Господарське право: Навч. посібник. – 2-е вид., змін. та допов. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 766 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/19991130/pravo/gospodarske_pravo_-_vinnik_om
199. Гавриленко О.А. Історія держави і права України. Стародавня доба : Навчальний посібник / О.А. Гавриленко. Х: ХНУВС, 2011. – 64 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=40276>
200. Галянтич М.К. Житлове право України: Навч. посіб. / М.К. Галянтич. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 528 с.
201. Гетьман А. П. Екологічне право України: Підручник / А. П. Гетьман, М. В. Шульга. – Х.: Право, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekopu/zmist.htm
202. Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: Монографія. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 328 с.
203. Головченко В., Головченко О. Питання легітимності ризиків за договором купівлі-продажу майнових прав на житло / Валентин Головченко, Ольга Головченко // Віче. – 2011. – №24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2886/>
204. Господарське право: Підручник / О.П.Подцерковний, О.О. Квасницька, А.В. Смітох та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: Одиссей, 2011. – 640 с.

205. Гудима Д. Деякі новели в інтерпретації поняття «суб'єкт права»: абсурдні чи перспективні? // *Право України*. – 2010. – № 2. – С. 82-87.
206. Дежан-Понс М. Територіальний та екологічний виміри забезпечення сталого розвитку, прав людини та демократії / М. Дежан-Понс // *Право України*. – 2011. – № 2. – С. 95-104.
207. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurincom.com/files/content/Demsky_-_Admin-Proces-Pravo.pdf
208. Дерев'яно С. Політико-правові засади референдумів в Україні. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 848 с.
209. Дудченко В. Про великі правові системи сучасності (роздуми над книгою професора Раймона Леже) / В. Дудченко // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 98-105.
210. Дюпон К. Відносини між Євросоюзом та Україною: необхідність конкретизації структури відносин у цілому та в екологічній сфері / К. Дюпон // *Право України*. – 2011. – № 2. – С. 105-113.
211. Екологічне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://expertprava.ucoz.ru/load/ekologichne_pravo/elektronni_pidruchniki/ekologichne_pravo_ukrajini_a_p_getmana_ta_m_v_shulgi_2009_r/32-1-0-125
212. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaochka.net/books_p_1_p_2_p_.html
213. Євграфова Є. Вирішення питань права судом касаційної інстанції (теоретико-практичні аспекти) // *Віче*. – 2012. – №6. – С. 10-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3029/>
214. Єделев Р. Діяльність Європейського суду справедливості в установленні компетенції Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища // *Віче*. – 2010. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2008/>
215. Єрмоленко В. Теоретичні проблеми розмежування галузей екологічного і природоресурсного права / В. Єрмоленко // *Право України*. – 2010. – № 6. – С. 148-153.
216. Трудове право: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 496 с.
217. Житловий кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – Х: «Одіссей». – 2010. – 480 с.

218. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В.Петришин, Л.В.Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
219. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навч. посіб. – К. Істина, 2005. – 312 с. / Ю.О. Заїка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1848042044860/pravo/ukrayinske_tsivilne_pravo_-_zaika_yuo
220. Законодавство України про захист прав споживачів: збірник офіційних текстів законів станом на 5 березня 2012 року. – К.: ЦУЛ, 2012. – 330 с.
221. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права» / Л. Заморська // Право України. – 2011. – № 4. – С. 159-163.
222. Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.: За ред. М.В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
223. Земельне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 600с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://4italka.at.ua/load/zemelne_pravo_ukrajini_o_o_pogribnogo/1-1-0-46
224. Кагановська Т. Щодо поняття та змісту сучасного державного управління / Т. Кагановська // Право України. – 2010. – № 12. – С. 158-166.
225. Калінічева Г. Європейський цивілізаційний вимір розбудови громадянського суспільства в Україні / Галина Калінічева // Віче. – 2010. – № 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2280/>
226. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування / Н.В. Камінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/mistseve_samovryaduvannya_-_kaminska_nv
227. Кельман М. Теоретико-методологічні підходи до аналізу співвідношення громадянського суспільства та держави / М. Кельман // Право України. – 2010. – № 6. – С. 93-100.
228. Кишко-Єрлі О. Право користування відновлюваними джерелами енергії / О. Кишко-Єрлі // Право України. – 2011. – № 2. – С. 156-160.
229. Козуб І. Про деякі аспекти сутності права на працю / І. Козуб // Право України. – 2012. – № 7. – С. 215-220.
230. Колісникова Г. Право споживача на інформацію / Г. Колісникова // Право України. – 2010. – № 11. – С. 248-252.
231. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій // Право України. – 2010. – № 7. – С. 12-17.

232. Колпаков В. Предмет адміністративного права: оновлення парадигми / В. Колпаков, Т. Мацелик // Право України. – 2010. – № 8. – С. 110-115.
233. Конституції зарубіжних держав / Сост. В.В. Маклаков 2-е изд., исправл. и доп. М.: БЕК, 1999. – 584 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.org/beta3/html/1/16814/>
234. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/konstitutsiyne_derzhavne_pravo_zarubizhnih_krayin - beschastniy_vm
235. Конституційне право України: Підручник для студентів ВНЗ / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/konstitucijne_pravo_ukrajini/konstitucijne_pravo_ukrajini_todika/3-1-0-143
236. Копиленко О. Ідея правової держави та її реалізація в законотворчому процесі / Олександр Копиленко // Віче. – 2010. – № 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2148/>
237. Костюк В. Зміст трудової правосуб'єктності працівника за трудовим законодавством України та проектом Трудового кодексу: науково-правовий аспект // Право України. – 2010. – № 11. – С. 140-146.
238. Коцюба О., Коцюба Р. Стратегія земельної реформи в Україні – забезпечити національну безпеку, верховенство прав і свобод громадян // Віче. – 2012. – №15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3241/>
239. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник / За редакцією О.М. Омельчука. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 208 с.
240. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.nulau.edu.ua/REPOZITORIUM/UGOLOV_PRAVO_3/Knigi/UgolovPravoZag.pdf
241. Кримінальне право України: Особлива частина : Підручник / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
242. Кудряченко А. Ідея правової держави в контексті європейської інтеграції України / Андрій Кудряченко // Віче. – 2010. – № 16.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2149/>
243. Кулинич П. Екологічні імперативи в системі правової охорони сільськогосподарських земель України / П. Кулинич // Право України. – 2011. – № 2. – С. 140-147.
244. Кунченко-Харченко В.І. Правознавство [Текст] / В.І. Кунченко-Харченко, В.Г. Печерський, Ю.Ю. Трубін; Міністерство освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: ЧДТУ, 2009 – 471 с [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/10780303/pravo/dzherela_prava
245. Лазаренко Я. Екологічне право України на шляху до Європейського Союзу: питання адаптації / Я. Лазаренко // Право України. – 2010. – № 12. – С. 138-143.
246. Макаренко А. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та деякі проблеми врахування суддівського розсуду / А. Макаренко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 241-250.
247. Макарчук В.С. Загальна теорія держави і права зарубіжних країн / В.С. Макарчук. – К.: Атіка, 2004. – 616 с.
248. Малишев В. Кримінальне законодавство України потребує вдосконалення / Володимир Малишев, Віктор Бесчастний // Віче. – 2010. – № 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2109/>
249. Малишева Н. Екологічне право: вектори розвитку в ХХІ сторіччі / Н. Малишева // Право України. – 2011. – № 2. – С. 114-123.
250. Малишко М. Конституційні основи екологічного права та їх місце в екологічній правовій системі / М. Малишко // Право України. – 2011. – № 2. – С. 44-51.
251. Малютін І. Природний феномен державної влади / Ігор Малютін // Віче. – 2012. – №14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3216/>
252. Мацелик М.О. Фінансове право: навчальний посібник / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В.А. Пригоцький; за ред. В.К. Шкарупи. – Знання, 2011. – 815 с.
253. Мацелик Т. Система суб'єктів адміністративного права / Т. Мацелик // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 439-445.
254. Мацькевич М. Реалізація конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина в контексті верховенства права / Микола Мацькевич // Віче. – 2012. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3034/>
255. Мирошиченко А.М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / А.М. Мирошиченко, Р.І. Марусенко. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 516 с.

256. Мілаш В.С. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. Ч.1. / В.С. Мілаш. – Х.: Право, 2008. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/429796/>
257. Мірошніченко А. М. Земельне право: Навчальний посібник України / А. М. Мірошніченко. – К: Алерта, ЦУЛ, 2011. – 678 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/10_Zemelne_pravo_Ukraini
258. Мірошніченко А. Зобов'язальні права користування земельною ділянкою / А. Мірошніченко, А. Ріпенко // Право України. – 2012. – № 7. – С. 40-49.
259. Мічурін Є.О., Сліпченко С.О., Соболев О.В. Житлове право України Науково-практичний посібник. – Харків: Еспада, 2004. – С.318. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/category/7/6/13/>
260. Молдован В. В. Судоустрій України : навч. посіб. / Молдован В. В., Мельник С. М. – К. : Алерта, 2010. – 360 с.
261. Музиченко П.П. Історія держави і права України. / П.П. Музиченко. – К.: Знання, 2007. – 471 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/584586/>
262. Муніципальне право України: Підручник/ Кол. авт.; За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/munitsipalne_pravo_ukrayini_-_pogorilko_vf
263. Мунтян В. Актуальність екологізації земельного законодавства України / В. Мунтян // Право України. – 2012. – № 7. – С. 28-32.
264. Мухамедова Є. Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля / Є. Мухамедова // Право України. – 2010. – № 5. – С.161-167.
265. Назаренко Е. Формування інституту іпотеки та його роль у виникненні держави / Е. Назаренко // Право України. – 2010. – № 8. – С. 174-179.
266. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., / За заг. ред.. Г.л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербини та ін. – К.: Юрінком Інтер., 2008. – 720 с.
267. Науково-праткичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. і доповн. /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюнюка. – К.:Юридична думка, 2007. – 1184с.
268. Олійник О. Правове регулювання надання надр у користування: проблемні питання / О. Олійник // Право України. – 2011. – № 2. – С. 161-269.
269. Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін / Наталія Оніщенко // Віче. – 2012. – №12.

- [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3163/>
270. Основи вітчизняного парламентаризму: Підручник: У 2-х т. / За заг. ред. В. Гошовської. – К.: НАДУ, 2011, 2012.
271. Павко А. Правничо-політична думка Київської Русі / Анатолій Павко, Яна Павко // Віче. – 2011. – №20. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2759/>
272. Павко А., Павко Я. Джерела права у правових системах сучасного світу / Анатолій Павко, Яна Павко // Віче. – 2010. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1961/>
273. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 24-35.
274. Петришин О. Соціально-юридична природа права / О. Петришин // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 15-29.
275. Підпригора О.А. Право інтелектуальної власності / О.А. Підпригора, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.С. Дроб'язко та ін. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/category/30/44/36/>
276. Погорілко В. Ф. Федоренко В. Л. Референдне право України: Навч. посіб. – К.: Ліра-К, 2006. – 366 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/referendne_pravo_ukrayini_-_pogorilko_vf
277. Погорілко В.Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Правова єдність, 2010. – 432 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/konstitutsiynе_pravo_ukrayini_-_pogorilko_vf
278. Поклонська О. Співвідношення влади і права / О. Поклонська // Право України. – 2010. – № 4. – С. 225-230.
279. Популярна юридична енциклопедія. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
280. Процесуальні документи у цивільних справах (теорія, методика, практика): Науково-практичний посібник / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 896 с.
281. Ромовська З.В. Українське сімейне право: Підручник. – К.: Правова єдність, 2009 – 500 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1310060844505/pravo/ukrayinske_simeyne_pravo_-_romovska_3v
282. Сімейне право України : підручник / Л.М.Баранова, В.І.Борисова, І.В.Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І.Борисової та

- І.В.Жилінкової. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. — 288 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yurincom.com/files/content/SimeyPravo.pdf>
283. Самбор М. Набуття права власності на земельні ділянки на підставі набувальної давності: український досвід / М. Самбор // Право України. – 2011. – № 2. – С. 270-277.
284. Сапожникова О. Деякі питання щодо встановлення віку особи, з якого може наставати кримінальна відповідальність / О. Сапожникова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 252-255.
285. Світличний О. Про розмежування адміністративної відповідальності посадових та службових осіб у сфері земельних правовідносин / О. Світличний // Право України. – 2010. – № 3. – С. 204-210.
286. Селиванов А., Стрижак А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. – К.: Логос, 2010. – 272 с.
287. Селіванов А. Доктрина компетенції конституційного правосуддя / Анатолій Селіванов // Віче. – 2011. – № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2692/>
288. Селіванов А. Судова влада в правовій державі: нові принципи забезпечення ефективності / Анатолій Селіванов // Віче. – 2010. – № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2150/>
289. Семаков Г.С. Нотаріат в Україні: Курс лекцій / Г.С.Семаков, С.П.Кондракова. – К.: МАУП, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/category/24/24/30/>
290. Семчик В. Земельне право України як галузь науки та навчальна дисципліна / В. Семчик // Право України. – 2012. – № 7. – С. 12-21.
291. Семчик В. Пріоритет публічно-правових інтересів у земельному законодавстві України/ В. Семчик, В. Сидор // Право України. – 2012. – № 7. – С. 57-62.
292. Сердюк В. Принцип територіальності у побудові системи судів загальної юрисдикції: нові підходи до реалізації / В. Сердюк // Право України. – 2012. – № 6. – С. 255-261.
293. Серeda О. Правова культура в Україні: хто винен і що робити? / Олеся Серeda // Віче. – 2010. – № 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2111/>
294. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. – 8-е вид. / Сирота І. М. – Х. : Одиссей, 2010. – 408 с.
295. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар Жилінкова І.В., Антошкіна В.К., Д'ячкова Н.А., Москалюк В.Ю. та ін. / За ред. Жилінкової І.В., 2008. – 855с.
296. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 2-е вид. / Скакун О. Ф. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520с.

297. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://pidruchniki.ws/1262091843012/pravo/teoriya_prava_i_derzhavi_-_skakun_of
298. Словник законодавчих термінів. – К.: Вид-во Основа; Центр розвитку українського законодавства, 2000. – 608 с.
299. Словська І. Сесія – основна організаційно-правова форма діяльності Верховної Ради України / І. Словська // Право України. – 2012. – № 7. – С. 134-140.
300. Сташис В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року / В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9. – С. 16-24.
301. Сульженко Ю. Конституційний механізм реалізації економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні / Юрій Сульженко // Віче. – 2011. – № 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2648/>
302. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.
303. Сучасне міжнародне право [Текст] : навч. посібник / Н.В. Пронюк. – К. : КНТ, 2010. – 280 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://pidruchniki.ws/15970122/pravo/dzherela_funktsiyi_mizhnarodno_go_prava#282
304. Тацій В. Українська держава і право на початку XXI століття / В. Тацій // Право України. – 2010. – № 1. – С. 6-14.
305. Тварковська Л. До питання про концептуальні підходи у реформуванні системи адміністративно-територіального устрою в Україні / Людмила Тварковська // Віче. – 2011. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2522/>
306. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Конституції України: станом на 01. 12. 2010 р. / В. Е. Теліпко / за ред. В.Л. Мусіяки. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.
307. Тимченко І. Механізм конституційної юрисдикції в Україні: становлення і розвиток / І. Тимченко // Право України. – 2010. – № 6. – С. 12.
308. Фесенко Л. Принцип спеціалізації судів у контексті судово-правової реформи / Л. Фесенко // Право України. – 2011. – № 6. – С. 135-145.
309. Філоненко С. Адвокатура зазнає змін / Світлана Філоненко // Віче. – 2012. – № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3243/>
310. Фінансове право: навчальний посібник [за ред. проф. М. П. Кучерявенка] – Х. : Право, 2010 [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу : <http://apelyacia.org.ua/content/finansove-pravo-za-redakciieyu-profim-p-kucheryavenka-harkiv-pravo-2010>
311. Цивільне право України: Підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.org/beta3/html/1/11011/>
312. Цивільне право України: У 2 т. Т.1: Підручник / За ред. В.І. Борисова; За ред. І.В. Спасибо-Фатєєва; За г ред. В.Л. Яроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
313. Цивільне право України: У 2 т. Т.2: Підручник / За ред. В.І. Борисова; За ред. І.В. Спасибо-Фатєєва; Заг ред. В.Л. Яроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 552 с.
314. Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/category/34/49/40/>
315. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 104 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/pravo/sudova_vlada_v_ukrayini_-_chernishova_nv
316. Шевченко Я. Місце цивільного права в системі права України / Я. Шевченко // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 125-138.
317. Шемшученко Ю. Актуальні проблеми кодифікації національного та міжнародного екологічного права / Ю. Шемшученко // Право України. – 2011. – № 2. – С. 4-10.
318. Шиб Т. Співвідношення міжнародного та національного права України / Тарас Шиб // Віче. – 2011. – №4. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2430/>
319. Шпакович О. Теоретичні засади співвідношення міжнародного та внутрішнього права держав / О. Шпакович // Віче. – 2010. – № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1917/>
320. Шульга М. Правові засади державної земельної політики України / М. Шульга // Право України. – 2012. – № 7. – С. 22-27.
321. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Відп. Ред. Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Українська енциклопедія.